

Isabel SALAMAÑA i SERRA

LA DONA PAGESA: L'OBLIDADA DE L'EXPLOTACIO AGRARIA FAMILIAR
(ESTUDI DE TRES CASOS: EL PRIORAT, EL MARESME I EL SEGRIA)

20
2

Tesi Doctoral dirigida per
la Dra. M. DOLORS GARCIA RAMON

Departament de Geografia
Facultat de Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona
Any 1991

Només quan s'estima és possible
suportar-ho. Gràcies, Pim.

Mare, quan acabaràs l'escola?

Maria, estiu de 1990

Mare, vols que parli amb el teu
director? Potser no hauràs d'anar a
l'escola.

Maria, estiu de 1991.

AGRAÏMENTS

En escriure la darrera paraula de la tesi -en un estat que podria qualificar de feliçment angoixada-, es dóna per acabada una feina que durant un temps -més o menys llarg- ha ocupat físicament i mentalment un lloc preferent en la teva vida. És en aquest moment quan, recapitulant en el temps, en el que l'ànim i el desànim s'han complementat perfectament, que te n'adones que ni has estat sola, ni que materialment o psicològicament la investigació l'has fet sola. La implicació d'amics, companys i familiars és tan gran que et porta a un desig molt interioritzat d'expressar-los el teu agraïment, però és en aquest moment quan les paraules et traeixen i tot queda reduït a una simple paraula: gràcies.

Reculant la memòria en el temps -desordenadament-, penses que si algunes persones han estat fonamentals en aquesta investigació aquestes han estat les dones de pagès. La meva primera gratitud és, per tant, per a totes les dones que acceptaren sotmetre's a l'enquesta i a l'entrevista en profunditat. La seva recança-desconfiança a l'inici de la trobada i la sincera confiança al final han permès recopilar un valuós material, part del qual és treballat en aquesta tesi.

Un treball intens com el que requereix una tesi implica "oblidar" altres tasques, professionals i domèstiques, que no hi ha dubte que tinc atribuïdes. El meu "repòs" en les tasques professionals del Departament de Geografia de l'Estudi General de Girona no hauria estat possible sense la implicació en la meva docència dels companys del Departament de Geografia. A tots ells el meu agraïment. No tinc cap dubte que la seva ajuda no prové només d'un acte de solidaritat per afavorir la tasca que per "imperatius legals" em veig obligada a posar-hi fi, sinó que la seva amistat és clarament demostrada. En aquest sentit vull agrair expressament a Joan Nogué que, a més de fer-se càrrec de l'assignatura de Geografia Rural, ha exterioritzat el seu amical "neguit" per veure la meva feina acabada. El llarg camí que hem fet juntes com a companyes d'estudi, companyes de treball i, molt especialment, per l'entranyable amistat que ens uneix -clarament demostrada en aquesta vivència- fa que sigui difícilment expressable el meu agraïment a la Mita Castañer.

Reconegut fermament el meu vici de "xerrar", molt acusat en els moments d'angoixa, és normal que l'hagin patit molts companys del Departament d'Història de l'Estudi General de Girona. Per les seves converses, certament molt profitoses, el meu agraïment a tots ells i, especialment, a Joaquim M. Puigvert.

Si abans he dit que sense les dones de pagès no hauria estat possible aquesta investigació, no és menys cert que aquesta no s'hauria dut a terme sense la persona que va animar-me i

implicar-me directament en aquest tema d'estudi: la M. Dolors Garcia Ramon. Per l'inestimable ajut materialitzat en la direcció i seguiment profund de la tesi, moltes gràcies.

Tanmateix, les idees no són fruit ni de la improvisació ni, només, de la recerca personal. Les discussions metodològiques, els debats sobre el paper de les dones en l'agricultura... han conformat una base molt important per la tesi. Per tant, moltes són les idees que he manllevat del projecte de recerca del CICYT, en el que hi estan implicades: M. Dolors Garcia, Josefina Cruz, Montserrat Vilariños, Antoni F. Tulla, Montse Solsona, Gemma Cànoves i Núria Valdovinos. De manera especial vull agrair a Mireia Baylina, incorporada al projecte més tardanament, la seva desinteressada ajuda, en especial en el moment de classificar el material de les entrevistes en profunditat.

Molts han dit que investigar en aquest país té, pels qui ho fan, un cost econòmic important. Sortosament, hi ha institucions que ens fan el camí més planer, com en el meu cas ha estat la Fundació Bofill.

Una investigació que té com a eix fonamental el treball de camp d'àrees espacialment molt disperses dins el territori català obliga a complicar-hi persones vinculades i coneixedores -si més no per les pròpies vivències- del lloc d'estudi. El meu agraïment a Montserrat Rull del Priorat, a Montserrat Pujades del Maresme Nord-Selva i a l'Esther de Lleida. Tanmateix, el

treball ha tingut moltes fases, i en el camí s'acumula molt material, molta bibliografia, moltes estadístiques ... i fins i tot moltes idees desordenades... i posar-ho en "solfa" no sempre és fàcil; aquest ha estat, entre altres, el paper de l'Obdúlia Gutiérrez, que ha estat al meu costat des de l'inici fins a la darrera tasca de la tesi.

Molts amics expressen el desig de veure acabada aquesta feixuga tasca i no pel simple desig de ver-ho acabat, sinó pel de no veure't angoixada, pel de compartir altres aficions comunes o pel simple gust -d'ells i meu- de gaudir de temps per "perdre'l" i compartir-lo. Crec que aquest desig és ja una realitat, Montserrat Terrades.

Les tasques "productives", si entenem la tesi en aquests termes, obliga en especial la dona a descurar, si no totalment sí parcialment, les feines que "socialment" té atribuïdes i, malauradament, a sacrificar moltes hores de l'ofici de mare. No tinc cap dubte que el model imperant en la nostra societat és incompatible amb aquestes tasques. Malgrat que jo sóc de les que opina que cal trencar amb el model que aproxima la dona al model masculí i de reivindicar un model femení alternatiu, la dinàmica ho fa impossible. El treball i l'ajuda d'altres familiars s'ha fet imprescindible. A la meva mare, de forma molt especial, i als meus sogres, moltes gràcies.

INDEX

I. INTRODUCCIO

0. <u>PRESENTACIO DE LA INVESTIGACIO</u>	2
0.1. PRECEDENTS	2
0.2. HIPOTESIS I OBJECTIUS DE LA INVESTIGACIO	8
0.3. ESTRUCTURA DE LA TESI	12

II. LA DONA EN LA GEOGRAFIA DEL GÈNERE I EL SEU OBLIT EN ELS ESTUDIS D'AGRICULTURA

1. <u>LA GEOGRAFIA RURAL DINS LA GEOGRAFIA DEL GÈNERE</u>	19
1.1. ELS ESTUDIS DE GÈNERE	20
1.2. LA GEOGRAFIA RURAL I ELS ESTUDIS DE GÈNERE	23
1.2.1. <u>L'anàlisi de l'evolució del paper de la dona dins l'agricultura</u>	26
1.2.2. <u>Els temes clau dins l'estudi del gènere a l'agricultura: producció, reproducció, divisió sexual del treball i explotació familiar</u>	28
1.2.3. <u>Els mètodes d'estudi</u>	33
1.2.4. <u>Els estudis de gènere a l'Estat Espanyol</u>	36
2. <u>LA SUPERVIVÈNCIA DE LES EXPLOTACIONS FAMILIARS AGRÀRIES</u>	48
2.1. INTRODUCCIO	48
2.2. L'APORTACIO DE TREBALL A LES EXPLOTACIONS FAMILIARS AGRÀRIES DEL CAMP CATALÀ VISTA PER DIFERENTS AUTORS	54
2.3. A MANERA DE RESUM	68

3. <u>ANALISI CRITICA DELS CENSOS AGRARIS</u>	73
3.1. INTRODUCCIO	73
3.2. LA DEFINICIO D'EXPLOTACIO AGRARIA	79
3.3. LA DEFINICIO DE TITULAR D'EXPLOTACIO AGRARIA	86
3.3.1. <u>Localització dels Titulars</u>	90
3.3.2. <u>Com s'adquireix la titularitat d'una explotació</u>	93
3.3.3. <u>A manera de resum</u>	104
3.4. LA DEFINICIO DE TREBALL EN LES EXPLOTACIONS AGRARIES	106
3.4.1. <u>El Cens Agrari de 1962</u>	107
3.4.2. <u>El Cens Agrari de 1972</u>	112
3.4.3. <u>Els Censos Agraris de 1982 i 1989</u>	119
3.4.3.1. El concepte de treball a l'explotació agrària	120
3.4.3.2. El treball assalariat o la mà d'obra no familiar	123
3.4.3.3. El treball no assalariat o la mà d'obra familiar	127
a) <u>Les relacions de treball: és factible mesurar-les en termes monetaris ?</u>	129
b) <u>Viure i treballar-hi o simplement treballar-hi</u>	132
c) <u>El Cap d'Explotació: a camí del titular i de les mal anomenades ajudes familiars</u>	133
d) <u>El treball a l'explotació i la relació de parentiu</u>	134
e) <u>La dedicació a l'explotació familiar</u>	138
3.4.3.4. La tabulació de la PAA en els censos	142
3.5. RECAPITULACIO	153

III. EL LLOC DE LES DONES EN L'AGRICULTURA CATALANA. ESTUDI DE TRES ZONES: PRIORAT, MARESME I SEGRIÀ

4. <u>EL LLOC DE LES DONES EN L'AGRICULTURA CATALANA</u>	168
4.1. INTRODUCCIO	168
4.2. CONSIDERACIONS PREVIES	169
4.3. AMBIT D'ESTUDI	171
4.3.1. <u>Aproximació sòcio-econòmica a la comarca del Priorat</u>	174
4.3.2. <u>Aproximació sòcio-econòmica a la comarca del Maresme</u>	188
4.3.3. <u>Aproximació sòcio-econòmica a la comarca del Segrià</u>	200
4.3.4. <u>Justificació de les àrees d'estudi</u>	214
5. <u>METODOLOGIA I FONTS D'INFORMACIO</u>	218
5.1. L'ABAST TERRITORIAL I POBLACIONAL I LES UNITATIS D'ANALISI	219
5.2. SELECCIO DE LA MOSTRA PER LES ENQUESTES	220
5.2.1. <u>Les fonts d'informació</u>	220
5.2.2. <u>El Padró Municipal d'Habitants</u>	222
5.2.3. <u>El procés de mostreig i criteris de selecció</u>	224
5.2.4. <u>Substitucions, motius i problemes de l'enquesta</u>	229
5.2.5. <u>Procediments per a la realització de les enquestes</u>	234
5.3. ENQUESTA I CONTINGUT DE LA INFORMACIO DE BASE. ESTRUCTURA DEL QÜESTIONARI	236
5.4. SELECCIO DE LA MOSTRA I ANALISI DE LES ENTREVISTES EN PROFUNDITAT	241
5.4.1. <u>Els temes de l'entrevista</u>	243
5.4.2. <u>L'anàlisi de les entrevistes en profunditat. Qualificadors i conceptes</u>	246

6. <u>ESTUDI DE LES AREES PILOT</u>	252
6.1. ANALISI DE LES ENQUESTES	252
6.1.1. <u>Baix Priorat</u>	256
6.1.1.1. Característiques generals de les explotacions . .	256
a) <u>Tipus d'hàbitat</u>	256
b) <u>Superfície i orientació productiva de les explotacions</u>	258
c) <u>La mecanització.</u>	264
d) <u>Titularitat de les explotacions</u>	267
6.1.1.2. Característiques generals de la unitat familiar .	272
6.1.1.3. L'aportació de treball dels caps d'explotació . .	284
6.1.1.4. Aportació de treball: mà d'obra familiar i no familiar	289
6.1.1.5. L'aportació de treball de les esposes.	299
a) <u>Condició sòcio-econòmica de les esposes i grau d'ocupació en les EFA.</u>	299
b) <u>Jornades treballades a l'explotació</u>	303
c) <u>La situació de les esposes en altres activitats econòmiques</u>	306
d) <u>La jornada de les dones</u>	309
e) <u>A manera de resum</u>	312
6.1.1.6. Recapitulació	314
ANNEX ESTADÍSTIC AL BAIX PRIORAT	319
6.1.2. <u>Maresme Nord - Selva</u>	328
6.1.2.1. Característiques generals de les explotacions . .	328
a) <u>Tipus d'hàbitat</u>	328
b) <u>Superfície i orientació productiva de les explotacions</u>	331

c) <u>La mecanització</u>	337
d) <u>Titularitat de les explotacions</u>	340
6.1.2.2. Característiques generals de la unitat familiar .	346
6.1.2.3. L'aportació de treball dels caps d'explotació .	357
6.1.2.4. Aportació de treball: mà d'obra familiar i no familiar	364
a) <u>El grau d'ocupació dels treballadors</u>	365
b) <u>Grandària de les explotacions i aportació de treball</u>	371
c) <u>El relleu generacional de les explotacions</u>	374
6.1.2.5. L'aportació de treball de les esposes	382
a) <u>Condició socio-econòmica de les esposes i grau d'ocupació en les EFA</u>	382
b) <u>Jornades treballades a l'explotació</u>	386
c) <u>La situació de les esposes en altres activitats econòmiques</u>	394
d) <u>La jornada de les dones</u>	397
6.1.2.6. Recapitulació	401
ANNEX ESTADÍSTIC AL MARESME NORD - SELVA	409
6.1.3. <u>Pla de Lleida</u>	420
6.1.3.1. Característiques generals de les explotacions	420
a) <u>Tipus d'hàbitat</u>	420
b) <u>Superfície i orientació productiva de les explotacions</u>	424
c) <u>La mecanització</u>	429
d) <u>Titularitat de les explotacions</u>	432
6.1.3.2. Característiques generals de la unitat familiar .	439
6.1.3.3. L'aportació de treball dels caps d'explotació .	460
6.1.3.4. Aportació de treball: mà d'obra familiar i no familiar	456
a) <u>El grau d'ocupació dels treballadors</u>	458

b) <u>Grandària de les explotacions i aportació de treball</u>	462
c) <u>El relleu generacional de les explotacions</u>	465
6.1.3.5. <u>L'aportació de treball de les esposes</u>	471
a) <u>Condicció socio-econòmica de les esposes i grau d'ocupació en les EFA</u>	471
b) <u>La situació de les esposes en altres activitats econòmiques</u>	480
c) <u>La jornada de les dones</u>	482
6.1.3.6. <u>Recapitulació</u>	485
ANNEX ESTADÍSTIC AL PLA DE LLEIDA	492
6.2. <u>L'ANALISI DE LES ENTREVISTES EN PROFUNDITAT</u>	500
6.2.1. <u>Característiques de la mostra de les entrevistes</u>	501
6.2.2. <u>Baix Priorat</u>	508
6.2.2.1. <u>Jornada Laboral</u>	508
6.2.2.2. <u>Divisió sexual del treball</u>	511
6.2.2.3. <u>Influència del treball reproductiu sobre el treball productiu</u>	515
6.2.2.4. <u>Gestió econòmica de l'explotació i de la llar</u>	517
6.2.2.5. <u>Idea sobre el salari</u>	520
6.2.2.6. <u>Continuitat de l'explotació</u>	523
6.2.2.7. <u>Lleure i relacions socials</u>	524
6.2.3. <u>Maresme Nord - Selva</u>	527
6.2.3.1. <u>Jornada Laboral</u>	527
6.2.3.2. <u>Divisió sexual del treball</u>	533
6.2.3.3. <u>Influència del treball reproductiu sobre el treball productiu</u>	540
6.2.3.4. <u>Gestió econòmica de l'explotació i de la llar</u>	544
6.2.3.5. <u>Idea sobre el salari</u>	547
6.2.3.6. <u>Continuitat de l'explotació</u>	550

6.2.3.7. Lleure i relacions socials	553
6.2.4. <u>Pla de Lleida</u>	559
6.2.4.1. Jornada Laboral	559
6.2.4.2. Divisió sexual del treball	561
6.2.4.3. Influència del treball reproductiu sobre el treball productiu	567
6.2.4.4. Gestió econòmica de l'explotació i de la llar	571
6.2.4.5. Idea sobre el salari	574
6.2.4.6. Continuitat de l'explotació	577
6.2.4.7. Lleure i relacions socials	580
6.3. LA DONA PAGESA L'OBLIDADA DE L'EXPLOTACIO AGRARIA FAMILIAR	585
7. <u>CONCLUSIONS</u>	606
8. <u>BIBLIOGRAFIA</u>	614
8.1. BIBLIOGRAFIA CITADA	614
8.2. BIBLIOGRAFIA GENERAL	625
8.2.1. <u>Dona</u>	625
8.2.1.1. Dona i Agricultura	625
8.2.1.2. Dona i Treball	648
8.2.1.3. Dona i Treball Domèstic	656
8.2.1.4. Dona General	659
8.2.2. <u>Sector Agrari</u>	665

I. INTRODUCCIO

0. PRESENTACIO DE LA INVESTIGACIO

0.1 PRECEDENTS

Si cal datar el procés de treball d'aquesta tesi hom pot concloure dient que és fruit de més de tres anys de treball intens. No obstant, i per ésser justa amb les protagonistes d'aquesta investigació -les dones de pagès-, cal anar més enllà en el temps.

El meu apropament més directe amb la problemàtica del món rural i amb els homes i dones que li donen vida s'inicià poc després de la meva llicenciatura com a geògrafa, quan l'atzar o l'"estranya" trajectòria professional em portà a treballar a la Cambra Agrària Provincial de Girona, en la Secció de Documentació i Estadística. Entre altres tasques, però, segurament la més interessant i agradable fou la de preparar i

redactar la revista que aquesta entitat publica: el "Butlletí Informatiu", publicació pensada i adreçada a informar la població pagesa, però, també, per a ésser un vincle de comunicació entre aquesta i aquella.

La sovintejada relació amb els homes i les dones de pagès va despertar el meu interès per conèixer les relacions intra-familiars de treball que expliquen la capacitat de resposta d'aquesta gent al repte de modernització d'unes estructures productives quasi immutables durant segles.

Les freqüents consultes per les quals les dones acudien a aquest organisme -consultes d'una gran diversitat- em van sorprendre satisfactòriament. La capacitat i iniciativa i la mentalitat oberta d'un gran nombre de pageses, coneixedores de tota la problemàtica del camp, posaven de manifest que les dones-esposes de pagès poc tenen a veure amb la tradicional imatge de la submissa dona del món rural.

El meu coneixement i interès per la dona pagesa es van aprofundir a partir dels cursos de formació "200 hores per dones de pagès" (que organitza la Generalitat de Catalunya i que es realitzen en els locals de la Cambra Agrària); el tracte directe amb les participants m'animà a apropar-me a aquesta població. L'any 1986, i en un article publicat en el "Butlletí Informatiu", vaig fer un petit assaig sobre "La dona i el camp gironí" a partir de les dades publicades en el Cens Agrari de 1982. En l'article es posava de manifest la dificultat d'indagar sobre la

presència de la dona dins el món agrari i, molt especialment, en conèixer el lloc de les dones en les tasques productives de l'explotació.

Altrament, i a partir de les representats a Girona de l'Associació Femenina del Medi Rural (A.F.A.M.E.R), es va encomanar a la Cambra Agrària l'organització d'unes sessions-taules rodones amb la participació directa de les dones del camp. Aquests debats, celebrats l'octubre de 1987, tenien com a finalitat preparar la participació d'aquest col·lectiu en el Seminari Europeu sobre "Les condicions econòmiques i socials de les agricultores en la Comunitat Europea" celebrat a Jerez (Cádiz) el gener de 1988, sobre les condicions de les agricultores en la Comunitat Europea.

En aquestes sessions es va posar de manifest la preocupació de les pageses pel seu futur i pel reconeixement del seu estatut professional. Les discussions es van centrar en les condicions de vida i de treball en la família i en l'explotació agrícola, apuntant temes com el dret patrimonial de l'empresa, el dret de successió, el dret fiscal, la seguretat social, la formació professional, la participació en les associacions agràries, etc., temes que eren i són un obstacle per aconseguir la vertadera igualtat entre els homes i les dones del món agrari.

Quasi paral·lelament, el desembre de 1987, es va celebrar a Bellaterra el Seminari "Agricultura, Gènere i Espai", organitzat pel Departament de Geografia de la U.A.B. en el marc dels cursos de Tercer Cicle. La realització del meu doctorat i l'assistència a aquest Seminari em van permetre de conèixer personalment la Dra. Mª Dolors Garcia Ramon, coneixença que em va donar l'oportunitat de participar en un projecte d'investigació sota el títol "El paper de la dona en l'agricultura espanyola. Una anàlisi des de la Geografia del Gènere". El projecte, presentat i finalment finançat per la CICYT, proposava l'estudi de tres àrees territorials molt contrastades i diferenciades de l'Estat Espanyol: Catalunya, Galícia i Andalusia, estudi a realitzar amb la col·laboració de tres Universitats: Universitat Autònoma de Barcelona amb la Universitat de Santiago i la Universitat de Sevilla.

L'any 1988, i després de diverses discussions metodològiques amb tot l'equip, s'inicià la investigació, moment en què se m'encomanà la tasca de realitzar el treball de camp corresponent a l'àrea de Catalunya. Durant el llarg procés de treball de camp i de continuades discussions metodològiques, vaig portar a terme la meua memòria de recerca amb el títol: "La dona pagesa: l'oblidada de l'explotació familiar agrària", presentada a la Universitat Autònoma de Bellaterra, el setembre de 1990. En aquest treball constatava, d'una banda, l'oblit de la població femenina en les investigacions sobre el sector agrari i, d'altra, presentava un assaig sobre les possibilitats d'estudi del treball de la dona a l'explotació agrària familiar a partir del Cens

Agrari de 1982. L'àmbit territorial de referència era la província de Girona i en l'assaig, tot i que es constatava la infravaloració del treball femení en les estadístiques oficials -posat de manifest per altres investigacions-, s'intuïa que la dona juga un paper clau en les explotacions familiars del camp gironí, especialment en les explotacions econòmicament més viables. Tanmateix, es podia apreciar que el problema no prové només de les limitacions imposades en la publicació dels resultats (restricció de les dades i, també, limitacions d'escala territorial), sinó també de la concepció en la recollida inicial de la informació; dit d'una altra manera, la formulació de les preguntes en els qüestionaris dificulten extraordinàriament el correcte coneixement de tots el membres de la família i, molt especialment, de la dona-esposa de pagès.

El resultat de la memòria de recerca assenyalava i justificava sobradament el treball de camp com a camí indiscutible per conèixer el lloc dels homes i les dones dins les explotacions familiars i com a via necessària per a fer "visibles" les "oblidades" dones pageses.

Les discussions metodològiques i conceptuals i la possibilitat de contrastar resultats en el si del grup de treball del projecte CICYT, així com la meua participació en els Erasmus intensius sobre "Gènere i Geografia" celebrats a la Universiteit van Amsterdam del 2 al 9 d'abril de 1990 i a la

University of Durham del 3 a l'11 d'abril de 1991, han contribuït notablement a l'enriquiment de la meva investigació que finalment s'ha materialitzat en la present tesi de doctorat.

O.2 HIPOTESIS I OBJECTIUS DE LA INVESTIGACIO

Està suficientment documentat que l'estructura del camp català es basa majoritàriament en un model d'agricultura familiar. Ara bé, els contrastos geogràfics de Catalunya, que sovint condicionen l'especialització agrària i l'activitat i, més important, la dinàmica econòmica molt polaritzada territorialment, ens fan dir que l'agricultura catalana no és homogènia i que l'estratègia familiar per assegurar la supervivència i/o viabilitat de l'explotació és espacialment distinta.

La forta competència d'altres sectors econòmics i, sobretot, la tendència a igualar salaris han obligat l'agricultura a "maximitzar" els guanys amb l'aportació de treball familiar. Aquesta condició, algunes vegades esmorteïda per l'ús de maquinària, és més forta quan el nivell de producció per unitat de superfície cultivada és més intensiu. D'aquesta manera, quan més extensiu sigui l'aprofitament de les terres i més marginal l'explotació, l'aportació de treball "productiu" pel conjunt de membres de la unitat familiar serà menor. Seguint

aquest raonament, entenem que les explotacions intensives en cultiu són intensives en treball. En ambdós casos el compromís de treball familiar dins la unitat productiva serà diferent.

Així, doncs, i partint d'aquests supòsits inicials, l'objectiu de la nostra investigació és conèixer, segons els diferents sistemes agraris -o tipus d'especialització- i segons la localització territorial, l'organització interna de treball en les explotacions familiars agràries. El nostre interès és estudiar les diferències agro-espacials per situar en el si de l'explotació els membres que la conformen i, en darrera instància, considerar el lloc assignat a la dona.

La investigació s'ha plantejat a partir de les següents hipòtesis de treball:

-L'estratègia familiar i el rol de cada membre dins l'explotació familiar és diferent segons l'especialització agrària predominant i la diferent ubicació territorial.

-Són les explotacions extensives, i dins d'aquestes les de tipus més marginal, on el nivell de pluriactivitat, dins o fora de l'explotació, que contribueix al manteniment i a la supervivència de l'explotació, és més elevada.

-La pluriactivitat afecta de manera distinta als membres de la família i, alhora, presenta diferències segons les oportunitats de treball fora de la pròpia explotació i fora del sector agrari.

-Quan la pluriactivitat és externa i és l'home -normalment cap d'explotació- el que es veu obligat a tenir una segona ocupació fora de l'explotació, malgrat que la dona o algun altre membre continuï treballant en la unitat agrària, aquesta és considerada com a explotació a temps parcial (ATP) i pren, a efectes socio-econòmics, el caràcter de marginal. Contràriament, quan la pluriactivitat externa recau sobre la dona-esposa, no es mesura l'estratègia que la seva sortida pot tenir a efectes d'estabilitat i supervivència de l'explotació familiar.

La sortida de la dona de l'explotació no l'allibera del treball familiar, productiu o domèstic; és a dir, es continua comptant amb la dona com a mà d'obra disponible en tot moment dins l'explotació i, òbviament, no s'allibera del treball domèstic que "socialment" té atribuït.

La pluriactivitat interna, dins l'explotació, relega la dona cap a feines sovint considerades com a secundàries (l'hort, el bestiar petit, transformació de productes agraris, etc.), tasques que socialment no són reconegudes com a treball productiu, però indiscutiblement necessàries per a l'estalvi

familiar i que contribueixen a la supervivència de l'explotació. En conjunt, és un treball que la dona complementa amb l'anomenat treball pròpiament productiu i amb el pròpiament domèstic.

-Les explotacions familiars intensives en cultius són, també, intensives en treball. Són aquestes explotacions les que requereixen un fort compromís de treball familiar i és aquí on l'aportació del treball de la dona pren un caràcter clarament productiu; és a dir, la família el considera necessari perquè l'explotació sigui competitiva en el mercat.

L'objectiu primer d'aquest estudi va ésser el d'escollir tres àrees de Catalunya territorialment contrastades i de tipus d'agricultura i estructura agrària molt diferent: un àmbit d'agricultura intensiva on la taxa d'activitat agrària és baixa (el Maresme Nord-Selva); un àmbit constituït per plantacions de fruiters en regadiu de rendiment alt que conforma la regió fruítera de Lleida, amb una taxa d'ocupació agrària elevada (ambdues zones situades en àrees d'expansió urbana); i, finalment, un àmbit amb arboris de secà allunyat de la influència urbana, en el qual el predomini de l'ocupació agrària és molt elevat (el Baix Priorat). L'univers d'anàlisi d'aquesta investigació és l'explotació familiar agrària, unitat en la qual s'interrelacionen les activitats productives i reproductives de la família. L'elecció del període d'estudi ve determinada pel nostre treball de camp realitzat l'estiu de 1989 i el de 1990, és a dir, el moment present.

O.3 ESTRUCTURA DE LA TESI

Aquest treball està estructurat en dos grans blocs. El primer, intitulat <La dona en la geografia del gènere i el seu oblit en els estudis d'agricultura>, constitueix el marc teòric de la investigació i l'"excusa" que dóna peu al treball empíric que conforma la segona part de la investigació: <El lloc de les dones en l'agricultura catalana. Estudi de tres zones: Priorat, Maresme i Segrià>.

En el primer gran bloc queden inclosos tres capítols ben diferenciats. En el primer (1.) es fa una repassada als estudis que des de diferents disciplines de les ciències socials (geografia, sociologia, antropologia,...) han tractat el tema de la dona en relació a l'agricultura o al món rural, analitzant especialment els que fan incidència en el paper socio-econòmic femení. L'objectiu és veure quines són les principals tendències i metodologies emprades en l'estudi del paper de la dona pagesa. En aquest capítol es dedica un apartat als treballs que en aquest sentit s'han realitzat en el marc de l'Estat Espanyol (1.2.4.).

El segon capítol (2.) pretén, en un àmbit també bibliogràfic, analitzar el conjunt d'obres catalanes que tenen per objecte d'anàlisi el sector agrari i l'estudi de l'evolució

de les explotacions familiars, intentant posar de manifest el tractament i les fonts que en cada cas s'han utilitzat per estudiar el factor treball. L'objectiu final és indagar si a partir d'aquestes obres és possible conèixer l'estratègia interna de les explotacions i, dins d'aquestes, l'aportació de treball femení.

Finalment, en l'últim capítol d'aquest primer bloc (3.), s'intenta fer una anàlisi crítica de l'única font agrària publicada que té com a àmbit poblacional d'informació bàsica les explotacions agràries: el Cens Agrari. En els diferents apartats del capítol s'analitzen els principals conceptes que recullen els diferents censos agraris, la seva evolució i els criteris metodològics seguits per aquests en l'obtenció de les dades sobre el treball a les explotacions agràries. Els conceptes principals resseguits són "explotació agrària" , "titular d'explotació" i "treball agrari", mesurant les possibilitats d'estudi teòriques i reals a partir de les variables recollides en els censos i de les dades retallades que finalment són publicades per l'INE. L'objectiu últim és veure si és possible, a partir d'aquesta font, conèixer la composició del conjunt d'actius agraris, en especial la mà d'obra familiar, per tal d'analitzar els membres de la unitat familiar que participen en l'explotació agrària.

El segon gran bloc i aportació més important de la tesi correspon al treball empíric de la investigació i es planteja com una alternativa d'estudi a causa de la insuficiència de les fonts estadístiques per esbrinar el funcionament de la unitat familiar agrària.

Aquest bloc és conformat per un capítol introductori (4.) en el qual es presenten els trets estructurals més significatius de les zones escollides (Priorat, Maresme i Segrià) i es justifica la seva elecció com a àrees pilot.

En el capítol següent (5.) s'explica la metodologia emprada en el treball de camp i en la posterior elaboració de les dades obtingudes. La investigació es basa, d'una banda, en l'aplicació d'una enquesta a una mostra de 150 casos i que incideix especialment en la composició familiar i, per altra, en la realització de 30 entrevistes en profunditat, en les quals l'objecte d'anàlisi se centra ja principalment en la dona pagesa i en el seu paper dins l'estructura familiar amb l'aportació de la seva visió personal. El capítol assenyala les fonts d'informació de partida, el procés de mostreig i els problemes que ha presentat la realització dels dos tipus d'entrevista i la base per a la seva elaboració.

L'aplicació d'aquests dos tipus de metodologia (entrevista amb enquesta més de tipus quantitatiu i entrevista en profunditat de tipus qualitatiu) conformen dos blocs ben diferenciats i tractats de manera independent, però amb la finalitat última de què es puguin complementar mútuament.

Seguidament, en l'apartat 6.1. s'analitzen els resultats de l'enquesta per cada zona tractada. En l'apartat 6.2. es fa l'anàlisi de les entrevistes en profunditat i en el 6.3. s'intenta, a partir de les dues fonts, extreure unes conclusions conjuntes. En aquests capítols centrals d'exposició de resultats s'inclouen taules, gràfics i alguns mapes que han semblat fonamentals per a la presentació del que s'exposa; igualment, en l'apartat 6.1. s'incorpora un petit annex estadístic per cada zona. En un volum independent es presenta un annex més ampli que consta, per una part, d'un model de l'enquesta de base utilitzada i, per altra, de la transcripció íntegra de les 10 entrevistes en profunditat realitzada en cada àrea pilot.

En el capítol 7. s'intenta fer una síntesi dels resultats de la investigació i extreure unes conclusions tant de l'aportació teòrica com metodològica d'aquest treball.

Finalment, el capítol 8. correspon al recull bibliogràfic, amb un primer apartat amb la bibliografia esmentada en el text (8.1.) i un segon amb la bibliografia general,

ordenada en dos blocs temàtics principals: <Dona i Agricultura>
i <Sector Agrari>.

**II. LA DONA EN LA GEOGRAFIA DEL GENERE I EL SEU OBLIT
EN ELS ESTUDIS D'AGRICULTURA**

1. LA GEOGRAFIA RURAL DINS LA GEOGRAFIA DEL GÈNERE

La intenció d'aquest capítol és fer una repassada a les línies d'estudi i a les aportacions més importants que, des dels anys 70 fins a l'actualitat, han tractat l'agricultura des d'una perspectiva de gènere. En els últims anys, en l'àmbit internacional i també a Espanya, els treballs en aquest sentit han anat adquirint una importància rellevant dins de la investigació sobre gènere i també dins del camp de la geografia i de la sociologia rural, on s'ha avançat de forma notable.

La visió de l'agricultura des de la perspectiva de gènere, com puntualitza Garcia Ramon, suposa quelcom més que la simple descripció de la divisió sexual del treball en aquest camp. *"En efecte, el terme <gènere> es refereix a les diferències originades social i culturalment entre el que és femení i el que és masculí mentre que el terme <sexe>, en canvi, es refereix a les diferències fisiològiques entre home i dona. Així, doncs, els estudis amb enfoc de gènere no tenen perquè centrar-se exclusivament en les dones; ans al contrari, les perspectives més prometedores i recents insisteixen en l'estudi comparatiu dels rols de gènere assignats tan als homes com a les dones i dins l'anàlisi de les relacions de gènere"*¹.

¹ Garcia Ramon, (1990): "La división sexual del trabajo y el enfoque de género en el estudio de la agricultura de los países desarrollados", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 55, pp. 252.

Sobre l'evolució de la geografia del gènere a nivell més global, de la qual aquí, a continuació, només en donarem lleus pinzellades, ens remetem a l'estudi molt més aprofundit que ha incorporat la geògrafa Gemma Cànoves en la seva Tesi Doctoral, on analitza les diferents contribucions a l'estudi de gènere en diversos camps temàtics i des de les primeres aportacions a les més recents².

1.1. ELS ESTUDIS DE GÈNERE

Els plantejaments de la geografia del gènere es desenvolupen en el món anglosaxó a mitjans dels anys 70 a cavall especialment dels diferents corrents feministes d'aquests anys. L'interès temàtic durant la dècada citada se centra especialment en qüestions com la desigualtat, reflexant la tradicional limitació social de les dones pel seu rol domèstic.

Dins d'aquesta línia, diversos enfoc han posat l'èmfasi en l'anàlisi del gènere, però, potser, el més important i el que més ha ajudat al desenvolupament de la geografia del gènere ha estat el recolzat en la teoria i metodologia marxista, que intenta explicar el paper social i econòmic de la dona en el

² Cànoves Valiente (1990) : Mujer, trabajo y explotación agraria familiar: un análisis desde la geografía del género. Universitat Autònoma de Barcelona, Tesi Doctoral.

món capitalista, situant les relacions home-dona dins el marc més ampli de les relacions de classe. El tema més controvertit en aquest sentit ha estat el de vincular correctament la temàtica de la producció i la de la reproducció per poder analitzar bé quins han estat els canvis esdevinguts en les relacions de gènere dins la societat.

Diferents han estat les àrees d'interès de la geografia del gènere, qüestió evidentment sempre molt relacionada amb la inclinació i l'àmbit d'estudi de les geògrafes³. Un dels temes més estudiats ha estat el del treball i l'ocupació dins del marc urbà i de les societats industrialitzades. És a partir del treball que es capten els elements de major desigualtat entre homes i dones i, en la majoria d'investigacions, es posa l'èmfasi en la desigualtat d'oportunitats entre homes i dones en el mercat de treball. Dins els factors analitzats que contribueixen a aquesta situació es poden incloure les dificultats del sexe femení d'accedir a un lloc de treball degut a les seves limitacions de desplaçament i mobilitat des d'àrees suburbanes o el problema de compaginar la vida familiar amb la professional, especialment quan hi ha fills.

3 Precisament, una de les temàtiques de la geografia del gènere ha estat la preocupació pel paper de la dona com a geògrafa. L'escàs nombre de geògrafes existents en relació als geògrafs homes ajudaria a explicar el perquè de la poca proliferació i el retard de la inclusió de l'enfoc de gènere dins el món de la investigació i de l'ensenyament. Pel cas espanyol veure García Ballesteros (1982), Sabaté (1984), Castañer & Centelles (1985).

En un altre sentit es remarca també la utilització de mà d'obra femenina pel seu baix cost i pels treballs de menys qualificació, el que justifica alhora un salari més baix. En aquest camp la bibliografia anglosaxona és la més prolífica. Diversos casos anglesos han estat analitzats i han contribuït a una visió de l'aportació femenina dins els sectors industrials i el mercat de treball. Un altre tema molt tractat, i no desvinculat del treball remunerat de la dona, ha estat el del treball domèstic, les relacions de gènere dins la llar i la compatibilització d'aquesta activitat amb un lloc de treball dins del mercat laboral.⁴

4 Per a tota aquesta temàtica es remetem a la bibliografia general aportada en aquest treball.

1.2. LA GEOGRAFIA RURAL I ELS ESTUDIS DE GÈNERE

L'estudi de la temàtica rural i de l'agricultura des de l'enfoc del gènere en les diverses disciplines de les ciències socials ha pres una empenta notable. El món agrícola i el paper de la dona ha estat molt estudiat en els països en vies de desenvolupament. No obstant, no succeeix el mateix en el cas dels països industrialitzats, on aquesta qüestió, potser per la decreixent importància del sector primari i de la seva població activa, no és tan tractada. Tot i així, i com hem dit a l'inici del capítol, en els últims anys ha adquirit una major rellevància seguint capdavanters en aquest sentit els Estats Units, Anglaterra i França, on hi ha una tradició acadèmica més arrelada.

D'altra banda la celebració de Seminaris o Congressos⁵ o la publicació cada cop més freqüent d'articles sobre gènere en diverses revistes -*Rural Sociology* (Nordamèrica), *Sociologia Ruralis* (Holanda), *El Campo*, *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, *Revista de Estudios Agro-sociales* (Espanya)- denoten i alhora recolzen l'auge de l'enfoc del gènere en els estudis rurals.

5 VII Congrès de Sociologia Rural (Bologna, 1988) o el Congrès Europeu de Sociologia Rural (Giessen, 1990).

Al Regne Unit la reflexió gira a l'entorn de l'anàlisi teòrica del concepte de "treball familiar" i de l'estudi de la pervivència de l'ordre patriarcal en l'organització del treball, el que ha donat un marc teòric per situar el treball de la dona agricultora. Les diferents contribucions s'han fixat més en la dona rural que en la dona pròpiament agricultora i en els condicionaments que determinen la seva marginació dins el món del treball. En aquest país sobresurt el treball que ve realitzant la sociòloga Gasson des dels anys 70 sobre l'anàlisi socio-econòmic de l'explotació familiar, o els no menys rellevants de Bouquet, Little o Whatmore ja des d'un enfoc clarament de gènere.

Als Estats Units cal destacar els treballs de Sachs o de Rosenfeld, que assenyalen les característiques del treball de la dona en les explotacions, considerant el pes de l'actual estructura familiar i de les relacions que es generen en el seu interior.

A França els estudis sobre la dona pagesa s'han vist reforçats pel relleu del sindicalisme agrari. Aquest ha influït en l'establiment d'un debat sobre la redefinició del paper de la dona en una agricultura moderna i en la reivindicació d'un estatut professional per a la dona pagesa al marge del seu paper d'esposa d'agricultor. La naturalesa del treball de les agricultores, la transformació de la seva identitat social i professional i els condicionaments físics i ideològics en els que

es basa la seva subordinació són els temes entorn als quals giren les línies d'investigació més interessants. En aquest panorama Berlan i Paivin, Lagrave o Barthez ofereixen clares aportacions a l'estudi del paper que juga la dona en les explotacions agràries en un àmbit que, per la seva estructura, s'acosta més al model espanyol i català.

Els primers treballs sobre la dona al món rural (anys 50 i 60) es van caracteritzar per mantenir una actitud bastant conservadora, per ésser molt descriptius i per estar exempts d'un marc teòric. Als anys 70 sorgeixen els primers estudis que, sota una òptica marxista, se centren més en el treball de la dona a l'explotació i a la llar. A partir de la dècada dels 80 el que s'imposa és una visió més feminista i l'interès de les investigacions per centrar el tema en les relacions entre producció i reproducció, analitzant també altres qüestions molt interrelacionades com el treball domèstic o les relacions de gènere en l'àmbit de les explotacions familiars agràries.

Així, doncs, han estat diverses les visions sobre aquesta temàtica, i múltiples els temes en els que s'ha posat major rellevància a l'hora d'estudiar l'àmbit rural i l'agricultura des de la perspectiva del gènere. A continuació fem una repassada als conceptes i estudis més destacats en aquest sentit.

1.2.1. L'anàlisi de l'evolució del paper de la dona dins l'agricultura.

Les repercussions que ha tingut per les dones la introducció del capitalisme dins l'agricultura i les relacions entre les transformacions econòmiques i els canvis en el treball en funció del gènere han estat estudiades per diversos autors, especialment, com hem dit, en relació a les transformacions que vénen patint en aquest sentit els països en vies de desenvolupament (Leon, 1980, 1982; Deere, 1982, 1987; Beneria, Ed. 1982; Momsen & Townsend, 1987).

En aquests països la tendència apunta cap a una feminització de l'agricultura. En alguns casos, els homes passen a ocupar llocs de treball industrials mentre les dones s'ocupen del camp; en altres situacions, les dones tendeixen a ocupar-se de l'agricultura de subsistència o autoconsum, vinculada a una tecnologia molt tradicional, mentre que els homes es dediquen a l'agricultura més comercial. Gran part de les anàlisis se centren en l'aportació que fa la dona pagesa a l'acumulació de capital i en les formes de les quals el sistema de capitalisme avançat, a partir de la divisió del treball per sexes i de l'estructura familiar (o sigui, a partir de la posició subordinada de la dona), se serveix per extreure l'excedent en els sistemes de producció no capitalistes. La producció de subsistència que continua fent la dona ha suposat per aquesta una clara marginació

en les activitats econòmiques bàsiques més relacionades amb la comercialització i ha permès, alhora, seguir mantenint en aquests països mà d'obra barata que funciona com a reserva pels interessos dels països més avançats.

En els països desenvolupats, els estudis en aquest sentit remarquen que, des de les societats tradicionals fins a l'actualitat, s'observa un cert procés de masculinització de l'agricultura. Sembla ser que les activitats que adquireixen certa importància econòmica i amb incidència dins el mercat tendeixen a ésser acaparades pels homes. Així, doncs, la introducció de relacions de mercat han anat marginant la dona de les activitats productives bàsiques dins l'agricultura. Diversos treballs d'investigació sobre zones rurals nordamericanes (Fink, 1986; Kleinegger, 1987) demostren com la introducció de indústries agroalimentàries o l'especialització agrícola en cultius més comercials han transformat l'activitat de la dona fent-la més depenent de l'home i més marginal dins l'explotació i concentrant la seva activitat en el treball domèstic.

El treball de Boserup (1970) és un dels primers que obre el debat sobre el paper que ha jugat la dona en el procés de desenvolupament econòmic. El seu estudi se centra en els països subdesenvolupats, però l'esquema utilitzat és aplicable a les societats tradicionals dels països més industrialitzats. La participació de la dona en l'agricultura varia segons el mode de producció, basat en les estructures de la propietat de la terra.

L'autora centra la seva anàlisi en la producció, per analitzar més tard el paper de la dona en la reproducció. És en aquest sentit que manca una major interrelació entre els dos factors i un marc teòric coherent per comprendre la realitat de la desigualtat femenina. Així ho han posat de manifest autores com Kandiyoti (1986) o Beneria (1981), que destaquen també que les diferències de gènere "no s'han de cercar en les eines utilitzades (...), sinó en les formes d'apropiació de la terra i de la plus-vàlua i en la capacitat reproductora de les dones, ja que els canvis tècnics es troben immersos en processos concrets de classe i en unes relacions determinades de producció"⁶. Cal, doncs, analitzar la subordinació de la dona des de la perspectiva de les relacions de classe/acumulació de capital i de les desigualtats entre sexes donades pel paper de reproducció de la dona.

1.2.2. Els temes clau dins l'estudi del gènere a l'agricultura: producció, reproducció, divisió sexual del treball i explotació familiar.

Els enfocaments neoclàssics a l'hora d'analitzar l'àmbit econòmic només distingeixen entre activitats comercials i no comercials i no discerneixen entre producció i reproducció, el

6 García Ramon (1990) : Op. Cit., pp. 253-254.

que no és vàlid per conèixer el treball real de la dona pagesa, ja que aquesta es mou tant en el camp de les activitats comercials com en les d'autoconsum. Per entendre el rol de la dona dins el sistema productiu cal entendre quina és la seva participació en les tasques reproductives (Beneria, 1979) i cal tenir en compte les relacions familiars existents a la nostra societat basades en un sistema patriarcal. En aquest sentit, un dels temes més abordat és el paper del treball domèstic, feina molt relacionada amb les explotacions de tipus familiar i que té una funció alhora productiva i reproductiva. Sachs (1983) estudia el paper de la dona a l'agricultura als Estats Units i assenyala que si ja per si mateix el treball de la dona a la llar queda amagat -no es comptabilitza com a productiu-, el treball de la dona pagesa queda doblement amagat. Això és degut a què en ell es confonen les feines productives de l'explotació que es superposen amb les feines domèstiques i que queden també infravalorades socialment (transformació de productes agraris que poden ser utilitzats tan pel consum domèstic com per la comercialització, etc). Cal, per tant, analitzar de manera correcta i profunda el concepte de producció i de reproducció (treball domèstic, relacions de gènere dins la llar,...) (Delphy, 1983; Beneria, 1987) per entendre l'origen de la subordinació femenina.

En el camp de la producció dins el món agrari, el treball que realitzen les dones segons Beneria (1979) té unes característiques determinades: són activitats que els permeten

continuar realitzant la seva feina dins la llar i tenir cura dels fills, el que suposa una restricció de la mobilitat espacial; aquestes activitats tendeixen a diferenciar-se segons la classe social (per exemple, en les explotacions amb assalariats i de certa grandària normalment la dona no intervé en les feines del camp) i l'edat de les dones; les activitats que fa la dona a l'explotació solen estar bastant relacionades amb la feina de la llar (productes pel propi consum, etc.) i es diferencien clarament de les tasques masculines; per últim, si la dona treballa com assalariada és, normalment, en feines de caràcter temporal i amb una remuneració perceptiblement més baixa.

Així, doncs, la dona concentra la seva activitat en l'àmbit de la reproducció, i en l'àmbit de la producció tendeix a fer les feines més relacionades amb aquesta (Berlan, 1988), considerant la seva presència en l'esfera productiva -dominada per l'home- com a secundària o temporal. Un dels principals problemes que ocasiona aquesta situació és la dificultat que suposa valorar un treball que es fa de manera intermitent i interromput per les obligacions domèstiques i que, per tant, és difícilment classificable. La dona, en definitiva, actua com a reforç, intervenint en les tasques on es fa necessària una ajuda de manera puntual (Berlan, 1984; Barthez, 1986).

Tanmateix, diversos estudis remarquen que la importància del paper domèstic de la dona forma part de la ideologia rural i queda reforçat per les estructures de la

societat agrària, on les idees de família, comunitat, tradició, moral, etc. estan molt arrelades (Little, 1984, 1986). Aquestes concepcions es van perpetuant amb el paper preponderant dels homes a l'hora de la transmissió dels patrimonis i en l'ostentació que tenen aquests de l'autoritat dins la família. La incorporació femenina a l'activitat agrària es realitza mitjançant el matrimoni i poques vegades a través de l'herència. Treballs com el de Bokemeier (1987) demostren l'escassa participació de la dona en la presa de decisions i en la gestió de l'empresa familiar agrària. Els casos en els quals és la dona la que gestiona l'explotació solen coincidir amb explotacions més petites i on la situació civil de la dona és en un alt percentatge el de vídua, o en altres casos solteres, divorciades o casades amb homes que no treballen a l'explotació o que estan incapacitats (Enlers, 1987).

Evidentment és impossible deslligar l'explotació familiar de la temàtica exposada fins ara. Estudis com el de Gasson (1980, 1984), Bouquet (1982, 1986), Rosenfeld (1987) i Whatmore (1988) han tractat el paper de la dona en l'àmbit concret de les explotacions familiars agràries, analitzant com les relacions patriarcales dins la família es reproduïxen en les relacions de gènere en l'àmbit productiu de l'explotació. La dona queda relegada al paper d'ajuda familiar en les tasques agrícoles. De fet, l'organització familiar del treball pressuposa la gratuïtat del treball de les ajudes familiars

subordinades al "cap d'explotació" (Barthez, 1982). Tanmateix, el treball de la dona és fonamental per entendre la supervivència i adaptació de les explotacions familiars en el món capitalista.

D'altra banda, el treball que realitza la dona en l'empresa agrícola depèn del tipus d'explotació de què es tracti (grandària, cultiu, tipus de mecanització, empresa de nova creació, etc...) i del "cicle vital" de la pròpia dona (si té mainada petita, l'edat, etc); en uns casos o altres les hores de dedicació a l'explotació seran diferents.

Altres investigacions s'han dirigit a analitzar aspectes més concrets sobre la dona en l'espai rural. Qüestions com les relacions socials d'aquesta dins l'àmbit que l'envolta queden restringides pel seu paper dins la llar (poca participació en activitats comunitàries, escassa utilització dels espais públics, etc.) (Middleton, 1983; Stebings, 1984). Aquesta situació també vindria reforçada per l'aïllament físic de les explotacions pageses i per les dificultats de les dones per accedir a un mitjà de transport (no tenir carnet de conduir o vehicle propi, manca de línies de transports públics). Tot plegat fa que les seves relacions fora de l'explotació es limitin a activitats relacionades amb les feines domèstiques i amb la criança dels fills (comprar, fer tràmits bancaris o portar els nens a l'escola) (Momsen, 1989).

El rol de la dona pagesa en les explotacions, tan a nivell productiu com domèstic, limita també les possibilitats d'aquesta per trobar una feina assalariada en un altre camp d'activitat: el seu paper d'ajuda en les temporades de més feina a l'explotació, el tenir a càrrec persones d'edat o mainada petita o la insuficiència de serveis públics (col·legis, guarderies, transport).

Finalment, hi ha tota una sèrie d'investigacions que assenyalen el paper de la mà d'obra femenina en relació a la industrialització en zones rurals. Cert tipus d'indústries (tèxtil, calçat, juguets,...) tendeixen a situar-se en zones rurals, tot sovint introduint el sistema del treball a domicili fàcilment compatible amb les feines de la llar. La utilització, especialment, de la mà d'obra femenina garanteix un baix cost salarial i manca de problemes reivindicatius (Sabaté, 1989; Sánchez López et al., 1984).

1.2.3. Els mètodes d'estudi

El caràcter "invisible" del treball de la dona en les explotacions familiars agràries, tan a nivell productiu com reproductiu, ha fet necessari, per part de les investigadores en el camp del gènere, la utilització d'uns mètodes propis de valoració i classificació d'aquest treball, al marge de la informació incompleta i esbiaixada que ofereixen les

estadístiques oficials. Aquestes amaguen la doble jornada de treball que realitzen les pageses i fan un tractament inadequat de les diverses categories a considerar , reflexant la idea que en el treball les pageses són primer esposes i després treballadores (Lagrange, 1987; Solsona, 1989; Garcia Ramon & Cànoves, 1988; Garcia Ramon et al. 1990).

Al llarg dels anys 70 es realitzen tota una sèrie d'estudis a partir d'amples qüestionaris estandaritzats, amb l'objectiu fonamental de mesurar el treball de les dones en les explotacions i en l'àmbit domèstic, assenyalant les feines més freqüents d'aquestes i el temps esmerçat. Altres factors que s'intenten copsar i relacionar són el tipus d'explotació i de família, edat i formació de la dona, nivell d'ingressos, etc. No obstant, la majoria dels resultats d'aquestes investigacions són relativament pobres i massa descriptius, on manquen uns plantejaments teòrics clars que donin una visió clara del caràcter del treball femení i de l'origen de la seva subordinació.

A la dècada dels 80, les investigacions a l'entorn del treball de la dona pagesa dona un pas endavant respecte al seu caràcter qualitatiu afegint a les dades merament descriptives reflexions teòriques que els donen més significat. S'analitzen de manera crítica qüestions com el patriarcalisme, el sistema de producció domèstic, o la professionalització de les dones dels agricultors. En aquest sentit, contribueixen els nous

plantejaments metodològics de tipus qualitatiu on tenen cabuda les entrevistes en profunditat, històries de vides, grups de discussió o tècniques de tipus antropològic d'observació directa, més adequats que els qüestionaris estandaritzats per àmplies mostres, que impedeixen captar processos no classificables en categories de tipus estadístic.

Així, diverses autores han manifestat la necessitat d'utilitzar una metodologia basada en l'aplicació d'enquestes o entrevistes en profunditat i de qüestionaris específics, que ajudin a acostar-se més a la realitat de les dones pageses i evidencïn correctament el volum de treball que aquestes porten a terme en les explotacions agràries familiars (Sachs, 1983; Barbic, 1988). Per exemple, Sachs basa el seu estudi en els resultats d'unes 20 entrevistes fetes a dones pageses en explotacions familiars, mètode necessari per poder valorar en profunditat la complexitat del treball de la dona agricultora que no queda reflexat a les estadístiques.

Rosenfeld (1987) en aquest sentit realitza un dels treballs més exhaustius per encàrrec del Departament d'Agricultura dels Estats Units i per completar l'escassa informació sobre les agricultores que recollia el cens agrari nordamericà. La base és un ampli qüestionari aplicat a una mostra de 2.500 dones pageses. De l'elaboració dels resultats sobresurt la constatació de la intensa participació de la dona agricultora en les activitats productives de l'explotació.

D'altra banda el caràcter qualitatiu de les preguntes també "permet recollir aquells aspectes subtils que es generen en les relacions familiars, com són la presa de decisions, la participació de la dona en la comunitat, els àmbits privats o públics de la vida en el camp i l'especial percepció que té la dona del seu treball a l'agricultura."⁷

En el cas espanyol, com exposarem en el pròxim apartat, també s'han realitzat diverses investigacions i anàlisis en aquest sentit.

1.2.4. Els estudis de gènere a l'Estat Espanyol

A l'Estat Espanyol i a Catalunya, l'enfoc de gènere es desenvolupa a partir dels anys 80, tenint un paper important de difusió les primeres reflexions sobre els treballs que s'estaven realitzant en el món anglosaxó (García Ballesteros, 1982; Sabaté, 1984; Garcia Ramon, 1985).

Diversos són els estudis d'interès dins del camp de la geografia urbana (Sabaté, 1986; Rodríguez Moya, 1988; Díaz Muñoz & Rodríguez Moya, 1989), però és en relació a la temàtica de

7 Cànoves Valiente (1990): Op. Cit. , p. 73.

gènere i agricultura o món rural on les aportacions són més nombroses, destacant treballs com els de García Ferrando, 1975; Zapatero, 1980; Etxezarreta, 1985; Duran, 1987; Majoral, 1987; Muñiz, 1987, i García Ramon et al., 1988.

Abans dels anys 80 els estudis sobre la dona s'han d'incriure fora del marc universitari o acadèmic.

L'any 1972 Duran escriu el llibre El trabajo de la mujer en España. Un estudio sociológico, on el capítol tercer està dedicat al sector agrícola i a la participació de la dona en aquest. En ell toca diferents aspectes com el treball familiar, els salaris agrícoles, les oportunitats professionals o el treball domèstic, detectant una "feminització" de l'agricultura.

Cal destacar, però, els estudis realitzats per García Ferrando, promoguts per l'Instituto de Estudios Agro-Sociales i pel Centro de Investigaciones Sociológicas. L'autor realitza la primera investigació moderna aplicant qüestionaris i entrevistes en profunditat. Els seus primers estudis es basen en tres comunitats rurals de Granada i Múrcia, representatives de diferents nivells de desenvolupament agrari. A partir d'aquí s'analitza el sistema social que envolta la dona pagesa. L'autor fonamenta les seves reflexions en un model que integra, per una banda, els canvis produïts en la societat rural i, per altra, en les transformacions dels sistema de valors respecte al paper que la dona té en l'estructura social. García Ferrando assenyala que

l'experiència laboral de la dona rural depèn de la seva adscripció social i de la fase del cicle vital en què es trobi. L'autor remarca, des d'una visió funcionalista, que, en general, el treball de la dona compleix una funció substitutiva (de les feines que l'home deixa) o integrativa (dels seus rols domèstics tradicionals), però mai una funció competitiva (respecte a l'espai i estatut que ocupa l'home) (García Ferrando 1975, 1977).

En aquest període, per iniciativa del mateix Instituto de Estudios Agro-Sociales, Jiménez Bermejo (1975) realitza un treball sobre la igualtat de drets, on estudia les condicions de vida i de treball de la dona espanyola en el medi rural. L'autora té en consideració la legislació espanyola i la situació jurídica de la dona rural fent referència als buits existents i als efectes que la norma té sobre la realitat.

A partir dels anys 80, les investigacions sobre la dona i la societat rural o el sector agrari s'incrementen notablement des dels diversos camps de les ciències socials i es veuen impulsades no només des de l'àmbit administratiu sinó, ara també, universitari. Els estudis es dirigeixen principalment cap al coneixement del paper que la dona està jugant en els processos de canvi del medi rural: masculinització/feminització de certs treballs, l'aportació real de la mà d'obra femenina, la importància del paper de la dona en el manteniment de les

explotacions familiars, la dona i l'agricultura a temps parcial o el tema de la professionalització i la identitat de les agricultores.

Sobre aquest últim aspecte, Zapatero Molina & Jiménez Mejía (1980) afirmen, a partir d'un estudi sobre explotacions familiars agràries de quatre comarques aragoneses, que la dona no es considera una professional de l'agricultura i que el seu treball el realitza més com una responsabilitat familiar d'ajuda. Aquesta sol participar en l'explotació en èpoques en les quals és necessària major aportació de treball, però amb la funció bàsica de la producció d'autoconsum. Les dones, finalment, aspiren a què els seus descendents surtin de l'agricultura. La recollida de dades d'aquesta investigació es va dur a terme a partir de tècniques específiques com les reunions de grup i enquestes estructurals programades, dirigides a un total de 250 dones.

De La Fuente (1987) entre 1981 i 1982 porta a terme una investigació sobre l'evolució i els canvis en l'estil de vida i mentalitat de les dones rurals, a partir d'una comunitat agrària de Valladolid. En el treball es remarca especialment el desajustament entre sexes que provoca l'alt índex de solteria masculina i les repercussions que pot tenir en la continuïtat de les explotacions familiars. La majoria de les dones joves tendeixen a sortir fora del medi rural davant la manca d'oportunitats de treball en aquest i pel rebuig a casar-se amb

un agricultor. L'educació, d'altra banda, és un dels factors que actua sobre el desarrelament dels joves rurals, especialment de les dones, que solen tenir un major grau d'estudis que els homes (aquests els abandonen molt abans per incorporar-se al món laboral). El sistema patriarcal que tendeix a vincular la dona a l'àmbit domèstic i l'estricta subordinació de la mà d'obra familiar al cap de família crea un fort conflicte generacional i el rebuig per part de les dones joves, que abandonen el camp buscant la seva identitat professional en altres sectors (González, De Lucas, Orti, 1985).

López Jiménez (1988) constata, a partir dels resultats d'una enquesta realitzada a 2.000 joves rurals aragonesos, que hi ha un trencament generacional respecte a la valoració i conformitat de la pròpia situació en un moment de canvi i de replantejament dels rols femenins en la societat rural. Mentre les dones adultes es mostren satisfetes del seu paper en l'àmbit domèstic, especialment per la millora dels equipaments, les dones joves, que solen tenir un nivell de formació més elevat, no veuen realitzats els seus desitjos d'incorporació al món laboral. Tant els processos educatius inspirats en valors urbans com la influència de la tradició que assenyala als homes com a continuadors de les explotacions, inciten les dones a desestimar la vida i el treball rurals.

Així també, segons l'anàlisi de les dades de la E.P.A., encara que la dona ha augmentat la seva taxa d'activitat agrària, s'ha produït al mateix temps una desvinculació de la dona rural més jove respecte de les tasques agràries (González, 1988).

No obstant aquesta "masculinització" de la societat rural, també és evident, i no per això contradictori, la progressiva "feminització" real de certs sistemes agraris amb una major participació de la dona en les explotacions agràries. Sobre l'aportació de treball femení en l'agricultura i especialment en les explotacions familiars agràries, s'ha generat en els últims anys un ample ventall d'estudis que reiteren la hipòtesi que les estadístiques oficials infravaloren el pes real del treball de la dona pagesa en el sistema productiu.

Calatrava Requena & Vericat Núñez (1987) intenten quantificar la importància de la mà d'obra femenina en una zona típica d'agricultura de muntanya: les Alpujarras granadines. Pel cas català les principals aportacions que analitzen la importància del treball de les dones pageses per la supervivència de les explotacions familiars vénen de part de Garcia Ramon (1989) i Tulla (1989). Aquest últim realitza un estudi sobre la dona en les explotacions agràries del Pirineu català a partir d'una enquesta a 298 explotacions en la que recull l'aportació femenina a les tasques productives agràries. Cal destacar, també, el recent treball de Cànoves (1990) que en el

marc teòric explícit de la geografia del gènere, i seguint la metodologia de les enquestes quantitatives i de les entrevistes en profunditat, analitza l'activitat de la dona en les explotacions familiars de dues comarques catalanes (Osona i Baix Empordà). L'autora remarca que, per entendre la dinàmica de l'explotació familiar agrària cal, no només l'anàlisi purament econòmica, sinó també una anàlisi en profunditat de les relacions de gènere i de la divisió patriarcal en la qual es basa la família.

En definitiva, tots aquests autors estan d'acord en assenyalar el caràcter discontinu i sovint estacional, però no per això menys important, del treball de la dona en les explotacions agràries familiars i en què l'aportació de treball femení és major quan l'explotació agrària és més petita.

Cànoves, Garcia Ramon & Solsona (1989) puntualitzen algunes consideracions a l'entorn del treball de la dona en l'agricultura i en les "estadístiques oficials". Analitzen les limitacions del Cens Agrari com a font bàsica d'informació estadística degut a la forma de recollir les dades, al tipus de qüestionari i a la informació que finalment es publica. Estudien el concepte de treball agrari femení en relació a la utilització de les categories estadístiques i s'assenyala la manca d'un contingut clar de la categoria "ajuda familiar" on es classifiquen la majoria de les dones agràries.

A partir de les dades del Cens Agrari de 1982, però, es pot arribar a la conclusió que una part substancial de la contribució femenina és realitzada per la dona de l'agricultor i que es concentra sobretot en les explotacions petites, especialment en les d'una a 20 hectàrees, el que corrobora el paper essencial que juga la dona en la persistència de l'explotació familiar agrària. No obstant, tot i que el Cens de 1982 ja aporta dades mínimament significatives per analitzar el paper de la dona en l'agricultura espanyola, no es pot a partir d'aquesta font realitzar un estudi evolutiu (Garcia Ramon, 1989).

Juntament amb el Cens Agrari, una altra font estadística important per conèixer l'estructura de la força de treball i utilitzada també per analitzar el treball de la dona dins l'agricultura és la ja citada E.P.A. (Enquesta de Població Activa). A partir d'aquesta, García Alvarez-Coque & Arnalte Alegre (1990) comenten els canvis que pateix la composició de la població activa agrícola per sexes des de finals dels anys seixanta, oscil·lacions relacionades amb el paper substitutori que juga la mà d'obra femenina quan la població activa agrària masculina, en èpoques econòmiques favorables, tendeix a ocupar-se en altres sectors.

Camarero, Sampedro & Vicente Mazariegos (1990), a partir del Cens de Població de 1981 i del Cens Agrari de 1982, estudien a nivell de Comunitats Autònomes els índexs de feminització i masculinització de la població agrària, analitzant també els canvis educatius i laborals de la dona rural.

Tot aquest procés de feminització/masculinització de la població activa agrària i del món rural, però, cal emmarcar-lo, tot i les tendències generals constatables a partir de les fonts estadístiques citades, en àmbits més concrets segons tipologies agrícoles, comarques i espais agraris més homogenis que donin resultats més pròxims a la realitat de cada lloc.

Cal remarcar, però, que tots els autors coincideixen en assenyalar que les fonts estadístiques convencionals subvaloren o no reflexen l'aportació del treball de la dona al sector agrari i que les importants mancances que pateixen fan necessari, doncs, recórrer a informació de tipus qualitatiu.

Un altre dels temes que, dins la bibliografia espanyola, ha estat motiu d'anàlisi en relació a la dona és el fenòmen de l'agricultura a temps parcial (ATP), aspecte important per comprendre els canvis que pateix el sector agrari en l'actual sistema sòcio-econòmic i el paper de la pròpia dona agricultora. En aquest sentit, un dels treballs més notables és el de Etxezarreta (1985), que analitza aquest fenòmen a nivell de tot l'Estat. Segons l'autora, a Espanya es donen dos tipus

d'ajustament del treball a l'agricultura a temps parcial. Un és el de les zones on és el treball familiar, especialment el de la dona, el que substitueix la disminució de treball del cap d'explotació que té una segona ocupació fora de l'explotació. En aquest cas sol tractar-se de zones on encara es realitza molta feina manual o a on la capacitat de mecanització del treball és limitada (explotacions ramaderes d'Astúries, Cantàbria, Catalunya, Biscaia, Guipúscoa o zones d'horta del País Valencià o Múrcia). L'altre ajustament, que anomena "individual", es dona en les zones cerealícoles i mediterrànies, on el paper de la dona és més reduït.

Dins la bibliografia espanyola sobre dona i agricultura o món rural, cal destacar també altres estudis que tracten àmbits més concrets. Aristegui Carrañaga (1989) estudia l'important paper que juga la dona rural dins la societat basca i dins el "caserío" com a unitat sòcio-econòmica. Es planteja la problemàtica actual de la dona agricultora dins el context de la C.E.E. i les mesures legislatives. L'autora arriba a la conclusió que l'àmbit rural basc es caracteritza per la seva marginació i desigualtat i proposa un pla de conscienciació i formació de la dona.

Pel cas gallec, Fernández de Rota Monter (1983) fa un estudi a partir d'una enquesta sociològica feta al municipi de Monfero (La Corunya). L'autor arriba a la conclusió que actualment l'home jove treballa normalment fora, assalariat, i és

la dona qui ha de portar el pes principal de l'explotació. García Negro (1988) posa de manifest la inadequació metodològica dels Censos de Població Activa pel que fa a l'agricultura gallega que impedeix el seu coneixement real i denuncia, alhora, la insuficiència d'indicadors per poder recollir la realitat del treball de la dona d'aquesta Comunitat. L'autora afirma igualment que la dona gallega és la base de l'agricultura a temps parcial i que desenvolupa el seu treball de manera no diferenciada del treball domèstic, el que fa que no es valori socialment.

Méndez (1988) analitza des d'un punt de vista antropològic un municipi rural de Lugo. L'autora pren com a punt de partida la, cada cop major, mecanització del camp per analitzar com i perquè les dones s'allunyen, o són allunyades, de la producció agrícola. S'estudien tres àmbits interrelacionats: l'econòmic, el jurídic i el relacional.

Finalment, cal destacar també els treballs realitzats per Sabaté (1989) des d'una perspectiva explícitament de geografia del gènere. Sabaté considera que les transformacions del medi rural poden ésser interpretades de forma més completa incorporant la perspectiva del gènere. Per verificar aquest plantejament, l'autora selecciona tres temes de gran interès per la geografia rural: les migracions recents (especialment processos de retorn), la industrialització rural (utilització de mà d'obra femenina) i la desigualtat en els nivells d'accessibilitat i de benestar dels individus. El resultat de les

diferents anàlisis constata la importància de les relacions de gènere en tots els casos. La deficient accessibilitat de les dones ocasiona el seu aïllament i la manca de possibilitats per arribar a un lloc de treball en l'àmbit rural, el que afavoreix, alhora, la migració de les joves i el desequilibri demogràfic.

Resumint, podem dir que des dels últims 20 anys, però especialment des de la dècada dels 80, la reflexió a Espanya sobre la temàtica que tractem ha girat a l'entorn del paper que la dona juga en els processos de canvi del medi rural. A la base de les diferents anàlisis, hi ha hagut un sentit crític del sistema patriarcal com a llistó de la posició subordinada que pateix la dona en la societat i, molt especialment, en el medi rural. Això es tradueix també en la no consideració social del treball femení, tan productiu com reproductiu. La seva "invisibilitat" o "ocultació" en les estadístiques convencionals i en les representacions socials de l'activitat agrària dificulta el treball dels/les investigadors/es que pretenen acostar-se a la realitat agrària des d'una perspectiva de gènere.

2. LA SUPERVIVENCIA DE LES EXPLOTACIONES FAMILIARES

AGRARIAS

2.1. INTRODUCCIÓN

Des dels anys seixanta l'agricultura espanyola entra en una transformació irreversible. Les anàlisis de la crisi de l'agricultura tradicional a Espanya són suficientment conegudes i és innecessari desenvolupar-les aquí. En canvi, sí convé recordar, com demostra Naredo, que l'acció de forces tècniques, demogràfiques i econòmiques, representades en gran mesura per la mecanització agrària, l'èxode rural i el desenvolupament econòmic del país, van modificar en la dècada dels seixanta l'estructura agrària i el paper de l'agricultura en el conjunt econòmic (Naredo, 1971, pàg. 171). Cal parlar, ens diu l'autor, de crisi; crisi no global de l'agricultura com a sector, sinó de certes formes de producció tècnicament inadaptades, que en termes socials es tradueix principalment en la crisi de l'agricultura familiar de tipus artesanal com a part integrant d'una estructura residual del passat (Naredo, 1971, pàg 142). És, doncs, la petita

explotació familiar la que s'enfronta a dificultats pràcticament insuperables. La pèrdua de competitivitat, les dificultats per incorporar noves tècniques, la creixent dependència de l'exterior a partir de majors necessitats de medis de producció i la disminució de l'excedent de l'explotació amb un progressiu deteriorament dels nivells de consum familiar, són a grans trets les manifestacions d'aquesta situació crítica.

Certament, i com han posat de relleu diverses investigacions, l'agricultura espanyola s'ha capitalitzat de manera vertiginosa. Els agricultors han patit, no sense traumes, les mutacions corresponents: industrialització, urbanització, evolució tecnològica, control per les agro-indústries, competència en la producció amb empreses capitalistes, necessitat de producció barata d'aliments, la internacionalització del sistema econòmic a termes mundials..., elements tots que han situat -i situen- l'agricultura familiar davant la imperiosa necessitat de canviar els sistemes de producció tradicional (Etxezarreta, 1985). El procés cap a la anomenada "nova" agricultura ha comportat la marginació i desaparició d'un bon nombre d'explotacions familiars, però, malgrat tot, els pagesos han demostrat una capacitat d'adaptació extraordinària i un important nombre d'estructures familiars s'han revelat compatibles (Pérez Díaz, 1983). Actualment, sabem que, tot i la tendència general cap a una creixent concentració de la producció, aquest no és de cap manera un simple procés unidireccional. Si bé en la major part dels països hi ha una

tendència persistent cap a la concentració (d'una proporció cada vegada més gran) de la producció agrícola en un percentatge menor d'explotacions, això no ha anat acompanyat de la desaparició de l'explotació familiar. Els petits agricultors han demostrat una adaptació extraordinària a les canviants circumstàncies econòmiques. Existeixen nombroses i variades formes d'adaptació que impliquen l'augment de la pluriactivitat i l'agricultura a temps parcial (Newby, 1986, pàg. 174). Salvant la diversitat regional del camp espanyol, les explotacions agràries familiars són unitats econòmiques productores de mercaderies molt especialitzades, les quals segurament és més oportú qualificar d'explotacions especialitzades en subsectors (diferents productes amb els seus respectius mercats: carn, llet, cereals, horta, remolatxa, ...) (Etxezarreta, 1985)1.

1 No hem d'entendre que totes les explotacions familiars són unitats de producció viables. L'agricultura espanyola és formada, com és obvi, per una gran heterogeneïtat d'explotacions. Són moltes en les que algun o diversos membres de la família es veuen obligats a completar els insuficients ingressos agraris amb la realització de múltiples activitats (indústria, treballs temporers, a domicili, etc). Altrament, és important recordar l'elevat envelliment de la població pagesa i que la pèrdua d'actius del sector és, bàsicament, a causa de les sortides per jubilació. És fàcil pensar que un important nombre d'aquestes explotacions presenten un caràcter d'agricultura més marginal. Vegeu, entre altres, Naredo, J.M. (1988), "Diez años de agricultura española" i, també, Etxezarreta & Viladomiu (1988), "El impacto de la crisis en una agricultura internacionalizada", ambdós articles publicats a *Agricultura y Sociedad*, núm.46.

La discussió sobre <la canviant estructura agrícola>, i en especial el debat sobre la desaparició, crisi, permanència i coexistència de l'explotació familiar agrària, és una polèmica actualment oberta. No és la nostra intenció entrar en aquest terreny², però sí el d'observar que, en les investigacions que tenen per objecte l'estudi de l'evolució de les explotacions familiars, l'anàlisi de les forces productives -i almenys en la majoria d'investigacions del nostre país- es fa des de l'òptica del concepte empíric de treball familiar, essent-ne absent l'anàlisi sobre les relacions de treball internes dins d'aquestes unitats³.

En el conjunt d'obres catalanes que s'ocupen de l'anàlisi global del sector agrari, s'observa una gran coincidència en afirmar que la base de l'estructura agrària la constitueix, al nostre país, l'explotació familiar, caracteritzada per una extraordinària capacitat de resistència i adaptació a les noves situacions, evolució i adaptació no exempta, en molts casos, de sacrifici i de costos econòmics i

2 La literatura sobre l'evolució i estabilitat de l'explotació familiar agrària és extraordinàriament rica. Indiscutiblement la bibliografia que aquí podria citar, sens dubte, seria qualificada d'insuficient.

3 Un bon nombre d'investigacions assenyalen la deixadesa de les estadístiques davant el treball agrícola de les dones, i, tot i que valoren la importància del treball familiar, mostren poc interès en indagar el paper de la dona en aquestes unitats econòmiques de producció. Aquest "oblit" és notori a totes les obres de caràcter general sobre el sector agrari publicades. Cal fer esment que no es poden incloure aquí treballs com els d'Etxezarreta (1985) i el de Camilleri et al. (1977).

socials molt elevats (Checchi & Peix, 1979; Fundació CEP, 1980; Benelbas, 1981; Bacaria, 19824; Checchi, 1984; EL CAMPO, 1984)5. Segons aquests estudis, cada conreu té una dimensió òptima diferent i, segons com siguin les condicions climàtiques i geogràfiques de cada lloc, hom tendirà a tenir-hi explotacions amb una dimensió òptima diferent (Checchi, 1984, pàg.105). Una conclusió important és que la dinàmica de les explotacions apunten el paper predominant de l'explotació familiar cap al procés de supervivència (Bacaria, 1982).

4 Ens referim al treball que l'autor publica en l'estudi Reconeixement Territorial de Catalunya, V.3, Estructura Econòmica II. Aquest treball és en part el resum de la seva tesi doctoral, si bé és plantejat des d'una visió crítica en relació al treball de la Fundació CEP (1980) i al de Benelbas (1981). L'anàlisi resulta molt interessant perquè es planteja com una síntesi global d'aquest conjunt d'aportacions. Vegeu: Bacaria, J. (1981) Dinàmica de la tipologia de les explotacions agrícoles. Elements per la interpretació del cas català. Facultat de Ciències Econòmiques. Tesi Doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona (inèdita).

5 Altres són les obres que es dediquen directament a aquest tema, però que es mouen dins una temàtica de com s'ha d'estructurar la política agrària a Catalunya. Vegeu: Tasies, L.(1979) "Bases per una política agrària a Catalunya" a Jornades Agràries de les Comarques de Ponent, Lleida. Obra Agrícola Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis; Fonelleda, J.(1979), "El camp català: entre l'ordenació del territori i l'agricultura moderna" a Catalunya cap a l'any 2.000, Fundació Jaume Bofill, Editorial Blume, Barcelona, pp.37-60; Checchi, A.(1983), "El sector agrari a Catalunya. Un intent de síntesi a la llum de la recerca més recent", a L'economia de Catalunya d'avui i de demà, Banc de Bilbao, pp.147-188. Obviament, hi ha una extensa bibliografia sobre espais territorials concrets i sobre temàtiques més particulars del sector agrari. Per la seva extraordinària extensió renunciem a presentar-ne aquí un recull.

L'interès d'aquest capítol és analitzar aquesta bibliografia⁶ per esbrinar quin tractament s'ha donat i a partir de quines fonts s'ha estudiat el factor treball i la població aportadora d'aquest treball dins del sector agrari. En definitiva, el que cerquem és veure si algun dels autors ha fet dins de la seva anàlisi una diferenciació per sexes, si hi ha inclòs o ha tingut en compte el treball agrícola de la dona. Tanmateix, cal fer esment que l'estudi del sector agrari a casa nostra, si bé té arrels profundes, en realitat no és fins a començaments de la dècada dels vuitanta quan es poden llegir les primeres anàlisis globals del sector. Ara, tot i que els treballs són molt recents, gran part de la informació que utilitzen data de començaments dels anys setanta, fet que com veurem condiciona en part l'estudi de l'aportació de treball, en especial l'estudi individualitzat de tots els col·lectius que hi participen.

6 Els estudis econòmics globals més remarcables sobre el sector agrari a Catalunya i consultats en aquest capítol són els següents: Checchi, A.; Peix, J. (1979), L'explotació pagesa a Catalunya ; FUNDACIÓ CEP (1980), L'agricultura catalana. Estudi econòmic ; Benelbas, L. (1981), Economia agrària de Catalunya. Anàlisi del canvi a l'agricultura catalana, 1960-1975 ; Bacaria, J. (1982), El sector Agrari a Reconeixement Territorial de Catalunya, vol. 3, Estructura Econòmica II ; d'aquest mateix autor l'article de la revista Recerques, núm. 16 (1984), "Agricultura i canvi tecnològic . Les innovacions induïdes a l'agricultura catalana (1955)-1980)" ; Checchi, A. (1984), El producte agrari a Catalunya. Reflexions entorn de la demanda i la producció agrària (1964-1979) i BANCO DE BILBAO (1984), El Campo. Boletín de Información Agrària, número 95, especial dedicat a Catalunya. La referència completa d'aquests estudis es pot trobar a la bibliografia.

2.2. L'APORTACIÓ DE TREBALL A LES EXPLOTACIONS FAMILIARS AGRÀRIES DEL CAMP CATALA VISTA PER DIFERENTS AUTORS

El llibre de Checchi i Peix (1979), es planteja com una aportació a la millora estadística del sector agrari català, una ajuda útil per a la política de l'administració (política de preus especialment) i per als propis pagesos en un moment d'adaptació del sector al creixement econòmic i d'obertura cap a la C.E.E.

Aquesta aportació sobre l'explotació pagesa a Catalunya, a part d'ésser una de les primeres, té com a base informació directa de les empreses agràries. L'estudi extreu les seves conclusions a partir d'una enquesta sobre els costos de les produccions agràries feta en vàries comarques catalanes⁷, entre 1977 i 1978, en més de cent explotacions pageses familiars. Les empreses enquestades són, en general, d'unes dimensions físiques limitades (entre petites i mitjanes), amb diversificació de les produccions i conreus intensius i amb una utilització gran de la força de treball, el que fa que les hores treballades siguin una de les variables més importants per determinar els costos. Es tracta, alhora, d'unitats típiques de zones agràries

⁷ Les comarques són : el Maresme, el Baix Llobregat, el Garraf, l'Anoia, el Penedès, el Vallès, el Bages, Osona i el Berguedà.

influenciades per la proximitat d'àrees urbanes, el que suposa també uns condicionaments diferents pel que fa al factor terra i al treball.

La finalitat de l'enquesta és satisfer, doncs, la necessitat d'informació concreta sobre els costos per diferents conreus i en relació amb l'estructura de l'empresa, una informació puntual però prou representativa, i normalment no a l'abast, d'una part de l'agricultura catalana.

L'enquesta consta d'una fitxa per empresa⁸ i una altra per totes les activitats de cada empresa. Els autors han elaborat l'enquesta a partir d'un esquema on consideren el producte brut vendible format per tres elements: les despeses variables (degudes a l'exercici de l'activitat), les despeses fixes (treball, terres i inversió) i la renda (ingrés net del pagès) .

Dins la fitxa de l'empresa queda inclosa la informació sobre la mà d'obra, tema que a nosaltres més ens interessa. En ella es compten les unitats de treball per home, mesurant-les en UTH (unitats tècniques home), o sigui, l'activitat productiva d'un home durant tres-cents dies l'any. Es compta el nombre de jornals i les pessetes/jornal (es posa un salari per jornal per

⁸ La mostra representativa de totes les explotacions de les comarques es va fer a partir del Cens Agrari de 1972, on constaven 39.000 pagesos "cap d'explotació" (Checchi i Peix, 1979, pp. 35). Els autors inclouen en un annex del llibre el model d'enquesta utilitzat.

identificar la realitat de la zona i l'edat) de la mà d'obra <familiar> i d'altres> aportacions, subdividint cada grup en permanents o eventuais. En un altre apartat es demana l'edat de la mà d'obra familiar i del cap d'explotació.

L'enquesta , com hem dit, es basa en empreses familiars pageses, que són les considerades com "les que tenen menys de tres efectius (UTH) treballant a l'explotació, amb una aportació de treball situat entre 2.500 i 7.500 hores" (Checchi i Peix, 1979, pp.91). Els autors creuen que, per definició pròpia, aquestes explotacions es caracteritzen per un nivell alt, i fins i tot sobrant, de força de treball, per una limitació en la terra i per poca capacitat de capital. Ara bé, per tal d'adaptar-se a les necessitats de l'economia i superar situacions de crisi, les explotacions pageses han hagut de trencar amb aquestes limitacions que condicionaven el seu desenvolupament. La introducció de la mecanització agrícola ha suposat un increment de la productivitat, i l'adopció de conreus intensius o de ramaderia ha permès d'absorbir la mà d'obra sobrant resultat d'aquesta mecanització. L'objectiu ha estat mantenir el grau òptim d'ocupació de la força de treball familiar amb relació a la dimensió , a la tècnica i a les activitats desenvolupades, suplint tant com ha estat possible els factors de producció més escassos en cada cas i fent que l'empresa familiar sigui una opció compatible amb l'explotació agrària comercial.

Tot i que els autors consideren el treball com el factor productiu que més pot definir una unitat agrària, especialment en una economia de tipus familiar, no s'analitzen els components de les empreses familiars que aporten aquest treball, ni quin ha estat el mètode per comptabilitzar els salaris o els dies de feina dels ajuts familiars eventuals, o si les retribucions en pessetes/jornal són diferents per un home i per una dona. Dins l'enquesta no hi ha cap apartat que consideri els ajuts familiars destriant els seus components o fent referència al sexe o relació de parentiu amb el cap d'explotació.

Si el llibre de Checchi i Peix ha estat una aproximació empírica a l'agricultura a través de les explotacions pageses, el segon estudi, realitzat per economistes de la Fundació Centre d'Estudis de Planificació i editat un any més tard, es basa en l'anàlisi i tractament d'un gran nombre de variables sobre el sector agrari a nivell de tot Catalunya: produccions, superfícies, població, conreus, caps de bestiar, maquinària, etc.

La informació, en termes de localització, s'ha treballat a nivell municipal, oferint en el llibre els resultats de les dades agregades per comarques i pel total de Catalunya.

L'estudi es centra en el coneixement de l'estructura agrària catalana i en els seus comportaments. El primer bloc, més descriptiu, mostra dades comarcals i desagregades per tipus de conreus i de bestiar. En l'última part de l'obra es fa l'anàlisi dels comportaments i l'exposició dels resultats i es defineix la tendència de l'agricultura catalana. Es aquí on s'analitzen els determinants de la producció, els factors de la mecanització, l'emigració i, el que més ens interessa, la dimensió de les explotacions i els determinants de l'ocupació.

L'anàlisi de cada comportament es fa partint d'unes hipòtesis o suposicions que es comproven a partir de l'aplicació d'uns models amb diverses variables a partir de sistemes econòmètrics.

En el cas de l'ocupació, el primer problema que es presenta és la fiabilitat de les dades. Aquesta s'ha estudiat sobre els resultats obtinguts de confrontar dues fonts: el Padró Municipal d'Habitants de 1975 i una enquesta feta pels autors entre les Agències d'Extensió Agrària pel 1976, que considera els actius a ple temps i els actius a temps parcial.

Es parteix de la suposició que l'ocupació depèn fonamentalment de dues variables: el tipus de conreu (i si és de secà o de regadiu) i el cens de bestiar de cada municipi. Es

comptabilitza el número de pagesos per cada hectàrea de conreu de diversos productes en secà i en regadiu i per cada cap de bestiar censat.

Després es fa el mateix considerant grups de productes i productes molt importants. Les conclusions principals que s'extreuen de les xifres són que l'ocupació està estretament lligada al tipus de conreu de cada lloc i que els cultius de regadiu exigeixen més mà d'obra que els de secà .

Com a altre determinant de l'ocupació es considera el paper de la maquinària agrícola. Aquí els resultats són contraris a les suposicions de partida: l'increment de maquinària no implica un estalvi de mà d'obra , ans al contrari, reté mà d'obra al facilitar determinades tasques i ajuda a conrear més intensament la terra. *"La maquinària actua possiblement com a agent definidor (en part, evidentment) de tipus de conreu; tipus de conreu que, un cop definit, actua sobre la demanda de mà d'obra"* (Fundació CEP, 1980, pp. 234)

Respecte a les dimensions de les explotacions agrícoles a Catalunya sembla que es confirma l'hipòtesi que depenen del tipus de conreu . En general les explotacions de secà són bastant més grans que les de regadiu. Els autors relacionen també les dimensions mitjanes de les explotacions amb la superfície que pot conrear un pagès i el resultat és que les dimensions mitjanes de

les explotacions tendeixen a aproximar-se, en general, a la terra que pot conrear un home, també tenint en compte els diferents tipus de conreu, que varien en intensitat de treball.

En definitiva, les conclusions a les quals s'arriba després d'interrelacionar moltes variables és que la tendència de l'agricultura apunta cap a explotacions d'un sol pagès, el que confirma el model predominant de l'agricultura catalana, l'explotació familiar, i la capacitat d'adaptació d'aquestes estructures enfront d'explotacions més grans.

Les conclusions són, doncs, semblants a les de Checchi i Peix. Aquí encara més, sembla reduir-se l'explotació familiar a un sol pagès, assimilant els dos conceptes, sense tractar cap altre tipus d'aportació de treball dins les unitats familiars.

El tercer estudi, per ordre cronològic, és el de León Benelbas. Aquest autor, més que construir un model global sobre l'agricultura catalana, es centra en l'evolució de les explotacions a Catalunya entre els anys 60 i els anys 70 : grau de concentració de les explotacions, abandonament d'aquestes, canvis en les seves dimensions i diferències comarcals, capacitat de transformació en el tipus de producció, comportament de les explotacions segons la localització (influència zones urbanes) i règim de tinença. Igualment, i això ens interessa més, l'autor dedica alguns capítols a analitzar la proporció de

població activa agrària, els seus diversos components socials i el grau de subocupació dins l'agricultura; les causes de la intensificació del factor treball dins les petites explotacions, la mecanització i el fenòmen de l'agricultura a temps parcial.

El càlcul dels indicadors i varibles desitjats en cada moment han estat fets a partir de les dades municipals, agregades a nivell comarcal, extretes principalment dels censos agraris d'Espanya de 1962 i 1972. Les dades que s'ofereixen són sempre en percentatges i no en nombres absoluts, segons l'autor per determinar millor les intensitats dels fenòmens i alhora reduir el marge d'error .

La població activa agrària s'estudia prenent com a base els censos de població (1950-1960-1970) i el padró d'habitants (1975). Es fa una anàlisi de l'evolució dels actius agraris i de la composició d'aquests actius des dels anys 50 fins els 70. L'estudi de la composició de la població que treballa a l'agricultura es fa a partir del que l'Institut Nacional d'Estadística anomena "situació socio-econòmica". La classificació diferencia entre empresaris amb assalariats, empresaris sense assalariats, quadres (personal qualificat) i resta d'assalariats.

En el grup d'empresaris sense assalariats es consideren els empresaris agraris que porten la seva explotació sense contractar obrers de manera permanent; també queden inclosos aquí els treballadors familiars no remunerats. Aquest grup constitueix el 63 % del total (Benelbas, 1982, pp. 107). Per mantenir la viabilitat econòmica de l'explotació, els pagesos mitjans que tenien algun obrer fix passen a mecanitzar-se i porten les tasques amb l'ajut dels membres de la família o agafant algun obrer només en èpoques punta.

Respecte al grau de dedicació al sector dels diferents grups d'actius agraris, l'autor es queixa de la manca d'informació estadística, que fa més difícil valorar el nivell d'ocupació total que pot admetre l'agricultura catalana (amb dedicació exclusiva o a temps parcial). Unicament es disposa d'informació sobre la dedicació principalment agrària o no agrària del titular de l'explotació i no es tenen dades locals sobre la dedicació dels ajuts familiars o dels obrers agrícoles. Aquest és un problema si es té en compte que en estructures de tipus familiar el treball no assalariat a l'agricultura és considerable.

L. Benelbas mesura el grau d'ocupació agrària a partir de confrontar la població activa agrària (130.405 actius

el 1975) amb les U.T.H totals⁹. La productivitat dels actius agraris la calcula seguint els mateixos coeficients d'hores de treball per unitat de superfície o de producte que s'obtenen en l'enquesta feta per Checchi i Peix. El resultat fa arribar a l'autor a la conclusió que la subocupació de mà d'obra a l'agricultura catalana és petita. L'expansió de les activitats industrials i terciàries ha exercit una influència notable. Les ajudes familiars que resten a l'agricultura són, generalment, aquelles que treballen en explotacions que tenen una dimensió que permet obtenir una renda similar a la que assolirien fora de l'explotació. L'esforç de les empreses familiars rau en intentar obtenir una renda per actiu semblant a la d'altres sectors. "L'estratègia de l'explotació familiar és la intensificació que permeti d'obtenir rendiments alts per unitat de superfície. Té interès a utilitzar al màxim el factor treball, per la qual cosa tendirà cap a aquells productes que siguin exigents en mà d'obra i fins i tot capitalitzarà l'explotació per poder omplir el major nombre d'hores amb feina familiar. En aquest punt cal tornar a subratllar que no tot increment de capital és substitutiu de treball(...)" (Benelbas, 1982, pp. 184). L'adopció de tractors i altres eines incrementen la productivitat del treball i faciliten més temps lliure, amb la qual cosa és possible incorporar altres produccions, creant nova necessitat de mà d'obra.

9 A partir de la producció física agrícola i ramadera de cada comarca es calculen les U.T.H. necessàries per treballar aquella superfície o caps de bestiar.

Les conclusions d'aquest estudi són igualment compatibles amb els dos anteriors. L'autor defineix un sector agrari dominat per l'estructura familiar, però no arriba a tractar tampoc els components d'aquesta estructura (tot i fer una distribució per edats de la població activa agrària i considerar el problema de l'envelliment dins les explotacions pageses, no fa cap comentari a la distribució per sexes).

El quart estudi que considerem en aquest capítol és el de Jordi Bacaria. El gruix de la seva aportació, inclosa dins el tercer volum del Reconeixement Territorial de Catalunya, és la diagnosi global de les transformacions agràries de les últimes dècades, basant-se, amb un sentit crític, en altres treballs monogràfics sobre l'agricultura catalana, entre ells els tres analitzats aquí mateix .

Quan a les fonts estadístiques, l'autor remarca la dificultat i les limitacions de fer una anàlisi dinàmica de l'evolució agrària sense tenir sèries temporals.

L'autor adopta una actitud crítica i de matisació sobre certs aspectes tractats en les obres anteriors, especialment pel que fa a l'especialització productiva, l'evolució de l'ocupació agrícola i els efectes sobre la substitució de cultius i la difusió de les innovacions tecnològiques.

Bacaria defensa que, de la conclusió sobre que les explotacions més petites s'especialitzen en cultius que requereixen més dotació de treball per hectàrea (per donar ocupació al treball familiar disponible) i les més grans s'especialitzen en cultius menys intensius amb menys dotació de treball per hectàrea (per estalviar treball assalariat), no es pot extreure la idea de l'existència d'un dualisme estructural on els agricultors tenen objectius diferents segons el tipus d'explotació i on l'aplicació tecnològica ha estat també diferent. Per Bacaria, el dualisme tecnològic no es dona de manera absoluta i no explica el model agrícola català. Les explotacions que ocupen treball familiar també introdueixen innovacions per estalviar treball i les explotacions que tenen assalariats també adopten innovacions estalviadores de terra. La resposta de l'agricultor enfront de la innovació és coincident, ja que és la viabilitat de l'explotació la que la condiona 10.

Per l'autor, l'adopció de diferents processos productius ha vingut donada pel condicionament o rigidesa de les variables dimensió i treball. Això podria explicar "...gran part de les transformacions agràries a Catalunya en les últimes dècades que han tingut lloc a partir de la substitució de cultius

10 En l'article que l'autor publica a la revista *Recerques*, aquest aspecte s'analitza detalladament i es defensa la idea del canvi tecnològic sobre la base de la teoria de les innovacions induïdes.

i degut a la innovació tecnològica que comportava la intensificació dels cultius, alhora que era causa de la substitució a l'aparèixer rendiments a escala. El land-saving (estalvi de superfície) ha sorgit perquè a nivel d'explotacions petites i mitjanes no hi havia terres disponibles i no podia reduir-se la força de treball que venia donada per la unitat familiar" (Bacaria, 1982, pp. 72). El cultiu no determina la dimensió de l'explotació, sinó que, segons la demanda del mercat o el preu (d'aquí la importància de les polítiques agràries en aquest sentit), les explotacions adaptaran el cultiu que els sigui més favorable segons les disponibilitats dels seus factors de producció (terres, treball o capital). Les explotacions agràries més grans han pogut avançar en l'aplicació de la tecnologia menys intensiva en treball, a causa de l'existència de factors menys limitatius (terra i capital), i la permanència de l'explotació familiar no és deguda a la seva superioritat, sinó a la seva disponibilitat de treball i a la dificultat d'augmentar la seva dimensió.

Un dels últims estudis analitzat és el d'A. Checchi. El seu llibre sobre el producte agrari a Catalunya no para gaire esment en els temes que aquí tractem. El seu objectiu és l'estudi de la demanda alimentària a Catalunya i la producció agrària, tenint en compte també el marc de la política agrària estatal i els possibles efectes sobre el sector de l'adhesió d'Espanya a la CEE. Els factors de producció són tractats en un

apartat, no gaire extens, del capítol quart i són analitzats més en la seva evolució que en la seva composició, sense apartar-se, en els seus plantejaments, de les aportacions anteriors.

Finalment, el número especial dedicat a Catalunya de la revista *El Campo* aporta com a innovació l'haver comptat amb el nou Cens Agrari de 1982. La seva anàlisi sembla confirmar la preponderància de les explotacions mitjanes a Catalunya (explotacions que ocupen d'un a cinc actius agraris a temps complet) i un alt grau de dinamisme en el canvi de l'orientació productiva segons l'evolució dels diversos mercats. L'article de Roser Majoral és el que tracta l'evolució i les característiques de la població activa agrària, fent un petit esment a certs aspectes qualitatius de la població, però sense oferir dades concretes sobre la diferenciació per sexes.

2.3. A MANERA DE RESUM

En general, i com a conclusions, podem dir que la primera qüestió en què tots els autors estan d'acord és, com hem esmentat en la introducció, en definir l'agricultura catalana com una agricultura d'explotació familiar, i que aquesta ha demostrat unes bones aptituds de resistència i de condicionament als canvis econòmics. D'altra banda, la supervivència i adaptació de les explotacions familiars davant les grans empreses agrícoles semblen haver jugat amb factors com l'aportació intensiva de treball, l'adopció de nous conreus i l'aplicació de noves tecnologies, la complementarietat amb l'activitat ramadera o l'agricultura a temps parcial.

Quan a les dimensions òptimes de les explotacions, en general es considera que aquestes reflecteixen els condicionaments geogràfics i climàtics de cada zona i molt especialment el tipus de conreu i de "tecnologia associada". Evidentment tot això comporta també una assignació diferent del factor treball. La tendència sembla anar cap a unitats d'explotació que siguin conreables per un pagès (estadísticament el nombre d'explotacions tendeix a acostar-se cada cop més al nombre de pagesos) (Fundació CEP, 1980).

Les explotacions, siguin familiars o no, persegueixen incrementar la producció per incrementar els beneficis. La dificultat de les unitats familiars d'ampliar la superfície de conreu ha motivat l'adopció de cultius més intensius i de noves tècniques per aconseguir un màxim d'ocupació per hectàrea i fer rendible l'explotació, utilitzant tot el treball familiar disponible (Bacaria, 1982; Benelbas, 1981).

Un altre criteri general és que, com a resultat de l'estructura familiar, l'adopció de maquinària agrícola no exerceix el paper de substitució de mà d'obra com es podria pensar, sinó que intensifica el treball al facilitar al pagès la realització de les tasques més pesades estalviant hores de feina, permetent-li així incorporar noves activitats complementàries que incrementen el seu nivell d'ingressos agrícoles. Per exemple, la incorporació de ramaderia o la pràctica de l'agricultura a temps parcial ha ajudat a la subsistència de l'economia familiar pagesa frenant el procés de concentració de la propietat (Fundació CEP, 1980; Checchi, 1984).

Ara bé, en tot aquests estudis on es considera que a les explotacions familiars es realitzen les tasques amb l'ajuda de membres de la família sense haver de contractar, normalment, mà d'obra de fora, i que el treball familiar és, doncs, un element important pel desenvolupament de les explotacions

pageses, en cap cas es fa una anàlisi dels components que formen aquestes ajudes (esposa, fills, parents en edat no activa, etc.) ni una valoració de la seva aportació.

En general l'anàlisi es fa a partir de "models teòrics", que tenen per objecte conèixer la viabilitat de les explotacions familiars catalanes en relació a la possible població agrària òptima. Algunes de les seves conclusions queden així recollides: "en l'agricultura catalana, es dona la tendència cap a explotacions amb un sol treballador" o "les dimensions mitjanes de les explotacions tendeixen a aproximar-se, en línies generals, a la terra que pot conrear un pagès -o una família, possiblement-"; i finalment diuen que "sembla que hi ha una forta relació entre la terra que pot cultivar un pagès i l'extensió de les explotacions, és a dir, creiem en la hipòtesi que les explotacions tendeixen a aquella dimensió que pot ésser explotada per un pagès". D'aquestes opinions sembla dependre-se'n que la unitat d'anàlisi sigui el pagès (un individu) i que la seva aportació de treball és igual a la família o, dit d'una altra manera, identifiquen cap d'explotació amb explotació. Segons aquestes consideracions, és difícil, a partir d'aquests treballs, esbrinar si l'agricultura catalana és un model "familiar" o "individual". 11

11 Els paràgrafs recollits són extrets del treball de la Fundació CEP (1980), pp.227,259 i 270. Aquestes mateixes conclusions poden llegir-se en el conjunt d'obres catalanes a les que fem referència en aquest apartat.

No és pas la nostra intenció qüestionar o jutjar aquestes investigacions; ara, sí que cal fer esment que en cap d'aquestes investigacions no es fa una anàlisi de la població agrària per sexes, i el més important és que al llarg de les seves pàgines el terme *dona* hi és pràcticament absent. Els "models teòrics" s'han convertit en números -nosaltres diríem "models asexuals". No obstant, la qüestió és: si realment el model català és "familiar", ¿no s'haurien de considerar tots els membres de la família que aporten treball?, ¿no s'ha escrit que el treball del camp és difícil que el faci un home sol, per la seva elevada complexitat? (Checchi i Peix, 1979, pàg. 76), ¿no s'ha afirmat que, "segons el nombre de pagesos que treballen a l'explotació, veiem que la majoria d'empreses (68%) tenen més de 5.000 hores de treball que equivalen a més de dues persones fixes a l'empresa amb una intensitat irregular de feina segons l'època, el tipus de treball, etc." (Checchi i Peix, 1980, pp. 76), o que "...aquesta agricultura poc proletaritzada, (...) permet a nivell familiar clares explotacions d'uns membres de la família respecte a d'altres" (Fundació CEP, 1980, pp. 274), o que "...a la disponibilitat de l'empresari familiar hi va inclòs el salari dels treballadors familiars" (Benelbas, 1981, pp. 176)? ¿No hi té un lloc la dona, i en particular l'esposa del pagès? Si el model és "individual", ¿es pot afirmar que les dones de pagès són únicament i exclusivament mestresses de la llar?

Només Roser Majoral, en fer l'anàlisi de la població activa agrària, remarca el "...destacat paper de la participació femenina en determinades localitats ja que, si bé la declaració de treball en el sector per part de les dones és gairebé nul·la i aquesta omisió fa que oficialment tingui un pes relativament baix, és un fet confirmat en estudis comarcals que en determinades àrees bona part de les explotacions continuen funcionant gràcies al treball femení ..." (EL CAMPO, 1984, pp. 35).

En resum, si les empreses agràries catalanes tenen com a font de treball primera i principal la del conjunt familiar, ¿perquè en l'anàlisi sobre còmput real de treball no es considera cada un dels membres que integren aquesta unitat? Considerar en les investigacions que tenen com objecte l'estudi de les explotacions familiars el treball real de cada membre de la família és de vital importància; només així serà possible explicar-nos les variades formes d'adaptació de les explotacions familiars dins l'agricultura moderna i situar adequadament la dona dins el procés de treball.

3. ANALISI CRITICA DELS CENSOS AGRARIS

3.1. INTRODUCCIO

El Cens Agrari és l'única font que té com a unitat d'informació bàsica l'explotació agrària i recull com a treball tota aquella activitat humana que contribueix als resultats econòmics d'aquesta. Tot i les seves limitacions que han estat posades de manifest per diferents investigacions (Etxezarreta, 1985; Garcia Ramon, 1989; Solsona, 1989; Cànoves, 1990), és la única font que permet indagar el grau d'ocupació de la població

segons grandària de les explotacions i per sexes[1].

En aquest capítol es pretén presentar els criteris metodològics dels quals han partit els diferents censos agraris, per tal de clarificar conceptes importants com: explotació agrària, titulars d'explotació i, finalment, treball en les explotacions. Definicions que, a criteri nostre, no es poden obviar si hom vol prendre aquesta informació com a base per aproximar-se al coneixement de la població activa agrària.

En un primer apartat (3.2.) analitzem la definició que els diferents censos han fet d'"explotació agrària" i l'evolució que ha sofert aquesta. En el següent (3.3.), la definició de "titular" d'explotació agrària. Com explicarem,

[1] La resta de fonts disponibles (Cens d'Habitants, Padró Municipal i EFA) només ens permeten fer una anàlisi de la població total per sexes. En el cas de Catalunya, i pel Padró de 1986, és possible conèixer, a més del sexe, l'edat de la població ocupada. De totes maneres, aquesta és una informació molt insuficient per valorar el "lloc de les dones" en l'agricultura catalana. Vegeu: SOLSONA, M. (1989), "El problema de la medición del trabajo de la mujer" a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 149-169 i també, CAILLAVET, F. (1988), "Problemes de mesure: le travail féminin. Aspects théoriques et méthodologiques en économie contemporaine" a *Mélanges de la Casa de Velázquez*, T.XXIV, pp. 411-436. Algunes investigacions han fet ús del Cens d'Habitants o Padró per arribar de manera indirecta a la població femenina ocupada, mètode que només és possible d'aplicar en àmbits territorials reduïts, ja que requereix fer un buidatge individual i personal dels censats per localitzar aquelles famílies en les quals algun membre declara ésser pagès/sa. Vegeu: GENERALITAT DE CATALUNYA, DEPARTAMENT D'AGRICULTURA, RAMADERIA I PESCA (1981), Agricultura i medi rural al Pirineu Català, Barcelona, pp. 131-133. Hem desestimat, igualment, les dades sobre Seguretat Social Agrària perquè són dades que no recullen la població real ocupada en l'agricultura.

per restablir o fer més explícits els conceptes recollits en els censos i el sentit de les xifres, especialment pel que fa referència a l'obtenció de la relació de titulars d'explotació i a la forma com s'atribueixen aquesta condició els diferents membres d'una família, ha estat necessari fer una recerca oral. La principal font en aquest sentit han estat els Secretaris de les Cambres Agràries Locals de les comarques de Girona, que han participat directament en els treballs censals i/o en la confecció dels llistats de titulars d'explotacions agràries anomenats fitxers-directoris, previs a les tasques censals.

En el tercer apartat (3.4.) tractem el concepte de "treball" en les explotacions agràries. La població activa agrària (PAA) és un dels temes més difícils d'avaluar amb precisió a través de les estadístiques i, en aquest sentit, els censos agraris no en són una excepció.

En aquest bloc, més extens, s'examinen les variables recollides en cada un dels qüestionaris generals dels censos que fan referència a la PAA, especialment a partir del Cens Agrari de 1982 que és quan es demostra una major sensibilitat per conèixer aquesta població, intentant mesurar, d'una banda, les possibilitats "teòriques" d'estudi a partir de les preguntes formulades en el moment censal, i d'altra, les possibilitats "reals" segons els resultats recollits en les publicacions de l'INE als diferents nivells territorials (municipi, comarca i província). L'objectiu final és analitzar si és possible conèixer

la composició del conjunt d'actius agraris. De manera especial, i considerant el caràcter familiar de les nostres explotacions, ens interessa apropar-nos a l'estudi del treball no assalariat per tal d'indagar el grau d'implicació de tots els membres de l'unitat familiar que hi participen.

A partir de la Llei de 8 de juny de 1957 es crea a l'Estat Espanyol la base legal per elaborar censos econòmics oficials. Com a norma general, la Llei estableix que els censos econòmics seran una operació estadística de periodicitat decennal i tindran per objecte recollir informació, bàsicament quantitativa, que permeti el coneixement de l'estructura dels diferents sectors econòmics del nostre país.

En resposta a aquesta normativa legal, i a partir del Decret 1716/1961 de 6 de setembre i de l'Ordre de 5 de maig de 1962, sobre Formació del Cens Agrari de 1962 i sobre Normes d'Organització i Funcionament del Cens, respectivament, s'inicia la primera operació estadística que ha permès -malgrat totes les seves limitacions- disposar d'informació més o menys sistematitzada sobre l'estructura agrària del país. Aquesta pràctica ha tingut la seva continuïtat amb els censos agraris de 1972, 1982 i 1989[2], si bé, en aquest darrer, ha estat modificada la periodicitat prevista per l'esmentada Llei, degut a l'imperatiu legal fixat per la Comunitat Econòmica Europea, la

[2]En relació al marc legal del Cens Agrari d'Espanya 1972 vegeu el Decret 622/1971 de 25 de març i l'Ordre de 7 de juny de 1972; pel Cens Agrari de 1982, El Real Decret 607/1982 de 5 de març i l'Ordre de 23 de juny de 1982; i pel Cens Agrari de 1989, Real Decret 856/1989, de 7 de juliol i Ordre de 20 d'octubre de 1989.

qual estableix l'obligació de tots els seus estats membres d'efectuar la recollida d'informació entre l'1 de desembre del 1988 i l'1 de març del 1991.

L'objectiu directe i bàsic de tots els censos agraris és el de determinar el nombre, la distribució i les característiques de les explotacions agràries existents en el territori estatal, sigui quina sigui la persona natural o jurídica, pública o privada, que les tingui al seu càrrec i la destinació donada a la producció agrària.

Tanmateix, en totes les operacions censals s'han anat seguint progressivament, i de manera indirecta, altres objectius: a) obtenir informació de l'estructura bàsica de les explotacions agràries que permeti estudiar la situació del moment i realitzar anàlisis sobre la seva evolució; b) obtenir la informació exigida per la CEE, sempre que sigui compatible amb les possibilitats espanyoles[3], i ajustar-se, en la mesura del possible, a les recomanacions internacionals; i c) servir de base per a l'actualització d'un directori d'explotacions agràries amb inclusió de característiques estructurals que serveixin de marc per a la realització de dissenys mostrals per enquestes agràries sectorials.

[3] Pel Cens Agrari de 1989 es va seguir la normativa legal fixada per la CEE.

En resum, el Cens Agrari és avui l'única font estadística agrària publicada que té com a àmbit poblacional d'informació bàsica les explotacions agràries existents en el territori nacional. L'operació censal, com s'ha dit, té una periodicitat decennal i el seu àmbit temporal de referència és l'any agrícola, a excepció d'algunes variables per les quals s'especifica puntualment. Malauradament, i a causa de les successives modificacions metodològiques dels censos, tan en la recollida de la informació com en la presentació dels resultats, i d'importants limitacions o llacunes, en especial -però no exclusivament- en relació a les variables demogràfiques, és impossible, com explicarem, realitzar a partir d'aquesta font una anàlisi evolutiva, espacial i temporal, de la dinàmica seguida, especialment, per la població activa agrària de les explotacions agràries.

3.2. LA DEFINICIO D'EXPLOTACIO AGRARIA

La unitat d'interès censal és, com s'ha dit, l'explotació agrària i, partint de la primera definició recollida en el Cens Agrari de 1962, és considerada com a tal: "a) l' explotació agrària amb terres que és qualsevol extensió de terreny, en una o vàries parcel·les, encara que no siguin contigües, però que en conjunt formen part de la mateixa unitat tècnico-econòmica, de la qual s'obtenen productes agrícoles, forestals, ramaders o mixta sota la direcció d'un empresari; i b) l'explotació agrària sense terres que és tota empresa que posseeix, en total, dos o més caps de bestiar vacú, cavallí, mular o asiní, oví, cabrum o porcí; 20 o més gallines, ànecs; 20 o més conills; 2 o més ruscs. Aquest ramat pot tenir qualsevol ús o destinació i trobar-se en zones rurals o urbanes"[4].

Com es pot llegir en aquesta primera definició, el primer Cens Agrari no assenyala cap limitació en relació a la superfície a partir de la qual hom pot dir que és posseïdor d'una explotació agrària. Tanmateix, i segons es pot consultar a l'Ordre que fa referència a les Normes d'Organització i

[4] Vegeu Ordre de 5 de maig de 1962, BOE GACETA DE MADRID, núm. 114, de 12 de maig de 1962, art.7.

Funcionament per a dur a terme l'esmentat Cens[5], es diu: "per localitzar les explotacions agràries es procedirà, quan els empresaris siguin persones naturals, a fer un buidatge dels fulls del "Hogar del Censo general de la población de España" realitzat amb referència al 31 de desembre de 1960, document que servirà de base per determinar quines persones incloses en les esmentades fulles són agricultors o ramaders (propietaris-cultivadors, arrendataris o parcers), o disposen o exploten algun mont, espartizal, etc, o posseeixen terres incultes, o bé cultiven algun petit hort, o posseeixen algun cap de bestiar vaquí, cavallí, mular, asiní, oví, cabrum, porcí o algunes aus de corral o conills". Com es desprèn d'aquesta descripció la voluntat era acotar al màxim tota la superfície geogràfica dels diferents termes municipals, fet que induí a incloure persones que, si bé gaudien d'un troç de terra (en especial petits horts familiars), per la superfície reunida eren segurament totalment alienes a la professió de pagès. No hi ha dubte, i com han demostrat distintes investigacions, que en no fixar-se mínims de superfície a censar, l'operació, i consegüentment el nombre d'explotacions agràries del país, peca per excés.

A partir d'aquesta primera experiència, els progressius censos agraris han anat introduint significatives modificacions metodològiques en el concepte d'explotació agrària.

[5] BOE GACETA DE MADRID, 1962, art. 14.

El primer canvi important és en el Cens Agrari de 1972 en el que l'univers d'interès censal queda restringit a partir de la següent consideració: "s'entén per explotació agrícola amb terres (...) la unitat tècnico-econòmica la superfície de la qual és igual o superior a 0,1 ha. (...)". Igualment es modifica el nombre mínim de caps de bestiar que una explotació ha de reunir per ésser considerada explotació agrària sense terres i d'interès censal[6]. Una qüestió important a ressenyar és, segons es desprèn de les Normes Generals sobre Organització i Funcionament per elaborar aquest cens, que el mètode seguit per la recollida de dades va ésser la localització i una entrevista completa amb tots els empresaris d'explotacions d'una o més hectàrees i de les explotacions sense terra, i una mostra de les menors d'aquesta dimensió, però no inferiors a 0,1 ha[7]. D'aquesta manera s'observa que entre ambdós censos hi ha, d'una banda, un procés de depuració produït per l'ajustament de l'àmbit poblacional investigat i, d'altra, tot i que es recullen les petites explotacions (entre 1.000 m² i 10.000 m²), el sistema de mostreig palesa una preferència per censar i conèixer les explotacions amb un mínim de grandària viable, d'acord amb l'esperit funcional que a opinió nostra tenen, i que progressivament van assumint més, els censos agraris.

[6] BOE , 1972, art. 7.

[7] BOE, 1972, art. 11

El Cens Agrari de 1982 tot i recollir la mateixa definició d'explotació agrària matisa de manera expressa que: "és la unitat tècnico-econòmica de la qual s'obtenen productes agraris sota la responsabilitat d'un empresari. Aquesta unitat tècnico-econòmica es caracteritza generalment per la utilització de la mateixa mà d'obra i els mateixos mitjans de producció". Aquest aclariment és realment de gran interès ja que per primera vegada s'emfatitza sobre l'objectiu que persegueix el cens en la definició d'explotació: unificar, en base a la seva organització unitària, tots els troços de terra que formen una sola empresa. És a dir, independentment de quin sigui el títol que n'atribueix el gaudi de totes aquelles terres que conformen l'explotació i que pertanyin o en disfrutin una o més persones físiques o que gaudeixin de qualsevol altre condició jurídica, totes aquelles superfícies en les que s'utilitzi la mateixa mà d'obra i els mateixos mitjants de producció són, a efectes censals, una única unitat tècnica-econòmica de producció. A criteri nostre, el que el legislador vol deixar clar és que el cens no vol conèixer els posseïdors de finques rústiques, sinó que el seu interès són les explotacions agràries, enteses aquestes com un conjunt de terres que formen plegades una sola empresa de producció agrària.

En efecte, i per insistir en l'objectiu censal, el Cens Agrari de 1989 introdueix una nova especificació, no feta fins ara, en la que es diu: "se censa com una sola explotació, sempre que existeixi una gestió única i una unitat tècnica-econòmica,

els següents casos especials: les explotacions que hagin estat repartides a nom de diverses persones per raons fiscals o d'un altre tipus; les explotacions que anteriorment constituïen explotacions independents i que s'han integrat sota la direcció d'un sol titular i, finalment, quan un mateix titular explota finques ubicades en diferents termes municipals". El cens té un interès funcional, doncs el vincle d'unió entre les diferents parts que integren l'explotació, com hem dit, és la seva unitat com empresa, d'aquí la insistència -com veurem en el proper apartat- en sotmetre aquesta sota la responsabilitat única d'un sol titular.

Finalment, ens sembla oportú d'assenyalar que, i seguint la norma especificada en tots els censos, "l'explotació agrària és adscrita, a efectes censals, al municipi on es troba la major part de les terres o, en cas de dubte, on radiqui l'edificació única o principal de l'explotació; i l'explotació agrària sense terres, al municipi en el que el titular tingui declarat el seu ramat o, si no hi ha declaració, al municipi on radiquin les instal·lacions ramaderes". Ara, tot i aquesta especificació volem fer esment que segons aportacions verbals obtingudes durant la nostra recerca, és difícil conèixer l'unanimitat d'aquest criteri per part de tots els agents censals que han participat en les diferents operacions, no només a nivell territorial sinó, i més important, en la realització dels diferents censos. És en aquest sentit que ens ha semblat d'interès introduir aquesta "norma" censal, doncs, d'haver-se

obviat, qualsevol estudi evolutiu a partir dels censos, i en especial a nivell municipal, tant d'explotacions agràries com d'altres conceptes recollits en aquests, pot induir-nos a interpretacions errònies[8].

A manera de resum, cal dir que l'esperit dels diferents censos, en relació al concepte d'explotació agrària, ha estat el de censar unitats tècnico-econòmiques de les que se n'obtenen productes agraris. És a dir, hom vol evitar que se

[8] Com explicarem en el proper apartat per restablir o fer més explícits els conceptes recollits en els censos i el sentit de les xifres en ells recollides, ens hem adreçat a diverses persones, en especial Secretaris de les Cambres Agràries Locals de les comarques de Girona, que han participat o bé en la confecció dels fitxers-directoris (l·listats de titulars d'explotacions agràries, que és el treball previ a les tasques pròpiament censals) i/o han participat directament en els treballs censals. Així, i segons informació verbal, tot i que sembla que la norma ha estat la de seguir les instruccions abans comentades, la seva pràctica no sempre ha estat aquesta, segons els nostres informadors, sinó la de donar preferència, a l'hora d'adscriure l'explotació, al lloc a on habitualment resideix el titular o, en cas de persones jurídiques, en el municipi a on s'ubica la raó social de la societat, cooperativa, etc. Així, i si bé és impossible conèixer quin ha estat l'abast d'un o altre criteri, tant a nivell territorial com en cada moment censal, a parer nostre és d'interès apuntar aquesta observació per distintes raons: a) no totes les persones consultades han participat en totes les operacions censals, en especial en l'elaboració del Fitxer-Directori, el que és normal que hagi passat arreu del territori; 2) sembla que aquesta norma s'ha aplicat de manera estricta en el darrer Cens Agrari (1989), tan en el moment de confeccionar el Fitxer-Directori com en el censal, moment en què alguns dels nostres informadors, segons comenten, s'han vist obligats a canviar la seva pràctica. Tanmateix, cal comentar que segons tots els informants, seguint les recomanacions de l'INE, quan la distància entre finques d'un mateix titular és superior a 50 km., es considera cada una d'elles com unitats tècnico-econòmiques independents; és a dir, és possible trobar dues o més explotacions a càrrec del mateix titular.

censin Titulars de finques rústiques, tot i entenenent que -independentment d'on s'ubiquen aquestes terres i de la relació jurídica en virtut de la qual els diferents membres d'una família estan en possessió de les mateixes- una part d'aquestes no constitueixen per si mateixes una "unitat tècnico-econòmica", sinó que formen part d'una unitat que sí té aquesta naturalesa. Les progressives revisions i matisos introduïts fan sospitar que l'experiència, al llarg de la història d'aquests censos, no ha estat vista pels seus responsables com satisfactòria. Malgrat això, hem d'entendre que, quan la responsabilitat d'una explotació és a càrrec d'una persona física, tot el patrimoni familiar reunit és una unitat tècnica-econòmica, i que per la seva funció -almenys censal- cal entendre-la en el sentit d'"empresa agrària", és a dir, no és un conjunt de béns, sinó un centre d'activitat i de decisió de producció[9].

[9] Una anàlisi semblant pot llegir-se en l'article de GARRIDO & GONZALEZ (1990), "La estimación de la ocupación y el paro agrarios" a *Agricultura y Sociedad*, núm. 54, pàg 85. No obstant, discrepem dels autors quan diuen que "el Cens Agrari no ha de considerar-se tan un cens d'explotacions com un cens de titulars de finques rústiques". L'interès de tractar com una unitat econòmica totes les superfícies reunides pel titular independentment de la relació jurídica en virtut de la qual aquest està en possessió d'aquesta explotació, ens reafirma que l'interès censal és el de conèixer "empreses agràries"; ara bé, el que no discutim és si l'objectiu perseguit és o no satisfactòriament aconseguit. Estem d'acord amb els autors en què hi ha una creixent tendència, especialment per part de pagesos jubilats, però no exclusivament, de cedir part de les seves terres a tercers sense que en quedi constància formal de la situació. Aquesta tendència s'ha vist reforçada a partir de la nova Llei d'Arrendaments Rústics de 1980 que fixa el termini mínim legal dels arrendaments a sis anys, a més del dret de l'arrendatari a pròrrogues legals fins un període màxim de 15 anys (Llei 83 de 31 de desembre de 1980, BOE de 30 de Gener de 1981, núm 26. Vegeu en especial el Capítol IV., arts. 25, 26 i 28).

3.3. LA DEFINICIO DE TITULAR D'EXPLOTACIO AGRARIA

El Titular de l'explotació "és la persona física o jurídica que, actuant amb llibertat i autonomia, assumeix el risc d'una explotació agrària i la dirigeix per si mateix o mitjançant una altra persona"; aquesta és la definició que, amb petits matisos, s'ha seguit a tots els censos agraris.

Com hem vist, el Cens Agrari no s'ocupa de la relació jurídica en virtut de la qual el "Titular" està en possessió d'una explotació. El conjunt de terres que la formen poden ésser en propietat, arrendament, en parceria, o en qualsevol altre títol i, òbviament, tots aquests règims de tinença poden donar-se simultàniament. En el cas que l'empresari sigui una persona física (que és el més habitual), el patrimoni reunit en l'explotació ha de pertànyer a qualsevol persona que visqui a l'explotació[10] i que tingui amb els altres membres vincles de parentiu; ara, només un d'ells pot assumir-ne, a efectes censals, la responsabilitat. Així, en el supòsit d'un home i una dona que hagin aportat terres separadament a l'explotació a

[10] En el darrer Cens Agrari (1989) no és una condició la de viure en l'explotació, sinó, i com comentarem més endavant, la d'ésser un familiar que hi treballi. El canvi introduït és pensat, a opinió nostra, sobretot perquè hom consideri en el moment censal als fills casats que si bé treballen en l'explotació no resideixen en la vivenda familiar.

partir del matrimoni, que les hagin adquirit conjuntament i ambdós en siguin legalment els propietaris, que la gestió i explotació es faci conjuntament, que siguin co-explotadors o que aquesta condició es doni entre pare-fill, pare-filla, mare-fill, mare-filla, o qualsevol altra relació de parentiu, només un d'ells pot figurar com a titular; és a dir, no hi ha cap relació directa entre els béns o drets civils que els diferents membres de la família tenen sobre el patrimoni familiar i la d'ésser-ne titular a efectes censals. A opinió nostra, tot i acceptant la definició d'explotació abans ressenyada, el criteri d'identificar un sol titular és extraordinàriament confús i difícil de diferenciar per la pròpia família en un espai a on s'articulen dos tipus de relació: familiar i de treball, relació que, com ha escrit Barthez (1982), fa d'una família una empresa i de l'empresa una família.[11]

És cert que el cens preveu possibles dubtes a l'hora d'adjudicar tal titularitat i per resoldre'ls diu: *"quan en una explotació comparteixin la titularitat dues o més persones individuals, es fa constar només una d'elles d'acord amb els*

[11] Igualment cal apuntar que, en el cas d'explotacions portades per germans o co-hereus que exploten conjuntament un proindivís, també aquí només un d'ells pot figurar com a titular. En relació a les Cooperatives, Societats Agràries de Transformació o altres formes associatives legalment constituïdes que exploten en comú terres i/o bestiar, la pròpia associació figurarà com a titular jurídic. En general cal dir, i com veurem en l'apartat sobre treball a l'explotació, la informació de les associacions i en especial dels seus socis queda en el cens extraordinàriament esvaïda.

criteris següents de preferència: la persona que dirigeix l'explotació o tingui una major participació en la gestió; la persona que tingui una major participació en les responsabilitats financeres o econòmiques o, finalment, la persona de major edat". Així, tot i que els criteris establerts, en especial el tercer, semblen molts clars, priven de conèixer qualsevol situació de co-titularitat.

Seguint aquest raonament, sembla que, en el cens, queda a lliure elecció per part de la família el dret d'adjudicar aquesta titularitat. Certament, i pel pes de la tradició del dret civil català sobre la transmissió patrimonial -de conservació dels patrimonis mitjantçant la institució de l'hereu únic, amb preferències de masculinitat i primogenitura[12]-, és molt probable que l'adjudicació recaigui sobre l'home (prioritat que com han assenyalat distintes investigacions no és exclusiva de Catalunya). No obstant, la casuística familiar pot tenir altres pautes.

[12] En aquest sentit cal comentar que l'arrelada tradició de fer hereu al primogènit ha perdut molta importància. El desprestigi de la professió de pagès i, especialment, les dificultats que en general avui pateix el sector fan que actualment resti a pagès el fill que voluntàriament ho desitja; ara, tot i això, és freqüent que la transmissió de patrimonis grans i d'explotacions viables sigui via masculina.

El nostre interès per indagar, d'una banda, com s'obté la relació de titulars d'explotació i, d'altra, com s'atribueixen aquesta condició els diferents membres d'una família ens ha motivat a dirigir la nostra recerca pel camí de la informació verbal.

Un dels organismes que des de la creació del primer cens agrari ha tingut cura de realitzar el "Fitxer-Directori" de titulars d'explotacions agràries[13] i -a excepció del darrer cens agrari (1989)- de dur a terme les tasques pròpiament censals han estat les Cambres Agràries Locals a partir dels seus Secretaris. El nostre interès en incloure la informació oral d'aquestes persones com a font bàsica per aproximar-nos al coneixement de les dues qüestions abans plantejades ens sembla que és de gran utilitat ja que, en definitiva, ells són en part "actors" indirectament implicats en aquestes definicions. Som conscients que la metodologia emprada en aquest apartat és molt objectable, d'una banda perquè la recollida de la nostra informació s'ha fet en un àmbit territorial relativament

[13] Recordem que el Fítxer-Directori és el llistat de titulars d'explotacions agràries previ als treballs censals. Aquesta tasca ha estat sempre a càrrec de l'Institut de Relacions Agràries (IRA) i aquest organisme la delega als secretaris de les Cambres Agràries Locals. Sobre la seva formulació i objectius vegeu: Decret 1716/61 de 6 de setembre de 1961, BOE GACETA DE MADRID de 16 de setembre de 1961, núm 222; Decret 622/71 de 25 de març; Real Decret 607/82 de 4 de març de 1982, BOE de 25 de març de 1982, núm 72 i Real Decret 856/89, de 7 de juliol de 1989.

petit[14], i d'altra, perquè no és l'estudi de casos reals sinó de casos hipotètics que segons l'experiència dels nostres informadors es poden trobar.

3.3.1 Localització dels Titulars[15]

Com hem esmentat en l'apartat anterior, per confeccionar els llistats de titulars d'explotació en el primer Cens Agrari d'Espanya la base documental havia d'ésser les fulles de les llars del cens general de la població espanyola (amb referència al 31 de desembre de 1960); segons els nostres informants, els responsables de dur a terme aquesta tasca van

[14] No es tracta d'un estudi "empíric" sinó que l'abast territorial de referència és el dels nostres informants, per tant les seves explicacions són extensibles als municipis dels quals ells n'han estat responsables de dur a terme les diverses operacions censals. Així, i de manera indicativa, el conjunt de persones consultades tenen al seu càrrec: Maçanet de la Selva, Blanes, Vidreres, Brunyola, Santa Coloma de Farners i Sils, de la comarca de la Selva; La Pera, Rupià i Torroella de Montgrí, del Baix Empordà; Garriguella i Jafre, de l'Alt Empordà; i Celrà, del Gironès.

[15] La informació referent a l'elaboració dels llistats previs a les diferents operacions censals ens ha estat facilitada per: Josep Castañer, Josep Nadal, Esther Rivera i A. Domingo, tots ells Secretaris de C.A.L. que han participat de forma directa en els treballs previs dels censos i, també, han participat en algun moment com a Agents Censals o Assessors Locals. A tots volem agrair la seva desinteressada ajuda, verbal i documental. Igualment, volem aclarir que la informació aquí recollida, malgrat que els informants expliquen que tots els Secretaris de la Província de Girona han partit sempre del mateix material base (segons les recomanacions de l'IRA), és difícil assegurar que aquest hagi estat el procediment d'arreu i, lògicament, la informació d'aquestes persones s'ha de valorar com a indicativa.

utilitzar, també, com a material base la relació de persones inscrites a la "Mutualidad Nacional de Previsión Social Agraria"[16], la llista de beneficiàries de les subvencions de gas-oïl i el llistat de contribuents de rústica i pecuària[17]. De tota aquesta documentació, prèviament confrontada, en sortí el llistat que va servir de base per localitzar els titulars en el primer treball censal (Cens Agrari de 1962). Quan a la confecció dels progressius Fitxers-Directoris per a dur a terme els treballs censals de 1972, 1982 i 1989, el material utilitzat va ésser: a) el llistat de titulars que en resultà dels Cens Agrari anterior; b) la documentació dels corresponsals de la Seguretat Social Agrària d'altres i baixes de titulars acollits en aquest Règim, ja fossin pel seu compte o com empresaris agraris[18] i c) a partir del coneixement propi dels responsables.

Finalment, i pels treballs previs del darrer Cens

[16] En principi podien ésser mutualistes els treballadors autònoms amb un líquid imposable per contribució territorial, rústica o pecuària, corresponent a l'explotació, menor de 5.000 ptes. Així, en restaven fora una part important de titulars; a més, en aquells anys el nombre de mutualistes era relativament baix.

[17] El problema d'aquesta font és que figuren els propietaris de les finques rústiques i no els explotadors reals. De tota manera aquesta documentació facilita, a partir de la localització dels propietaris, arribar als explotadors. Els informadors consideren que aquesta és una font de gran interès.

[18] En aquest sentit cal dir que tots els Secretaris consultats són alhora corresponsals de la Seguretat Social Agrària.

Agrari (1989)[19], es recomanà als responsables fer ús del "Directorí d'Explotacions Agràries", document iniciat l'any 1986 i actualitzat amb una periodicitat anual, que és a càrrec dels Secretaris de les Cambres Agràries Locals. En aquest sentit cal dir que el principal inconvenient amb què es van trobar els responsables per realitzar el Fitxer-Directorí és el de l'adscripció de les explotacions agràries. El cens, com hem comentat en l'apartat anterior, dóna prioritat al lloc a on s'ubiquen la major part de les terres i el Directorí de l'Institut de Relacions Agràries al lloc on habitualment resideixen els titulars d'explotacions[20]. No hi ha cap dubte que si el que hom persegueix és conèixer la realitat del món agrari a tots els nivells, inclòs el territorial, l'administració ha de fer un esforç per unificar criteris.

[19] Cal fer esment que en les tasques pròpiament censals del darrer Cens Agrari (1989) no hi van participar per primera vegada, en tot el territori català, els Secretaris de CAL. En efecte, les tasques van ésser realitzades per l'Institut d'Estadística de Catalunya amb la col.laboració del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca de la Generalitat de Catalunya, amb personal propi o contractat directament per aquest organisme.

[20] Vegeu nota 8. De totes maneres, cal explicar que per recomanació dels Secretaris de les Cambres Agràries, i seguint la pràctica més habitual, el "Directorí d'Explotacions Agràries" que duu a terme per a tot Espanya l'IRA i que aquest delega a les Cambres Agràries (malgrat el que hom pot llegir en el Manual de normes i instruccions) dóna prioritat, a l'hora d'adscriure una explotació agrària, al lloc de residència habitual del titular de l'explotació.

3.3.2. Com s'adquireix la titularitat d'una explotació

El segon objectiu perseguit és conèixer com s'atribueixen la condició de "titular" els diferents membres d'una família. En primer lloc, cal dir que resulta impossible aproximar-nos a aquesta resposta a partir de les definicions conceptuals dels propis censos, doncs aquests només diuen: "*es considera titular el propietari que dirigeix directament les seves terres, l'arrendatari, el parcer, tothom qui, amb llibertat i autonomia, assumeix el risc d'una explotació sigui quin sigui el règim de tinença*"[21]. En segon lloc, i seguint el manual d'instruccions del Cens Agrari de 1989 -que, d'altra banda, és la norma que ha imperat en totes les operacions censals-, per donar d'alta o de baixa un titular, o realitzar qualsevol modificació (per exemple, canvi de titularitat entre pare i fill) en el moment censal no es fa cap tipus de requeriment.

Però, com deiem abans, i tenint en compte la tradició catalana de transmissió del patrimoni amb preferències de masculinitat (el costum de primogenitura, pensem que és menys important ja que actualment està canviant[22]) hi ha moltes possibilitats que la titularitat legal i censal de les

[21] Vegeu: Cens Agrari 1989. Manual de l'Agent Censal, CIDC, Barcelona, 1989, pàg 20 i 21.

[22] Veure nota 12.

explotacions agràries coincideixi sobre la mateixa persona i que el posseïdor sigui, consegüentment, un home. En el benentès que no ens referim únicament a explotacions amb règim de propietat, sinó a tots els explotadors de la terra amb qualsevol dels règims de tinença, doncs el dret de successió per part dels hereus és reconegut en tots els règims sempre que aquests mantinguin la vocació agrícola de l'explotació[23].

No obstant, el que ens interessa ressaltar és que la pauta dins les explotacions familiars, alhora d'adjudicar-se la titularitat censal, pot ésser condicionada no només per factors intrafamiliars, sinó, també, per raons extrafamiliars. La nostra hipòtesi és que per "norma" es prioritza l'espòs sobre l'esposa, el pare sobre el fill i el fill sobre la mare. Malauradament, no disposem de documentació estadística que ens pugui confirmar aquesta hipòtesi i, per tant, les següents argumentacions són fruit de les converses amb els nostres informadors.

En el supòsit d'una explotació actual portada per un matrimoni d'entre 50 i 65 anys que també hagués estat pagès entre els anys 1960 i 1970, aproximadament, hi ha moltes probabilitats que aquests no en disfrutessin, en aquells anys, ni de la titularitat legal ni censal.

[23] LLei 83/89 de 31 de desembre, BOE de 30 de gener de 1981, núm. 26. Vegeu capítol VIII, arts. 79, 80 i 81.

El relleu generacional en les explotacions agràries familiars, no només legal sinó "social" -malgrat que la segona generació hi estigui plenament incorporada- és un dels problemes que de manera més freqüent es planteja, provocant tensions intrageneracionals greus que sovint dificulten la continuïtat d'explotacions rendibles i viables.

Tal com assenyala Barthez (1982, pàg. 22), l'accés a cap d'explotació -figura que normalment coincideix amb la de titular- és un esdeveniment més de caràcter familiar que professional. Cedir el lloc, encara que només sigui de manera simbòlica (com és a opinió nostra en el cas censal), significa "moralment" i "socialment" perdre el dret o l'autoritat familiar sobre l'explotació o patrimoni. Així, com ara argumentarem, és molt possible que el matrimoni de l'exemple n'assumís la titularitat en edat molt tardana i que el successor censal -fill o no de la casa- fos l'espòs.

Diferents són les raons que expliquen aquesta preferència, és a dir, que sigui l'espòs i no l'esposa el que n'ostenti la titularitat; però, segurament -i deixant de banda el costum tradicional llargament esmentat- criteris "social-oficialistes" ho afavoreixen.

Un aspecte a considerar és que la tendència natural en les explotacions agràries familiars és la d'evitar despeses de personal, ja sigui en concepte de salaris i/o de Seguretat

Social; "estalvi" que de manera general recau sobre la pròpia família. El criteri més generalitzat quan a l'explotació hi conviuen o hi treballen dues generacions, pares i fills (entenen com a fills el fill o filla de la casa i l'espòs o esposa d'aquests) és que el pare gaudeixi de Seguretat Social Agrària ; el fill (noi) -que decideix restar a l'explotació- s'acostuma a donar-lo d'alta aviat o en tot cas quan és pròxim a contraure matrimoni i la mare-esposa sol donar-se d'alta quan és propera a l'edat mínima de cotització -actualment 15 anys-, a fi de gaudir de la pensió de jubilació. En relació a les filles rarament se les dóna d'alta en aquest règim mentre són solteres i, també, és estrany en el moment de contraure matrimoni encara que resti a casa. La tendència és que si la filla i el gendre conviuen o treballen a l'explotació sigui el marit el primer en beneficiar-se d'aquesta prestació.

No obstant això, i en relació a les dones, cal assenyalar que en explotacions econòmicament viables s'observa una creixent tendència a anticipar l'edat de cotització d'aquestes. D'una banda, perquè les prestacions que fan referència a la dona -però no exclusivament i sense que això vulgui dir que són òptimes- han millorat substancialment; d'altra, sortosament creix el convenciment del que en podríem anomenar "consciència de prevenció", que trenca amb la visió clàssica de només assegurar-se la jubilació; i, finalment, un criteri que discretament s'implanta, el de permetre al matrimoni fer declaracions de renda separades.

El que hom pot preguntar-se és quina relació hi ha entre el Règim Especial Agrari de la Seguretat Social (REASS) i la d'ésser titular d'explotació a efectes censals, que és el que aquí discutim. Doncs, com intentarem explicar, hi ha una relació força directa que deriva de la legislació que regula aquest Règim i que, a opinió nostra, afavoreix que sigui l'espòs el que n'ostenti la titularitat de l'explotació.

En efecte, el Reglament General del REASS en el seu article 5è preveu: "*Per ser inclòs com a treballador pel seu compte cal que aquest realitzi les tasques agràries de manera habitual i com a medi fonamental de vida. Que sigui major de 18 anys. Que sigui titular de petites explotacions agràries*[24], entenen com a tals aquelles el líquid imposable per a contribució territorial, rústica i pecuària de les quals no és superior al límit fixat pel Ministeri de Treball i Seguretat Social"[25].

D'altra banda, el Text Refòs de la Llei General de Seguretat Social Agrària, en el seu article 3er, preveu la inclusió en aquest règim "*del cònjuge i els parents, ascendents i*

[24] Titularitat que pot derivar-se de la condició de propietari, arrendatari, parcer, usufructuari, etc.

[25] Quan el líquid imposable sigui superior a la quantia fixada tindrà la condició d'empresari agrari a efectes del Règim Especial Agrari, el que vol dir que la quota assignada a aquests efectes és diferent.

descendents per a consanguinitat i afinitat fins al tercer grau del titular, als quals se'ls considera com a treballadors pel seu compte sempre que convisquin amb el cap de família pagesa, titular de l'explotació, i que en depenguin econòmicament d'ell i que contribueixen amb la seva activitat a l'explotació familiar, en proporció adequada per a constituir el medi fonamental de vida de la família agrària de la qual formen part"[26]. Igualment, han d'ésser majors de 18 anys i realitzar l'activitat agrària de manera personal i directa. A més, la Llei estableix que, per adscriure's com a tals, cal una declaració del titular i una certificació de l'ajuntament que documenti la convivència dels treballadors familiars amb el titular de l'explotació i que aquests en depenen econòmicament[27].

En aquest sentit, cal aclarir que ésser titular d'una explotació agrària no obliga a estar inscrit en aquest Règim, però sí que per gaudir d'aquesta prestació, en el cas de pagesos pel seu compte o autònoms, necessàriament s'ha de gaudir d'una explotació agrària.

[26] Vegeu Decret Legislatiu 2123/1971, de 23 de juliol (BOE de 21 de setembre de 1971).

[27] Vegeu la norma administrativa Circular 33/1982, de 24 de març de 1982, dictada per la Direcció General de l'INSS.

Estem d'acord que la lletra de les lleis pot generar una imatge molt oficialitzada i administrativa de la realitat i que, sovint, amaga i distorsiona l'estructura de la família que, sens dubte, és força més heterogènia. No obstant, i sense donar-li més importància de la que té, pensem que la lectura del text és molt suggeridora.

Primerament, queda clar que qualsevol membre de la família pot donar-se d'alta en el REASS i sempre com a treballador pel seu compte. Segonament, només un d'ells pot ser el titular de l'explotació; i, finalment, a aquests efectes, la Llei no fa cap discriminació per raó de sexe o estat civil.

Ara bé, el fet que entre les condicions imposades als familiars per gaudir d'aquesta prestació hi hagi la de *"convivència amb el cap de família pagesa, titular de l'explotació, i que en depenguin econòmicament d'ell"*, convida a pensar que en les famílies pageses és l'home el que en primer lloc s'acull a aquest Règim. Ens sembla que la consideració parla per ella mateixa, o en cas contrari, les preguntes que nosaltres ens formulem són: en quantes llars s'admet que la "responsabilitat" de cap de família l'ostenti una dona? Les pròpies dones n'assumeixen "socialment", de portes en fora, aquesta responsabilitat? En qualsevol cas, se'ns fa difícil de creure que en la nostra societat, i no únicament en el món rural, la població masculina està tan emancipada com per suportar totes aquestes càrregues "socials" i més quan la dona-esposa ha

de certificar a l'home-espòs que en depèn econòmicament d'ella i, per si això no és suficient, l'ajuntament ha d'acreditar tal convivència i dependència[28].

Tanmateix, el que cal titllar de vertadera incongruència és la petició que es fa als familiars de "contribuir amb el seu treball en proporció adequada per a constituir el medi fonamental de vida de la família agrària de la qual formen part", però, alhora, "dependre econòmicament del titular". És pot raonar, d'una banda, que el legislador pressuposa que quan el familiar no disfruta d'aquesta prestació la participació en l'empresa familiar és nul·la, judici, no cal dir, molt lluny de la realitat; i d'altra, que l'aportació de treball en l'empresa familiar en ésser, generalment, activitat productiva sense contrapartida monetària, l'obtenció d'ingressos només és atribuïble al titular de l'explotació. En tot cas, en

[28] De fet, una mostra de la preferència de l'espòs sobre l'esposa a l'hora de gaudir d'aquesta prestació pot veure's, de forma indirecta, en la discriminació que la Llei del REASS observava en matèria de pensions per viduïtat en relació als homes. En aquest sentit la sentència del Tribunal Constitucional núm 103/1983, de 22 de novembre (BOE de 14 de desembre), va equiparar els drets de les vídues als vidus en el RGSS, declarant la nul·litat parcial de l'article 160 de la Llei General de la Seguretat Social, en el que es deia: "El vidu, amb l'exigència dels mateixos requisits de la vídua i, a més, que en el moment de causar mort l'esposa, aquest estés incapacitat pel treball i a càrrec en vida per la dona". La causa d'aquesta modificació va ésser provocada per la demanda presentada per un treballador del camp d'Astúries, el qual reclamà la pensió de vidu ja que ambdós (espòs i esposa) estaven inclosos en el REASS. Aquesta discriminació cap als homes vidus posa de relleu que aquest Règim ha estat pensat, sobretot, perquè s'hi afiliés la població masculina.

ambdós casos, és una clara simplificació deformativa del que són les unitats econòmiques de producció familiar i, en especial, del cas que ens ocupa.

Un altre supòsit a analitzar és què passa en una explotació agrària quan el titular es jubila. La tendència pot ésser diferent segons, bàsicament, la possibilitat de relleu generacional, però també segons la viabilitat de l'explotació.

En primer lloc, cal apuntar que percebre retribucions en concepte de jubilació no obliga necessàriament a cesar l'activitat i, per tant, deixar d'ésser titular; és a dir, qualsevol persona pot gaudir de la titularitat censal fins a la seva mort.

De tota manera, si l'explotació té successió assegurada, quan un fill treballa a l'explotació -i seguint el raonament anterior- amb tota probabilitat la titularitat recaurà sobre aquest. Qüestió força més discutible en el cas de la filla ja que si és casada el més probable és, com deiem abans, que aquesta cedeixi la titularitat al marit. En ambdós casos podem dir que s'inicia de nou el cicle, en el benentès que el que se cedeix és la titularitat censal, doncs l'heretat, generalment, no es fa efectiva fins a la mort del titular

legal[29].

En el cas d'explotacions que no tenen continuïtat per part dels fills i les quals tenen unes rendes estimables (per l'any 1990 superiors a 900.000 pts), s'està observant que l'esposa, que normalment és uns anys més jove que el marit, n'assumeix la titularitat per qüestions fiscals.

En el cas de la mort del titular, el cicle de preferència és el mateix; és a dir, la dona vídua propietària o usufructuària, si en l'explotació hi resta un fill o un gendre, independentment de l'edat d'aquesta, els cedeix la titularitat. Discurs que ens porta a concloure que les dones vídues només es declaren titulars en explotacions petites de difícil continuïtat.

Tanmateix, sembla que quan una dona és propietària d'una explotació petita, generalment sense terra de cultiu, aquesta en conserva la titularitat a efectes censals. Igualment, sembla que, de manera més excepcional, això passa també en

[29] El retard en la successió real del titular és un fet molt generalitzat i com expliquen Comas d'Argemir & Contreras (1990, pàg 59), "la dependència familiar i l'accés a l'explotació ve determinat per l'herència, fet que planteja molts problemes. Per exemple, la inseguretats del fill o la filla que, després d'haver passat molts anys treballant amb els pares en l'explotació familiar, es troba que, en el moment de la mort dels pares, perquè ha mort sense testament o perquè així ho ha volgut, ha de partir l'explotació amb la resta de germans o germanes que viuen fora i no han aportat res a l'explotació familiar, trobant-se així sense compensació i, a més, amb el perill de desintegrar l'explotació".

explotacions de dimensió més gran de vocació forestal. En aquests casos no pressuposa cotitzar en concepte de seguretat social, sinó més aviat el contrari, fet que sovint dificulta, a efectes censals, tenir coneixement d'aquestes finques.

Una darrera qüestió que val la pena d'examinar és la d'explotacions agràries a temps parcial (ATP). Primerament cal avisar que considerem com a explotació ATP aquelles en les que l'home (espòs) és el que té una feina remunerada fora de l'explotació. Quan un titular d'una explotació a temps complet passa a treballar-hi a temps parcial, aquest canvi en la seva aportació de treball no és condició per perdre l'*status* de titular. Així, si l'esposa, per exemple, en té cura diàriament o hi aporta treball més freqüentment que l'espòs, ella és l'ajuda familiar i ell segueix essent-ne el titular. Aquesta és la fórmula més estesa ja que la consideració d'explotació ATP es mesura a partir de la dedicació del titular. Estranyament, quan en una explotació el titular gaudeix d'una feina remunerada fora de l'explotació, es produeix un canvi de titularitat a favor d'algun membre de la família i més excepcionalment a favor de l'esposa. No obstant, el que sí sembla donar-se, però de manera molt poc generalitzada, és que si l'explotació ven productes a tercers de manera legal, i per tant fa les declaracions fiscals oportunes, la dona n'assumeix la titularitat amb la finalitat de no sumar rendes.

Finalment, sembla que quan una explotació ATP passa a mans dels successors legals, sigui fill o filla, o quan l'explotació és dividida entre diferents hereus (germans o germanes), el nou titular o titulars legals, es reserven també la titularitat censal. Ara, aquestes són explotacions amb poques possibilitats de sobreviure i, en general, entren en un procés transitori que amb tota probabilitat portarà a la seva desaparició, si no en la segona generació sí en la tercera. Quan una explotació es divideix i perd la seva vocació eminentment productiva és difícil tenir-ne coneixement a efectes censals.

3.3.3. A manera de resum

El que hem volgut discutir en aquest apartat és que no és possible a partir del Cens Agrari conèixer el domini real de la terra. El dret civil català basat en la institució de l'hereu, les pautes del qual han estat seguides -en els seus fonaments bàsics- per propietaris, masovers, etc., ha afavorit un aclaparador predomini de la transmissió hereditària de la terra en línia masculina (Barrera, 1990). Que la condició de titular només l'adquireixi un membre de la família amaga, indiscutiblement, qualsevol situació de co-titularitat i molt especialment el domini civil que la dona pugui tenir sobre aquesta. En el cas que la dona sigui pubilla, usufructuària, co-propietària, etc., hi ha moltes possibilitats que aquest

domini sobre la terra resti amagat en el cens. La "cultura" social ha motivat el "costum" que el patrimoni familiar -en el nostre cas, l'explotació familiar- sigui cosa d'homes, afavorint l'ordre jeràrquic secularment establert. Així, la dona, sigui o no filla de la casa, ha renunciat secularment amb "naturalitat" als seus béns i drets a favor del marit. Malgrat tot, nosaltres defensem que la condició de titular d'explotació familiar agrària respon més al criteri tradicional de "cap de família", que al de, pròpiament, empresari únic de l'empresa familiar de producció. És en aquest sentit que pensem que els responsables del cens han de fer un esforç per millorar la documentació recollida i situar cada membre al lloc que li pertoca dins l'empresa familiar de producció.

3.4. LA DEFINICIO DE TREBALL EN LES EXPLOTACIONS AGRARIES

En la primera part d'aquest treball dèiem que un dels temes més difícils d'avaluar amb precisió és el de la població activa agrària (PAA). Les estadístiques són en general poc clares i no permeten comparacions segures. Els censos agraris no en són una excepció i, com ara discutirem, els progressius canvis metodològics i el poc o quasi nul interès en l'estudi de la població agrària que palesen els primers censos -deficiències posades de manifest en repetides ocasions per diversos autors- fan difícil, per no dir impossible, una anàlisi comparativa a partir d'aquesta font.

En aquest apartat ens proposem examinar, dels diferents qüestionaris generals dels censos agraris, les variables recollides en cada un d'ells que fan referència a la PAA per tal d'avaluar: a) les possibilitats "teòriques" d'estudi a partir de les preguntes formulades en el moment censal, i b) les possibilitats "reals" segons els resultats recollits en les publicacions de l'INE. En aquesta darrera qüestió ens interessa de manera especial la documentació recollida que permet l'estudi de la població agrària a nivell municipal, comarcal i, en darrera instància, provincial.

L'objectiu final és analitzar si és possible conèixer la composició del conjunt d'actius agraris. De manera especial, i considerant el caràcter familiar de les nostres explotacions, ens interessa apropar-nos a l'estudi del treball no assalariat per tal d'indagar el grau d'implicació de tots els membres de la unitat familiar que hi participen.

3.4.1. El Cens Agrari de 1962

A continuació recollim les preguntes que, en relació a la PAA, va formular el primer cens agrari:

1- Quants treballadors no remunerats treballaren la setmana anterior en l'explotació? (fixos i eventuais):

- a) de menys de 14 anys.
- b) de 14 a menys de 18 anys.
- c) de 18 a menys de 64 (homes/dones)
- d) de 64 anys i més

2- Quants treballadors remunerats treballaren la setmana anterior en l'explotació? (fixos i eventuais):

- a) de menys de 14 anys.
- b) de 14 a menys de 18 anys.
- c) de 18 a menys de 64 (homes/dones)
- d) de 64 anys i més

3- De tot el treball de l'explotació durant l'any 1961 quant correspon al personal remunerat?

- a) cap
- b) Menys del 25%
- c) del 25 al 75%
- d) més del 75%

De la lectura d'aquest qüestionari la primera constatació a fer és el seu migrat interès per conèixer la població agrària i, a més, la genèrica formulació de les preguntes.

Dit això, altres són els problemes a valorar que, a opinió nostra, fan desestimar aquesta font com a eina per l'estudi de la PAA dels anys seixanta.

En primer lloc hi ha un problema temporal. Les dades havien de fer referència a la població ocupada la setmana anterior a la recollida de la informació i, a més, la setmana de referència havia de situar-se en el quart trimestre de l'any (des d'octubre a desembre de 1962), fet que provocà dificultats importants. Considerant el cicle normal de les tasques agràries ens situem, en general, en una de les èpoques de més repòs en

les feines del camp[30]; així, el període escollit engendrava el risc, real, d'infravalorar l'aportació de treball.

La conseqüència immediata -provocada per l'època de l'any escollida més la limitació temporal d'una setmana- és la clara subestimació del treball agrari. No obstant, el que és discutible és el grau d'afectació segons es valori el treball assalariat o el no assalariat.

En efecte, en relació a la població assalariada, i com han assenyalat diverses investigacions, en el moment de la recollida de la informació ja havia passat l'època de més mobilitat en el camp i les dades censals presentaven estimacions molt inferiors a les recollides en els censos de població de 1960 en el conjunt espanyol (Flores, 1967, pàg.148). Tanmateix, i parlant de Catalunya -lloc on es centra la nostra recerca- no hi ha una agricultura, sinó que, en ésser un país de grans contrastos (morfològics, climatològics...), en resulta una realitat agrícola parlant molt heterogènia i per tant, també, aquí el grau d'infravaloració del treball assalariat podia

[30] El cicle agrícola català, a causa de la seva extraordinària riquesa de cultius, presenta un calendari realment molt complex. Certament, i de manera general, podem dir que el darrer trimestre de l'any és el més baix en tasques del camp, especialment el mes de desembre. Ara, no hem d'oblidar que al llarg del mes d'octubre en les zones vitícoles encara és període de verema; és en aquest mes quan comença la recollida de fruits secs, especialment avellanes i, també, segons les zones pot iniciar-se la recol·lecció d'olives. Cultius tots ells que requereixen una important mobilització de mà d'obra.

presentar importants fluctuacions. Respecte al treball no assalariat, és difícil saber l'abast de la població comptabilitzada. Certament, per la mateixa raó abans exposada -i valorant que, segons el tipus d'especialització agrària, les oscil.lacions d'aportació de treball entre comarques podia ésser realment important- l'estimació resultant hauria d'estar per sota de la realitat. Ara bé, si pensem que normalment la població no remunerada és formada pels components de l'habitatge o empresa familiar agrària, és molt possible que totes aquelles persones que no gaudien d'un treball remunerat fora de l'explotació, independentment del grau real d'aportació de treball en el moment censal, s'incloguessin com PAA. En resum, el resultat hauria estat que no hi eren tots els que havien aportat treball al llarg de l'any agrícola i/o, en el moment censal, se'n van incloure més dels que en aquells moments aportaven realment treball.

Una segona qüestió a valorar és la no distinció en el formulari entre treballadors fixos i treballadors eventuais a l'explotació. La recollida conjunta d'ambdós tipus de treballadors distorsiona, indiscutiblement, la informació obtinguda i en especial la del treball assalariat. L'agrupació d'ambdues categories de treball -deixant de banda el fet temporal abans comentat- impossibilita cap estudi sobre la mobilitat de treball en el sector agrari. En relació al treball no remunerat, ambdós conceptes (fixos i eventuais) no són massa adequats per valorar el grau d'ocupació dels membres en l'empresa

familiar. No hi ha dubte que part d'aquesta població només hi participa ocasionalment o temporalment; ara, en general, es tracta de treball discontinu o d'un cert relaxament de les tasques del camp i, per tant, és força difícil classificar el treball familiar sota aquests paràmetres.

A opinió nostra, la tercera pregunta del qüestionari: "De tot el treball de l'explotació durant l'any 1961 quant correspon al personal remunerat?", en part volia resoldre el problema de la temporalitat ocasionat per la restricció de les dues qüestions anteriors formulades i, en menor grau -però en tot cas de manera molt indirecte- el de la mobilitat de població. El resultat final era classificar les explotacions segons el grau de treball assalariat o no assalariat per tal d'establir una tipologia d'explotacions, segons grandària, que permetés diferenciar les grans empreses de les explotacions de caràcter familiar.

Finalment, pel que fa a l'estudi de la població segons sexe i edat, la recollida de la informació donava molt poques possibilitats per indagar el cicle vital de treball en les explotacions, dades que haurien estat realment de gran interès per una posterior anàlisi sociològica de la població agrària.

Per acabar cal apuntar que, a més d'aquests greuges -que palesen el poc interès que el primer cens agrari va mostrar per conèixer els treballadors del camp-, malauradament, tampoc és

possible a partir d'aquesta informació fer una anàlisi comarcal o municipal de cap d'aquestes variables, doncs en la publicació dels resultats únicament es va fer un tractament a nivell provincial[31].

3.4.2. El Cens Agrari de 1972

Com es pot consultar en les notes explicatives del Cens Agrari de 1972[32], en les operacions de recollida de la informació, i segons el pla previst, en el moment censal es procedí, a part d'omplir el qüestionari general, a omplir en les pròpies Oficines Censals l'anomenat "Quadern Auxiliar de Tabulació Manual", facsímil que reproduïm en la pàgina següent.

En el document només es recullen alguns dels conceptes del qüestionari general i pel que fa a la PAA només es considera l'empresari de l'explotació agrària. Els resultats publicats d'aquesta informació són, com podem veure, l'edat del titular, -presentada en grans grups d'edat- i el temps dedicat a

[31] Vegeu: INE, Primer Censo Agrario de España, año 1962. Resultados provisionales, 1ª parte, Madrid, 1963.

[32] INE, Censo Agrario de España, 1972. Cuadernos Provinciales Serie B. Madrid, 1973.

l'explotació[33]. La innovació més important era la de donar a conèixer el nombre d'empresaris censats segons fossin ocupats a ple temps o a temps parcial a l'agricultura. Ara bé, com ha escrit Benelbas (1981, pàg 130), "la publicació del cens agrari divideix els empresaris en ocupació principal agrària i no agrària quan no té elements al qüestionari per a dilucidar-ho, ja que la pregunta es refereix a si treballa fora o no de l'explotació més de la meitat del seu temps. Per tant, no es pot precisar si ho fa en una ocupació agrària o no agrària". Així, el cens, únicament dóna a conèixer -i de manera molt migrada- la situació de l'empresari i cal dir sense cap distinció per raó de sexe, oblidant-se de la resta de membres que formen part de les explotacions agràries. Dissortadament aquesta és l'única informació consultable a nivell municipal i, òbviament agregant-la, a nivell comarcal.

No obstant, el qüestionari general del Cens Agrari va ocupar-se dels altres efectius que aporten treball a les explotacions i, també, d'algunes qüestions demogràfiques que d'entrada podem considerar-les com d'interès sociològic. Pel seu interès, o potser és més correcte dir per la polèmica formulació de les preguntes, procedirem a analitzar-lo.

[33] La pregunta concreta era: "dedica l'empresari més de la meitat del temps del seu treball a l'explotació?". INE, Censo Agrario de España 1972, Primeros resultados Serie A, Madrid, 1973.

M) PERSONAL OCUPADO EN LA EXPLOTACION

Señale, donde corresponda, si en la Explotación durante la campaña agrícola 1971-1972:

- Todos los trabajos los realizan personas no asalariadas (empresarios, familiares o amigos que no perciban salario alguno por su trabajo) 301
- La mayor parte de los trabajos la realizan personas no asalariadas 302
- La mayor parte la realizan personas asalariadas (que perciben un salario, en dinero, en especie o en ambos) 303

CLASIFICACION DEL PERSONAL OCUPADO

¿Cuántas personas NO ASALARIADAS, PERMANENTES y DE JORNADA COMPLETA tiene la Explotación?:	Varones	Mujeres
		304
De 14 años y menores?		
	306	307
De 15 a 19 años?		
	308	309
De 20 a 24 años?		
	310	311
De 25 a 44 años?		
	312	313
De 45 a 64 años?		
	314	315
De 65 años y más		

¿Cuántas personas ASALARIADAS, PERMANENTES y DE JORNADA COMPLETA tiene la Explotación?:	Varones	Mujeres
		316
De 14 años y menores?		
	318	319
De 15 a 19 años?		
	320	321
De 20 a 24 años?		
	322	323
De 25 a 44 años?		
	324	325
De 45 a 64 años?		
	326	327
De 65 años y más		

N) POBLACION DE LAS EXPLOTACIONES AGRARIAS

Personas que componen la familia censal del Empresario.		
(Inclúyase el propio empresario, a sus familiares y otras personas que hacen vida en común con él, vivan o no en la Explotación.)	Varones	Mujeres
	328	329
¿Cuántas personas componen dicha familia?		
Otras personas que viven en la Explotación.	330	331
(Inclúyase a aquellas personas que no perteneciendo a la familia del empresario, vivan en la Explotación, trabajen o no en la misma.)		
¿Cuántas personas hay de este grupo?		

Així, com es pot consultar en la part del qüestionari general que reproduïm, el cens va recollir en dos grans blocs les preguntes sobre població. El primer gran bloc fa referència a les persones ocupades en l'explotació i el segon, a la població que viu en l'explotació agrària.

En el primer bloc, d'una banda, l'enquestat havia de classificar l'explotació segons el tipus principal d'aportació de treball. Entenem que aquest apartat -malgrat que la formulació de les preguntes sigui diferent- estava inspirat, en part, en la pregunta tercera del qüestionari del Cens de 1962 ("De tot el treball de l'explotació durant l'any 1961 quant corresponent al personal remunerat?"); és a dir, havia de o podia permetre establir grans tipologies d'explotacions segons el tipus de persones ocupades i la grandària d'explotació i els resultats podien ésser comparats, a grans trets, amb els del cens anterior. D'altra banda, en la recollida de la informació es classificava a les persones ocupades segons fossin assalariades o no assalariades per sexe i edat, especificant de manera clara que interessava, per ambdós tipus de treballadors, **persones permanents i de jornada completa**[34].

És en aquesta matisació on hi ha realment el "QUID" de la qüestió i, a part d'altres problemes, desvirtua l'ús d'aquesta informació per valorar la PAA, doncs quedà extraordinàriament

[34] El subratllat és nostre.

restringit el concepte de població agrària. Així, i en el supòsit que l'enquestat hagués estat fidel en la seva resposta, el nombre d'actius, assalariats i no assalariats, hauria estat molt baix.

En el cas del personal assalariat en quedaven exclosos tots els jornalers eventuais i, per tant, les xifres resultants havien d'ésser extraordinàriament baixes. Pel que fa al treball no remunerat, no hi ha dubte que el terme "permanent" podia provocar l'efecte contrari i conduir a incloure tots els membre de la família, però en especial els que no tenien cap ocupació fora de la pròpia explotació. És a dir, considerar tota la població que resta "permanentment" a l'explotació independentment del seu grau d'ocupació. Així, mentre el cens de 1962 va pecar -deixant de banda la temporalitat abans comentada- d'inconcret en la definició de PAA en incloure en el mateix paquet treballadors fixos i eventuais; el cens de 1972 va limitar desmesuradament el concepte de personal ocupat en les explotacions agràries, provocant una laxitud i imprecisió a l'hora de registrar els membres de la família i, contràriament, una infraestimació o ocultació de la població assalariada

(Gaviria, 1976)[35].

Tanmateix, i com hem apuntat, era possible conèixer el sexe i l'edat de tota la població ocupada, i els intervals escollits (com es pot llegir a la taula) molt adequats per analitzar el cicle vital del treball a l'explotació segons els diferents agents implicats.

El segon gran bloc del qüestionari anava destinat a l'estudi de la població que viu a l'explotació distingint entre familiars del titular i altres persones (personal domèstic, treballadors, etc.). Si bé aquesta és una informació molt interessant, el fet que només es recollís el nombre total de persones per sexe i no es considerés la seva edat impedeix conèixer la càrrega familiar, documentació que hauria permès

[35] Tot i que estem d'acord amb l'observació que l'autor fa en relació al Cens Agrari de 1972 dient que aquest no és vàlid per mesurar la població agrària real que treballava en les explotacions agràries del país, no estem d'acord amb ell en la valoració que fa sobre les anomenades "ajudes familiars" i en especial en el paràgraf que diu: "En relació a les persones de més de 25 o 30 anys que estan inscrites com ajuda familiar, es tracta en moltes ocasions de dones que per haver-n'hi varies d'adultes en una llar no poden ser considerades totes com població inactiva, és a dir, "sus labores" o mestresses de casa, doncs d'aquestes no n'hi ha més que una i que, víctima del zel de l'enquestador i l'estadística d'encasellar-les en alguna categoria o situació professional, van a engruixir l'ajuda familiar" (Gaviria, 1976, pàg 140). Igualment, i tal com hem discutit en l'apartat anterior, tampoc estem d'acord amb l'autor quan afirma que la font estadística més rigorosa i útil per aproximar-nos de manera precisa a la PAA sigui el llistat d'afiliació al REASS i menys de l'antiga Mutualitat Nacional de Previsió Agrària.

aproximar-nos al tipus de família dominant en el món rural segons la grandària i especialització de les explotacions agràries.

Resumint, tal com hem dit, aquesta documentació només és possible tractar-la a nivell provincial i globalment -i a causa de la formulació de les qüestions i la seva ambigüitat-, estariem d'acord amb Gaviria (1976, pàg. 133) quan diu: "*El cens agrari va destinat, sobretot, a conèixer superfícies i cultius, més que població activa agrària, doncs els epígrafs demogràfics de l'enquesta són molt insuficients*".

3.4.3. Els Censos Agraris de 1982 i 1989

És a partir del Cens Agrari de 1982 que l'apartat dedicat a la població agrària ha estat objecte d'importantes modificacions metodològiques i, de fet, podem dir que per primera vegada, de manera global, el cens té una sensibilitat important per conèixer la PAA. Altrament, el darrer Cens Agrari (1989), manté pràcticament la mateixa línia, doncs si bé introdueix alguns canvis entenem que en general són per superar o millorar algunes variables del seu predecessor. En aquest sentit cal dir que, per primera vegada, les dades d'aquesta font són comparables i per això pensem que és oportú comentar ambdós censos conjuntament.

En aquest apartat volem avaluar, a partir de les variables recollides en els qüestionaris generals, les possibilitats teòriques d'aquesta documentació i, simultàniament, apuntar les mancances que a criteri nostre seria bo de recollir. No hi ha dubte que avui per avui aquesta és l'única informació consultable que permet aproximar-nos a l'estudi de la PAA i que cal seguir millorant-la per poder discernir sobre el futur del sector agrari. En aquest punt assenyalarem, també, quines i com són recollides les diferents variables en l'explotació de les dades publicades per l'INE, per tal de conèixer les possibilitats d'estudi sobre el grau d'ocupació del conjunt de PAA als diferents nivells territorials (municipi, comarca i província).

3.4.3.1. El concepte de treball a l'explotació agrària

A efectes censals, s'entén per treball en l'explotació "tota aquella activitat humana que contribueixi als resultats econòmics de la mateixa". Dos són els grans grups de treballadors que es distingeixen en aquests censos: ASSALARIAT (fix o eventual) (1982) o MA D'OBRA NO FAMILIAR (fixa o eventual) (1989) i NO ASSALARIAT (1982) o MA D'OBRA FAMILIAR (1989).

No es consideren com a treball en l'explotació "les tasques domèstiques realitzades pel titular o per membres de la seva família o per personal assalariat no familiar. Resten excloses també les feines de fabricació de productes derivats de la producció de l'explotació com formatges, embotits, etc.,"[36]

En aquest sentit, i abans d'entrar en l'estudi del que hom defineix com a treball a l'explotació, voldríem comentar que algunes autores han assenyalat que l'exclusió d'aquestes tasques en les estadístiques és una discriminació del treball femení ja que aquelles són sovint realitzades per la dona (Garcia-Ramon & Cànoves, 1984, 1989). A opinió nostra la

[36] S'ha de puntualitzar que en el Manual d'Instruccions del Cens Agrari de 1989 s'especifica que el treball a l'explotació comprèn: "Treball d'organització i gestió: compres, vendes, comptabilitat, etc. Treball per a la sembra, conreu i recol·lecció de les collites. Treball per al ramat: preparació i distribució dels aliments, munyiment, assistència, etc. Treball d'emmagatzematge i condicionament a l'explotació: ensitjat, batut, empaquetatge, etc. Treball d'entreteniment d'edificis, maquinària i instal·lacions." D'altra banda, diu que no s'inclouen dins les tasques de l'explotació, a més de les apuntades: "els treballs de silvicultura, caça, pesca i piscicultura". Si bé els tres darrers treballs té sentit no incloure'ls perquè generalment tenen un règim d'explotació diferent, ens sorprèn l'exclusió dels treballs de silvicultura, tasques que moltes vegades els pagesos sovintegen ja sigui per millorar jornals fora de la pròpia l'explotació o aprofitant cultures en les seves terres per millorar rendes. Aquestes superfícies, d'altra banda, queden comptabilitzades dins el total de terres que conformen l'explotació. Cal subratllar, també, que per afiliar-se al Règim Especial Agrari de la Seguretat Social es diu: "els treballadors han de dedicar la seva activitat predominantment a les feines agrícoles, forestals o pecuàries..." (Reglament General del Règim Especial Agrari, Decret 3772/1972, 23 de desembre, art. 2on, BOE de 22 de març de 1973).

definició va adreçada a la "fabricació" en el sentit més industrial del terme i no a l'"elaboració" entesa com una producció més casolana.

Així, i segons el Departament d'Indústria i Comercialització Agrària del DARP, quan una explotació agrària transforma productes de la pròpia empresa per a la venda a tercers, aquesta activitat s'ha de donar d'alta com a indústria agro-alimentària de transformació. Tots els productes "artesanals" han de tenir un control, és a dir, han de complir els requisits necessaris en l'adaptació de les marques comercials i pel compliment de les normes de qualitat; només així es pot evitar la confusió dels consumidors, proporcionant-los una millora de qualitat. A més, aquesta és l'única manera de donar al productor una seguretat de protecció oficial pels seus productes. Els productes transformats que arriben al mercat i no estan legalitzats són considerats com un frau. La nostra interpretació és que aquesta és la intenció del cens i que és important diferenciar els productes elaborats i transformats pel consum familiar (que òbviament poden arribar a tercers però no pels canals legals de comercialització) que entren dins "el calaix" de tasques domèstiques i els productes transformats destinats a la comercialització. Ambdues activitats són sovint, certament, tasques o treball que fa la dona. Ara, mentre que la primera es considera com a treball domèstic (nosaltres en diríem "estalvi familiar"), l'altra és una tasca mercantil, que ha proliferat a moltes de les nostres explotacions i podríem

valorar-la com estratègia empresarial per millorar els ingressos o, dit d'una altra manera, una de les diverses formes de pluriactivitat.

3.4.3.2. El treball assalariat o la mà d'obra no familiar

"S'entén com a treball assalariat aquell que es presta a l'explotació a canvi d'una contraprestació en diners, en espècie o en ambdues coses a la vegada". Per fer-ne un seguiment més acurat, acompanyem les taules dels qüestionaris que recullen la informació sobre PAA assalariada de l'explotació:

N- TRABAJO ASALARIADO EN LA EXPLOTACION

TRABAJO ASALARIADO FIJO				
¿Ha utilizado la explotación personal asalarado fijo? (Refiérase a la situación del 30-IX-82)				
SI ☐		NO ☐ → (Pasar a TRABAJO ASALARIADO EVENTUAL).		
↓				
Indíquenos para cada una de las siguientes características cuántos trabajadores asalarados fijos tiene.				
GRUPOS DE EDAD	TIEMPO COMPLETO		TIEMPO PARCIAL	
	Varones	Mujeres	Varones	Mujeres
Años				
16 a 24	9004 <input type="text"/>	9041 <input type="text"/>	9085 <input type="text"/>	9122 <input type="text"/>
25 a 54	9015 <input type="text"/>	9052 <input type="text"/>	9096 <input type="text"/>	9133 <input type="text"/>
55 a 64	9026 <input type="text"/>	9063 <input type="text"/>	9100 <input type="text"/>	9144 <input type="text"/>
65 y más	9030 <input type="text"/>	9074 <input type="text"/>	9111 <input type="text"/>	9155 <input type="text"/>
TRABAJO ASALARIADO EVENTUAL				
¿Ha utilizado la explotación en el año (del 1-X-81 al 30-IX-82) personal asalarado eventual?				
SI ☐		NO ☐ → (Pasar al CUADRO P).		
↓				
Número total de jornadas de este tipo utilizadas en el año (del 1-X-81 al 30-IX-82):				9166 <input type="text"/>

XVIII.- MÀ D'OBRA NO FAMILIAR / MANO DE OBRA NO FAMILIAR

L'explotació ha utilitzat personal assalariat fix en el període comprès entre l'1-X-88 i el 30-IX-89?
 ¿Ha utilizado la explotación personal asalariado fijo en el periodo comprendido desde 1-X-88 al 30-IX-89?

SI

NO

(Passeu a MÀ D'OBRA DELS ASSALARIATS
 EVENTUALS)
 (Pasen a MANO DE OBRA DE LOS ASALARIADOS
 EVENTUALES)

MÀ D'OBRA DELS ASSALARIATS FIXOS / MANO DE OBRA DE LOS ASALARIADOS FIJOS

CAP DE L'EXPLOTACIÓ (Només si no figura en Mà d'Obra Familiar)
 JEFE DE LA EXPLOTACION (Sólo si no figura en Mano de Obra Familiar)

CODI CODIGO	SEXE / SEXO		EDAT (Anys complerts) EDAD (Años cumplidos)	Nombre de jornadas completas trabajadas en aquesta explotación: Número de jornadas completas trabajadas en esta explotación	Heu exercit alguna altra activitat lucrativa durant el període de referència? ¿Ha ejercido alguna otra actividad lucrativa durante el periodo de referencia?	
	HOME VARON	DONA MUJER			SI	NO
8501	☐ 1	☐ 6			PRINCIPAL ☐ 1	SECUNDÀRIA SECUNDARIA ☐ 2 ☐ 6

ALTRES ASSALARIATS FIXOS / OTROS ASALARIADOS FIJOS

Indiqueu el nombre de persones que han treballat en l'explotació com a personal assalariat fix i classifiqueu-les segons el nombre de jornades completes.
 Indique el número de personas que han trabajado en la explotación como personal asalariado fijo clasificándolas según el número de jornadas completas.

GRUPS D'EDAT GRUPOS DE EDAD	JORNADÉS JORNADAS	JORNADAS				
		< 70	De 70 a < 139	De 139 a < 208	De 208 a < 275	275 i mes 275 y más
< 25 Anys / Años	Homes / Varones	9001	9207	9403	9608	9804
	Dones / Mujeres	9018	9214	9410	9615	9811
25 a 29 Anys / Años	Homes / Varones	9023	9229	9425	9620	9826
	Dones / Mujeres	9039	9235	9431	9636	9832
30 a 34 Anys / Años	Homes / Varones	9044	9240	9446	9641	9847
	Dones / Mujeres	9057	9253	9459	9654	9850
35 a 39 Anys / Años	Homes / Varones	9060	9266	9462	9667	9863
	Dones / Mujeres	9076	9272	9478	9673	9879
40 a 44 Anys / Años	Homes / Varones	9082	9288	9484	9689	9885
	Dones / Mujeres	9095	9291	9497	9692	9898
45 a 49 Anys / Años	Homes / Varones	9109	9305	9500	9706	9902
	Dones / Mujeres	9116	9312	9517	9713	9919
50 a 54 Anys / Años	Homes / Varones	9121	9327	9522	9728	9924
	Dones / Mujeres	9137	9333	9538	9734	9930
55 a 59 Anys / Años	Homes / Varones	9142	9348	9543	9749	9945
	Dones / Mujeres	9155	9351	9556	9752	9958
60 a 64 Anys / Años	Homes / Varones	9168	9364	9569	9765	9961
	Dones / Mujeres	9174	9370	9575	9771	9977
65 Anys i més 65 Años y más	Homes / Varones	9180	9386	9581	9787	9983
	Dones / Mujeres	9193	9399	9594	9790	9986

MÀ D'OBRA DELS ASSALARIATS EVENTUALS / MANO DE OBRA DE LOS ASALARIADOS EVENTUALES

L'explotació ha utilitzat en el període comprès entre l'1-X-88 i el 30-IX-89 personal assalariat eventual?
 ¿Ha utilizado la explotación en el periodo comprendido del 1-X-88 al 30-IX-89 personal asalariado eventual?

SI

NO

(Passeu al Quadre XIX)
 (Pasen al Cuadro XIX)

Indiqueu el nombre total de jornades completes utilitzades

Indique el número total de jornadas completas utilizadas

8609

HOMES
VARONES

DONES
MUJERES

8616

El cens de 1982 recull, d'una banda, el nombre de treballadors assalariats fixos, per grans grups d'edat i sexe, segons es presti el treball a temps complet o a temps parcial i, d'altra, el nombre total de jornades aportades per tots els treballadors eventuais. Dues són les dificultats que a causa de la recollida de la informació presenten aquestes taules. En relació als treballadors fixos no es coneix el nombre de jornades reals aportades, fet que a criteri nostre no permet fer un estudi sobre el grau d'ocupació. Aquesta documentació hauria estat de gran interès per valorar si hi ha o no diferències d'aportació de treball per raó de sexe i edat de la població. Pel que fa al treball eventual, la documentació recollida és extraordinàriament genèrica i només permet saber si hi ha molt o poc treball d'aquest tipus a les explotacions.

El Cens de 1989 millora substancialment i satisfactòriament la informació dels assalariats fixos, però, contràriament, només fa una petita innovació, realment d'interès, en els treballadors eventuais : introdueix la variable sexe. Recollir informació que fa referència al treball eventual és una tasca difícil i problemàtica, doncs, en general, els pagesos són molt reticents a l'hora de donar aquestes dades; d'una banda, a causa de la situació d'il.legalitat en què es troben la majoria d'aquests treballadors i, d'altra, per la situació d'il.legalitat en què els pagesos els contracten. Tot i això, no cal dir -i de

manera especial en el camp català- que el nombre de treballadors eventuais és molt més important que el d'assalariats fixos i que és de més interès per aproximar-nos a la realitat del camp català. No obstant, i conscients de les limitacions censals, pensem que seria de gran utilitat disposar del nombre aproximat de persones mobilitzades i recollir de forma agrupada aquesta població segons sexe i edat. No hi ha dubte que en el camp català hi ha, actualment, un nombre important de treballadors eventuais joves provinents del continent africà, però també, encara avui, es mobilitza un nombre important de dones, sobretot d'edat avançada, per determinades tasques del camp. Dos col·lectius d'interès similar si pensem que la seva característica és el baix cost de la seva força de treball.

Finalment, una qüestió diferent a comentar és que, dins el treball assalariat, el cens inclou també els treballadors d'aquelles explotacions el titular de les quals n'és una persona jurídica i, a opinió nostra, són categories de treballadors diferents. No és el mateix ésser un empresari amb treballadors assalariats fixos que ésser un grup d'explotacions que treballen en comú. Així, i per citar un exemple, pensem en la proliferació de Societats Agràries de Transformació o d'altres tipus, moltes vegades familiars o veïnals, agrupades per gaudir de beneficis fiscals i tenir preferència d'accés als crèdits agrícoles oficials; explotacions, sens dubte, molt més pròximes al treball de caràcter pròpiament familiar que al dels assalariats. El cens "esquiva" una forma de treball que va en alça i, necessàriament,

cal corregir i diferenciar ambdós informacions, doncs no és el mateix, a l'hora d'avaluar la dinàmica del sector agrari, dir que augmenta el treball en comú o que dir que augmenta el treball assalariat.

3.4.3.3 El treball no assalariat o la mà d'obra familiar

L'enunciat de la taula que recull el treball familiar ha estat, entre ambdós censos, lleugerament modificat a causa d'algunes innovacions en la seva definició (veure pàgina següent).

La taula intitulada en el cens de 1982 com a "treball no assalariat" recull com a tal: "el que es presta en l'explotació sense percebre una contraprestació en forma de salari". Hi inclou la família de l'empresari que és "el grup de persones, vinculades a ell generalment per parentiu, que fan vida en comú, ocupant normalment la totalitat de la vivenda. S'inclou, també, l'empresari i les persones del servei domèstic que pernocten en la vivenda". D'altra banda, la taula del cens de 1989 parla de "mà d'obra familiar" i sobre aquesta diu: "es considera mà d'obra familiar el titular, el seu cònjuge i altres membres de la família sempre que realitzin treballs agraris per a l'explotació, sigui de forma contínua o eventual, com assalariats o no assalariats i resideixin o no en el domicili del titular".

P - FAMILIA DEL EMPRESARIO Y TRABAJO NO ASALARIADO (Solo cuando el empresario sea persona física.)

FAMILIA DEL EMPRESARIO													
¿Cuántas personas componen dicha familia? (Inclúyase al propio empresario y refiérase al 30-IX-82)										varones	9704	☐	
										mujeres	9715	☐	
TRABAJO NO ASALARIADO EN LA EXPLOTACION													
RELACION CON EL EMPRESARIO	CODIGO	SEXO		EDAD (años cumplidos)	DEDICACION DURANTE EL AÑO (de 1 - 3 - 51 al 30 - IX - 82)						N° DE JORNADAS TRABAJADAS EN ESTA EXPLOTACION		
		Varón	Mujer		Trabajo principalmente en esta explotación		Trabajo principalmente fuera de esta explotación		Otro (*)		Completas (5 o más horas)	Parciales (menos de 5 horas)	
					SI	NO	SI	NO	SI	NO			
Empresario	9505	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	9516	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	9520	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	9531	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	9542	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	9553	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	9564	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	9575	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	9586	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	9590	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

(*) Labores del hogar, escolar o estudiante, servicio militar, inactiva la mayor parte del año por edad, desempleo u otras causas.

Cens Agrari 1982

XVII.- MÀ D'OBRA FAMILIAR (Només en el cas que el titular sigui persona física).
 MANO DE OBRA FAMILIAR (Sólo cuando el titular sea persona física).

RELACIÓ AMB EL TITULAR RELACION CON EL TITULAR	CODI CO-DIGO	SEXE SEXO		EDAT (Anys complerts)	CAP D'EX- PLO- TACIÓ JEFE DE EXPLOR- TACION	NOME DE JORNADAES TREBA- LLADES EN AQUESTA EXPLOTACIÓ - N° DE JORNADAES TRABAJADAS EN ESTA EXPLOTACION		Hebeu tenut alguna altra activitat laborativa durant el període 1-X-82 al 30-IX-83?					
		Home Varón	Dona Mujer	EDAD (Años cum- plidos)		Completas	Parciales	SI	NO	Principal Principal	Secundaria Secundaria		
												SI	NO
Títular	8002	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Cònjuge / Cònjuge	8019	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8024	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8030	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8045	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8058	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8061	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8077	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8083	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8096	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8100	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8117	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8122	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8138	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8143	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8156	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8169	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8175	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8181	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	8194	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Cens Agrari 1989

Així, contrastades ambdues definicions, dues són les innovacions introduïdes (a més d'altres més puntuals que comentarem més endavant) que mereixen especial atenció.

a) Les relacions familiars: és factible mesurar-les en termes monetaris?

Com podem observar, el darrer cens modifica el criteri, molt estès, de què el treball en l'explotació familiar és per definició gratuït; és a dir, que és una activitat productiva sense contrapartida monetària. Ara, tot i que cal esperar la publicació dels resultats del cens de 1989 per valorar l'importància real d'aquest canvi de criteri, volem anticipar alguns comentaris que posen en entredit la seva validesa estadística:

-Una primera qüestió que ens suggereix la pregunta és: en quantes explotacions en la que la mà d'obra familiar està constituïda pel titular, el seu cònjuge -o només un d'ells- i per un/a o més fills/es solter/es, aquests darrers no reben cap tipus de remuneració pel seu treball? El cens preveu que aquesta remuneració, si bé regular, sigui en diners o en espècies; ara, no diu que aquesta remuneració hagi d'ésser regular, en el sentit d'única i permanent, sinó que pot obtenir-se, també, quan el treball és esporàdic, eventual, etc. Tampoc diu que aquesta remuneració sigui equivalent a un salari; és a dir, pot respondre

a la fórmula molt comú "dels diners que el/la noi/a necessita per les seves despeses". A més, aquesta remuneració pot ésser en espècies i el cens no clarifica pas si aquestes són en productes de l'explotació o en objectes diversos pel seu ús personal. En resum, entenem que el cens és poc precís i que, segons la interpretació que d'ell n'hagin fet els enquestats o fins i tot, i potser més important, els agents censals, la informació recollida pot ésser molt diversa.

-Una altra pregunta que ens plantejem és: perquè el cens tanca la possibilitat que el titular i el seu cònjuge rebin algun tipus de remuneració pel seu treball? Així, en el supòsit d'una explotació en la que concorren dues generacions (ens referim a dos matrimonis, un format pels pares i l'altre per un fill/a), independentment del fet que visquin o no en la mateixa vivenda, és molt possible que s'estipuli una remuneració més o menys periòdica per família (o per matrimoni), i que ambdós participin en el repartiment de beneficis. No obstant, a efectes censals, només un d'ells és el que rep la retribució. O hem d'entendre que el titular i el seu cònjuge, per definició, tenen sempre un salari?

-Seguint la mateixa línia d'argumentació anterior, en el cas d'una explotació en la que el pare conserva la titularitat, però, per edat d'aquest o qualsevol altre motiu, el fill respon com a cap d'explotació -figura aquesta reconeguda en el cens de 1989-, el joc de probabilitats aquí pot ésser molt

divers, per exemple, que el titular i el seu cònjuge gaudeixin d'una petita remuneració-renda per part del fill, ja que aquest és, en darrera instància, qui aporta realment treball; que el titular i el seu cònjuge tinguin participació en els beneficis, però no de manera permanent o regular; que el titular i el seu cònjuge en percebre els dos o només un d'ells una retribució en concepte de jubilació, malgrat aportar treball de manera puntual, no percebin cap retribució de l'explotació, etc. Com seran recollides aquestes situacions en el cens?

-Finalment, una altra hipòtesi a apuntar pot ésser la d'un proindivís que exploten dos germans i ambdós són casats -recordem com dèiem en l'apartat anterior que només un d'ells pot figurar com a titular-. En un d'aquests matrimonis la dona no hi participa i en l'altre la dona rep una remuneració per la seva aportació de treball. La qüestió és: com censar-los per aproximar-se a la situació real d'aquesta explotació? Hom pot pressuposar que qui ha de figurar com a titular és el matrimoni els dos cònjuges del qual aporten treball -prescidint de què la dona rebí realment una remuneració- i acceptar que per definició l'espòs d'aquest serà conceptualitzat com a titular i que ambdós tenen una retribució; ara, és correcta la situació en la que hom ha registrat el germà? En definitiva té la mateixa participació que el titular; no obstant, serà entès com un membre de la família que rep una retribució per la seva aportació de treball.

En síntesi, les situacions de les empreses familiars són molt diverses i, a opinió nostra, el cens pot induir a recrear part de la realitat social i econòmica, deixant a l'ombra realitats que, per ser ignorades, no són observades. Entenem que no és justificada la restricció que sobre retribució es fa al titular i al cònjuge, però, a més, la definició amaga certa ambigüitat. Tot i que cal esperar la publicació dels resultats, no hi ha dubte que caldrà molta cautela a l'hora de valorar la informació o per contra mesurarem coincidències i no situacions reals.

b) Viure i treballar-hi o simplement treballar-hi.

Un canvi important introduït en el cens de 1989 és el de considerar com a mà d'obra familiar totes aquelles persones que tenen relació de parentiu amb el titular (els seus ascendents, descendents, altres parents, incloses les persones que hi tinguin relació de parentiu per matrimoni o adopció), independentment del fet que visquin o no en l'explotació familiar. Així, mentre que en el cens de 1982 a més de treballar-hi calia viure en l'explotació, ara només cal treballar-hi.

Aquesta innovació és de gran interès, doncs el cens es fa ressò del canvi estructural que s'està donant en les explotacions agràries familiars. En efecte, si bé cada dia és

menys freqüent la convivència de generacions en la mateixa vivenda, és discutible que la convivència de generacions es trenqui en les relacions de treball. És a dir, mentre l'estructura de l'explotació familiar com a lloc de relacions reproductives tendeix cap a llars nuclears o simples, l'estructura de l'explotació familiar com a lloc de producció segueixen essent de tipus troncal o extensa.

No obstant, la constatació empírica de la tendència aquí anotada, com explicarem més endavant, no és constatable a partir de la font estadística que comentem, doncs les variables necessàries per comprovar-ho, com poden ésser, entre altres, l'estat civil i el lloc de residència (dins o fora de l'explotació) de cada membre que compona la mà d'obra familiar, no són recollides en el cens.

c) El Cap d'Explotació: a camí del titular i de les mal anomenades ajudes familiars.

Una de les principals novetats que ha introduït el darrer cens és la distinció entre Titular d'explotació, sempre que aquest sigui persona física, i la de "Cap d'explotació", figura que respon a la pregunta de "qui realitza la gestió corrent i quotidiana de l'explotació?". És molt possible que ambdues figures, en un bon nombre d'explotacions, coincideixin en la mateixa persona: el Titular; ara, la distinció va adreçada a

fer aflorar el possible relleu generacional de l'explotació i en definitiva a conèixer la supervivència o viabilitat de les explotacions existents. Aquest raonament ens valida en part el que comentàvem en l'apartat 3.3.2., que cedir la titularitat, encara que només sigui simbòlica -com és en el cas censal-, pot significar "moralment" i "socialment" perdre el dret o l'autoritat familiar sobre l'explotació, fet que provoca que l'accés a titular per part dels fills/es es doni en edat molt tardana. La introducció d'aquesta figura, a efectes censals, pot permetre apropar-nos, com dèiem, a l'índex de supervivència futura de les explotacions agràries[37].

d) El treball a l'explotació i la relació de parentiu.

Passant ara a l'anàlisi de les col.lumnes de les taules que recullen la relació de persones que han treballat en l'explotació, observem que, i com ja han apuntat distintes investigacions, l'aportació de treball dels familiars del

[37] La voluntat, podem dir oficial, per tal d'afavorir el relleu generacional de les explotacions, i que de fet la figura estadística de "Cap d'Explotació" vol en part recollir, és la regulada per la Llei sobre l'"Estatut de l'explotació familiar i dels agricultors joves", que entre altres objectius observa la d'estimular la incorporació progressiva a la direcció de les explotacions familiars agràries dels col.laboradors que han de succeir professionalment en la titularitat de les mateixes, i facilitar l'accés dels agricultors joves a la propietat dels medis de producció i a la successió de les explotacions agràries, a partir d'acords de col.laboració familiars i accés a la propietat. Vegeu: Llei estatal 49/1981, del 24 de desembre, BOE núm. 9, 1982 i Llei 9/1985, de 24 de maig, DOG núm. 598, 1985.

titular d'explotació és definida en termes de parentiu (esposa, mare, fill, filla, gendre, etc.,) i no és possible censar-se en termes professionals (agricultor/ra, co-explotador/ra, etc). A més, a l'hora de presentar els resultats, el cens anomena genèricament a tots els membres de la família (a excepció del titular) com "ajuda familiar" (Barthez, 1982; Lagrave, 1987; Garcia-Ramon & Cànoves, 1988, 1989; Garcia-Ramon, 1990). No obstant, tot i aquestes crítiques que en part compartim, no estem segurs que recollir la informació en termes professionals en aquesta taula fos una via, almenys a casa nostra, prou encertada. En tot cas, com ara discutirem, el desitjable seria que el cens copsés ambdues informacions.

El pes cultural, vinculat sovint a un desprestigi social de la professió de pagès, ha motivat sovint que la població pagesa, i molt especialment la femenina, tingui la tendència a considerar la seva aportació de treball a l'explotació com "ajuda a casa", "ajuda al marit", etc. Pràctica que, de manera conscient o inconscient, provoca que sigui la pròpia dona la que valora incorrectament el seu treball a l'explotació (costum que també, per qüestions socials -com explicarem-, sol utilitzar l'espòs).

Ara bé, si entenem la figura de titular d'explotació tal com l'hem definida en l'apartat anterior, més propera a la de "cap de família" que a la d'empresari d'una unitat de producció, conservar el criteri de relació de parentiu amb el titular pot

ajudar a aproximar-nos de manera individual als diferents membres familiars. Presentar els resultats censals segons aquestes categories, buidant acuradament per cada un d'ells les variables censals, pot permetre -a més de desterrar les mal anomenades "ajudes familiars"- situar correctament la població en funció del seu grau de participació i, en especial, posar al descobert el treball, avui invisible, de la dona.

Pendre com unitat de tabulació, i òbviament en la publicació dels resultats, les característiques individuals agrupades en categories segons la relació de parentiu amb el Titular permetria adoptar com unitat d'anàlisi els comportaments individuals.

Tanmateix, i sense voler ésser exhaustius, l'elecció d'adoptar els individus com unitat d'anàlisi permetria afrontar l'estudi de temes avui insinuats, però no contestables a partir de les fonts disponibles, com per exemple[38]: conèixer el grau de coincidència entre Titular d'explotació i cap de família; en quines explotacions la dona n'ostenta o conserva la titularitat i en especial, el lloc de les dones vídues; quantes generacions conviuen en l'explotació i/o quantes generacions aporten treball en l'explotació; el relleu generacional de les explotacions, discernint sobre la continuïtat de l'explotació via masculina o

[38] A opinió nostra el cens hauria d'incloure dues variables, avui no recollides com són: l'estat civil i lloc de residència de cada membre (dins o fora de la vivenda familiar).

femenina; en quina edat els fills o les filles s'incorporen a les tasques de l'explotació; l'índex de solteria masculina en el món rural; el cicle vital de la dona en relació a l'aportació de treball; el lloc dels avis en l'explotació, etc. En definitiva, el lloc que cada membre té assignat dins l'explotació agrària familiar.

Totes aquestes raons justifiquen sobradament la necessitat d'abandonar, definitivament, el genèric concepte d'ajudes familiars, però de conservar, com dèiem abans, la relació de parentiu[39].

En relació als termes professionals que abans hem al·ludit, nosaltres entenem que el més correcte seria donar cabuda en la taula sobre "titulars d'explotacions" les diverses situacions de co-titularitat (col.laborador/a, copropietari/a) i substituir a la taula de "mà d'obra familiar" la figura de titular per la de persona principal (a l'igual com s'ha fet en el cens de població) o persona que respon com a cap d'explotació. En definitiva, la inclusió dels diferents membres de la família en la taula que comentem implica, necessàriament, que tots ells aporten treball a l'explotació i, independentment del grau d'ocupació, són conceptualitzats com a població que a temps complet o a temps parcial o eventualment, etc., tenen la

[39] En definitiva aquest és el criteri que se segueix en el cens de població.

professió de pagès/sa o agricultor/a. Tot plegat, com se sap, la professió de pagès no està sotmesa a l'adquisició d'una formació reglada i és quasi exclusivament una professió "hereditària" (Remy, 1987, Lagrave, 1987, Berlan, 1989).

Un darrer punt a considerar és la pèrdua d'informació en el cens de 1989 sobre la família com a nucli de convivència. Com es pot consultar en la taula del Cens de 1982, la primera informació recollida era: "Quantes persones componen dita família?", entenent com a tals tot el grup de persones que fan vida en comú, ocupant normalment la totalitat de la vivenda. Aquesta informació, si bé poc explícita ja que només recollia el total d'homes i de dones, permetia confrontar la composició de la família amb els membres d'aquesta que aporten treball a l'explotació. El canvi, segurament motivat per l'interès de censar, només, la mà d'obra familiar (tal com s'ha titulat la taula), provoca una pèrdua valuosa d'informació d'interès indiscutible des d'una perspectiva sociològica.

e) La dedicació a l'explotació familiar.

Les preguntes que fan referència al tipus d'ocupació i al nombre de jornades treballades, també, entre ambdós censos, han estat lleugerament modificades, tant en l'ordre de presentació com en el tipus de dedicació.

Així, i en relació al tipus de dedicació a l'explotació, el Cens Agrari de 1982 preguntava (per a cada membre de la família): "El seu treball principal és en la pròpia explotació?"

En cas que la resposta fos negativa, els informants tenien tres opcions:

1- Treballa principalment fora de l'explotació en una activitat no agrària.

2- Treballa principalment fora de l'explotació en una activitat agrària.

3- No treballa en cap altra activitat per tenir una altra dedicació (mestressa de casa, escolar, jubilat, atur...).

Com podem veure, les dues primeres opcions responen a una ocupació productiva i consegüentment remunerada. La darrera -i considerant els conceptes en ella especificats- recull situacions que per "definició" són considerades d'inactivitat. No volem entrar aquí en la polèmica (per no ésser aquest el lloc) de si les tasques domèstiques han o no de comptabilitzar-se com a treball productiu i més a pagès on sovint l'espai i el temps es superposen: vivenda/explotació, treball productiu/treball reproductiu. Ara, si entenem com ho fan avui les nostres estadístiques que les tasques de la llar són

"mercantilment improductives", és clar que aquesta pregunta, a més d'estar fora de lloc, condiciona la resposta de la pregunta següent: "Nombre de jornades treballades en la seva explotació".

És obvi que pels estudiants i escolars la primera obligació és l'escola i la seva aportació de treball està condicionada, entre altres variables com pot ésser l'edat, per aquest compromís. Més discutible és, però, que el treball de la llar -atribuït "socialment" com una obligació de la dona- condicioni l'aportació real de treball productiu a les explotacions. A opinió nostra, no hi ha dubte que preguntar de manera explícita sobre "altres situacions", i més concretament les feines domèstiques, pot portar a pràctiques subjectives per part dels informants. L'"obligació" de les esposes a tenir cura de la llar pot induir l'espòs a subestimar el treball d'aquesta. Altrament, estem d'acord amb Solsona (1989) quan diu que, a causa de l'elevat nombre d'homes titulars d'explotacions, les estimacions sobre aportació de treball de les esposes són declarades pels marits. L'home, com a explotador principal que s'autocensa, es veu "obligat" socialment a atribuir-se més hores, infravalorant així el treball de les esposes.

Satisfactòriament, la pregunta suara comentada, ha desaparegut del qüestionari de 1989 i, independentment de la subjectivitat que pot haver-hi en la resposta sobre jornades que han dedicat a l'explotació els diferents membres de la família, l'enquesta no la facilita.

El cens de 1989 simplifica notablement el conjunt de preguntes sobre altres activitats productives. La pregunta concreta és: "Heu exercit alguna altra activitat lucrativa durant el període 1-X-88 al 30-IX-89?". Quan la resposta és afirmativa l'informant ha de dir si aquesta és la seva activitat principal o secundària.

L'actual formulació de les preguntes va destinada a copsar únicament les explotacions ATC o ATP, però, a criteri nostre, s'ha perdut una informació bàsica com era l'aportació de treball agrari en altres explotacions; és a dir, tal com hem comentat pel Cens Agrari de 1972, no és possible conèixer si l'altra activitat la fa en una ocupació agrària o no agrària. Freqüentment els pagesos, especialment en les zones més rurals -llocs amb poques alternatives d'altres treballs-, però no exclusivament, fan jornals a d'altres explotacions. Per exemple, és normal durant el període de poda fer jornals fora de casa o, també, alguns pagesos, per amortitzar la pròpia maquinària, lloguen els seus serveis durant el període de sega i recol·lecció del cereal. Així, la pèrdua d'aquesta informació no permet conèixer aquesta possible mobilitat; la simplificació de la pregunta pot conduir a especulacions i, sense documentació que ho avali, sobrevalorar l'agricultura a temps parcial.

3.4.3.4. La tabulació de la PAA en els censos

Partint de la base que l'objecte d'aquest capítol és conèixer l'aportació de treball en les explotacions familiars en el territori català, resulta imprescindible utilitzar les dades de PAA, publicades, com s'ha dit, a nivell municipal, comarcal i, en darrera instància, provincial.

En aquest apartat recollim, de manera esquemàtica, el tipus de tabulació de la informació de les taules publicades per l'Institut Nacional d'Estadística (INE) en el Cens Agrari de 1982 i per l'Institut d'Estadística de Catalunya en el Cens Agrari de 1989. Les dades ressenyades són obtingudes en les següents fonts:

-Tomo III. Censo Agrario de España, 1982. Resultados Provinciales.

-Tomo IV. Censo Agrario de España, 1982. Resultados comarcales y municipales.

-Vol.1 Cens Agrari, 1989. Avanç de dades.

Els esquemes que hem elaborat recullen la informació de totes les taules segons les diferents categories de treballadors: No Assalariats o Mà d'obra familiar i Assalariats o Mà d'obra no familiar, distingint aquests grups segons els tipus

de treballadors. Per cadascun d'ells anunciem les diferents variables tabulades i les possibilitats d'estudi als distints nivells territorials.

L'Esquema 1. aplega tota la informació del treball Assalariat. En aquest sentit cal recordar que les possibilitats d'estudi d'aquesta població, tal com hem apuntat en l'apartat de Treball Assalariat (3.4.3.2.), no són massa satisfactòries, però, a més, el recull que l'INE fa en la seva publicació en limita la seva coneixença. Així, només és possible conèixer el grau d'ocupació del total d'aquesta població i el nombre de treballadors fixos per sexe i grans grups d'edat. D'aquests treballadors, no en tenim cap referència a nivell municipal i a nivell comarcal, i només podem conèixer el seu grau d'ocupació.

ESQUEMA.1 DOCUMENTACIO SOBRE TREBALL ASSALARIAT A L'EXPLOTACIO PER AMBITS TERRITORIALS, CENS AGRARI DE 1982.

COMARCA	DEDICACIO DELS TREBALLADORS	FIXOS	ATC (n ² d'explot. + n ² de persones)
			ATP (n ² d'explot. + n ² de persones)
PROVINCIA	DEDICACIO DELS TREBALLADORS	EVENTUALS	N ² d'explotacions + n ² de jornades
			ATC (n ² d'explot. + n ² de persones)
		FIXOS	ATP (n ² d'explot. + n ² de persones)
			EDAT I SEXE
			DONES (n ² d'explot. + n ² de persones) *

NOTA: Tota aquesta documentació és classificada segons grandària d'explotacions per grans grups, a més, la informació d'aquestes taules es pot consultar pel total d'explotacions amb terres i pel total d'explotacions amb SAU.

Els esquemes 2 i 3 fan referència a la documentació del treball no assalariat, distingint, respectivament, entre Empresari persona física i Ajudes familiars. Com apuntàvem en l'apartat anterior, a causa dels resums que l'INE en fa en les seves publicacions, diversos són els problemes plantejats:

1) Tots els membres de la família, a excepció de l'empresari, són agrupats sota el genèric nom d'Ajudes Familiars. Categoria que impedeix apropar-nos a l'estudi individualitzat dels diferents membres de la família que aporten treball a l'explotació, segons la relació de parentiu amb el Titular.

2) La variable sexe només és recollida en una sola taula, i a nivell provincial, que ens informa del nombre total de persones segons sexe i edat (per grans grups d'edat).

3) Pel que fa a l'edat, dues són les taules disponibles: la primera és la que està relacionada amb el sexe de la població, suara comentada, i l'altra, a nivell municipal, on només disposem d'aquesta variable pel conjunt de Titulars i Ajudes Familiars.

ESQUEMA.2 DOCUMENTACIÓ SOBRE TREBALL NO ASSALARIAT PER AMBITOS TERRITORIALS, CENS AGRARI 1982.

MUNICIPI	TITULAR	GRUPS D'EDAT (menys de 34/ de 35 a 54/ de 55 a 64/ més de 65)									
		DEDICACIÓ PRINCIPAL	<table border="1"> <tbody> <tr> <td>AGRARIA</td> </tr> <tr> <td>NO AGRARIA</td> </tr> <tr> <td>ALTRES</td> </tr> </tbody> </table>	AGRARIA	NO AGRARIA	ALTRES					
AGRARIA											
NO AGRARIA											
ALTRES											
COMARCA	TITULAR	DEDICACIÓ PRINCIPAL	<table border="1"> <tbody> <tr> <td>EN L'EXPLOTACIÓ</td> <td></td> </tr> <tr> <td>FORA DE L'EXPLOTACIÓ</td> <td> <table border="1"> <tbody> <tr> <td>AGRARIA</td> </tr> <tr> <td>NO AGRARIA</td> </tr> </tbody> </table> </td> </tr> <tr> <td>ALTRES</td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	EN L'EXPLOTACIÓ		FORA DE L'EXPLOTACIÓ	<table border="1"> <tbody> <tr> <td>AGRARIA</td> </tr> <tr> <td>NO AGRARIA</td> </tr> </tbody> </table>	AGRARIA	NO AGRARIA	ALTRES	
EN L'EXPLOTACIÓ											
FORA DE L'EXPLOTACIÓ	<table border="1"> <tbody> <tr> <td>AGRARIA</td> </tr> <tr> <td>NO AGRARIA</td> </tr> </tbody> </table>	AGRARIA	NO AGRARIA								
AGRARIA											
NO AGRARIA											
ALTRES											
PROVINCIA	TITULAR	EDAT I SEXE	<table border="1"> <tbody> <tr> <td>HOMES * (grans grups d'edat)</td> </tr> <tr> <td>DONES * (grans grups d'edat)</td> </tr> </tbody> </table>	HOMES * (grans grups d'edat)	DONES * (grans grups d'edat)						
HOMES * (grans grups d'edat)											
DONES * (grans grups d'edat)											
		DEDICACIÓ PRINCIPAL	<table border="1"> <tbody> <tr> <td>EN L'EXPLOTACIÓ</td> <td></td> </tr> <tr> <td>FORA DE L'EXPLOTACIÓ</td> <td> <table border="1"> <tbody> <tr> <td>AGRARIA</td> </tr> <tr> <td>NO AGRARIA</td> </tr> </tbody> </table> </td> </tr> <tr> <td>ALTRES</td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	EN L'EXPLOTACIÓ		FORA DE L'EXPLOTACIÓ	<table border="1"> <tbody> <tr> <td>AGRARIA</td> </tr> <tr> <td>NO AGRARIA</td> </tr> </tbody> </table>	AGRARIA	NO AGRARIA	ALTRES	
EN L'EXPLOTACIÓ											
FORA DE L'EXPLOTACIÓ	<table border="1"> <tbody> <tr> <td>AGRARIA</td> </tr> <tr> <td>NO AGRARIA</td> </tr> </tbody> </table>	AGRARIA	NO AGRARIA								
AGRARIA											
NO AGRARIA											
ALTRES											
		JORNADES TREBALLADES	<table border="1"> <tbody> <tr> <td>JORNADES COMPLETES * (nº d'expl.+ milers de jornad.)</td> </tr> <tr> <td>JORNADES PARCIALS * (nº d'expl.+ milers de jornad.)</td> </tr> <tr> <td>JORNADES MIXTES * (nº expl.+ jorn.compl.+jorn.parc.)</td> </tr> </tbody> </table>	JORNADES COMPLETES * (nº d'expl.+ milers de jornad.)	JORNADES PARCIALS * (nº d'expl.+ milers de jornad.)	JORNADES MIXTES * (nº expl.+ jorn.compl.+jorn.parc.)					
JORNADES COMPLETES * (nº d'expl.+ milers de jornad.)											
JORNADES PARCIALS * (nº d'expl.+ milers de jornad.)											
JORNADES MIXTES * (nº expl.+ jorn.compl.+jorn.parc.)											

NOTA: Tota aquesta documentació és classificada segons grandària d'explotacions per grans grups, a més, la informació d'aquestes taules es pot consultar pel total d'explotacions amb terres i pel total d'explotacions amb SAU.

ESQUEMA.3 DOCUMENTACIÓ SOBRE TREBALL NO ASSALARIAT PER AMBITES TERRITORIALS, CENS AGRARI 1982

MUNICIPI	AJUDES FAMILIARS	GRUPS D'EDAT (menys de 34/ de 35 a 54/ de 55 a 64/ més de 65)	
		DEDICACIÓ PRINCIPAL	AGRARIA NO AGRARIA ALTRES
COMARCA	AJUDES FAMILIARS	DEDICACIÓ PRINCIPAL	EN L'EXPLOTACIÓ * (nº d'explot. + nº de persones) FORA DE L'EXPLOT. AGRARIA * (nº expl.+ nº de pers.) NO AGRARIA * (nº expl.+ nº pers.) ALTRES * (nº d'explot. + nº de persones)
PROVINCIA	AJUDES FAMILIARS	EDAT I SEXE	HOMES * (grans grups d'edat) * (nº d'explot.) DONES * (grans grups d'edat) * (nº d'explot.)
		DEDICACIÓ PRINCIPAL	EN L'EXPLOTACIÓ * (nº d'explot. + nº de persones) FORA DE L'EXPLOT. AGRARIA * (nº explot.+ nº pers.) NO AGRARIA * (nº expl.+ nº pers.) ALTRES * (nº d'explot. + nº de persones)
		JORNADES TREBALLADES	JC * (nº explot. + nº de pers. + milers de jornades) JP * (nº explot. + nº de pers. + milers de jornades) JM * (nº explot. + nº de pers. + milers JC + mils. JP)

NOTA: Tota aquesta documentació és classificada segons grandària d'explotacions per grans grups, a més, la informació d'aquestes taules es pot consultar pel total d'explotacions amb terres i pel total d'explotacions amb SAU.

4) El tipus de dedicació principal de la població és l'única variable recollida als tres nivells territorials d'anàlisi; malauradament, però, no és possible treballar aquestes dades segons sexe i edat, documentació que hauria estat de gran interès per conèixer la relació entre ambdós variables i el tipus d'ocupació.

5) En relació a les jornades treballades, dades que ens indiquen el nivell de dedicació de la població agrària a l'explotació familiar, només són recollides a nivell provincial i aquí tampoc és possible conèixer el grau d'ocupació per raó de sexe i edat.

L'Esquema 4. recull la documentació del treball a l'explotació en Unitats de Treball Any (UTA). Són taules de doble entrada, que ofereixen en cada apartat dos, tres o quatre dades, segons informin d'una o més característiques. Aquesta documentació és presentada a nivell provincial i per facilitar la lectura de l'esquema presentat en comentarem un exemple:

ESQUEMA.4 DOCUMENTACIÓ SOBRE TREBALL EN L'EXPLOTACIÓ EN UNITATS TREBALL ANY (UTA), CENS AGRARI 1982.

PROVINCIA	TREBALL TOTAL	$\left(\frac{\text{SAU/Grand. expl.}}{\text{Terres llaurades/ Grand. expl.}} \right) \cdot \left[\frac{\text{n}^\circ \text{ d'expl. amb terra} + \text{UTA}}{\text{Grand. expl. amb terra}} \right]$ $\left(\frac{\text{UTA/Grups d'UTA}}{\text{Unitats Ramaderes/Grups d'UR}} \right) \cdot \left[\frac{\text{n}^\circ \text{ expl. SAU} + \text{Unitats Ramaderes} + \text{UTA}}{\text{Grand. expl.}} \right]$
	TREBALL NO ASSALARIAT	$\left(\frac{\text{SAU/Grand. expl.}}{\text{Terres llaurades/ Grand. expl.}} \right) \cdot \left[\frac{\text{n}^\circ \text{ d'expl. amb terra} + \text{UTA}}{\text{Grand. expl. amb terra}} \right]$ $\left(\frac{\text{UTA/Grups d'UTA}}{\text{Unitats Ramaderes/Grups d'UR}} \right) \cdot \left[\frac{\text{n}^\circ \text{ d'expl. SAU} + \text{UTA}}{\text{Grand. expl.}} \right]$
	TREBALL TITULAR	$\frac{\text{n}^\circ \text{ d'expl.} + \text{n}^\circ \text{ UTA}}{\text{n}^\circ \text{ d'expl. SAU} + \text{n}^\circ \text{ UTA}}$
	TREBALL A.F.	$\frac{\text{n}^\circ \text{ d'expl.} + \text{n}^\circ \text{ UTA}}{\text{n}^\circ \text{ d'expl. SAU} + \text{n}^\circ \text{ UTA}}$
	TREBALL ASSALARIAT	$\left(\frac{\text{SAU/Grand. expl.}}{\text{Terres llaurades/ Grand. expl.}} \right) \cdot \left[\frac{\text{n}^\circ \text{ d'expl. amb terra} + \text{UTA}}{\text{Grand. expl. amb terra}} \right]$ $\left(\frac{\text{UTA/Grups d'UTA}}{\text{Unitats Ramaderes/Grups d'UR}} \right) \cdot \left[\frac{\text{n}^\circ \text{ d'expl. SAU} + \text{UTA}}{\text{Grand. expl.}} \right]$
	TREBALL ASS. FIXOS	$\left(\frac{\text{UTA/Grups d'UTA}}{\text{Unitats Ramaderes/Grups d'UR}} \right) \cdot \left[\frac{\text{n}^\circ \text{ d'expl. SAU} + \text{UTA}}{\text{Grand. expl.}} \right]$
	TREBALL ASS. EVENT.	$\left(\frac{\text{UTA/Grups d'UTA}}{\text{Unitats Ramaderes/Grups d'UR}} \right) \cdot \left[\frac{\text{n}^\circ \text{ d'expl. SAU} + \text{UTA}}{\text{Grand. expl.}} \right]$

L'esquema diu: PROVINCIA ---TREBALL TOTAL ----
(SAU/Grand. expl.) * [(nº d'Expl. amb terra + UTA) / (Grand.
expl. amb terra)

El primer parèntesi expressa que en una de les coordenades es recull el treball de l'explotació classificat segons la Superfície Agrària Util (SAU) i per grups segons grandària d'explotació. En l'altra coordenada, assenyalada pel claudàtor, s'expressa, d'una banda, el nombre d'explotacions que corresponen a aquest tipus d'explotacions amb terra i, d'altra, el nombre d'UTA aportades (primer parèntesi); ambdues informacions són classificades per grups segons grandària d'explotacions amb terra (segon parèntesi).

Tot i que aquesta informació és molt complexa i permet conèixer per cada tipus de treballador el grau d'ocupació segons UTA per característiques d'explotació i grandària, tampoc aquí és possible fer cap tipus de distinció per raó de sexe i edat.

Finalment, en relació a la documentació recollida en el Cens Agrari de 1989 (Esquema 5), les possibilitats d'estudi de la PAA són molt migrades. Així, només es pot conèixer, a nivell comarcal i provincial, el total de treballadors i el nombre d'UTA segons categories de treballadors. Cal anotar que les dades comarcals d'ambdós censos no són comparables, doncs el cens de l'INE fa servir les seves comarques agràries i el cens de

ESQUEMA.5 DOCUMENTACIO SOBRE TREBALL EN L'EXPLOTACIO PER AMBITTS TERRITORIALS, CENS AGRARI 1989.

COMARCA	MA D'OBRA FAMILIAR	UTA	Titular (nombre d'UTA, 1982 i 1989) Ajuda F.(nombre d'UTA, 1982 i 1989)
		NOMBRE DE PERSONES	Titular (1982 i 1989) Ajudes F. (1982 i 1989)
	MA D'OBRA NO FAMILIAR	UTA	Assalariats F. (nombre d'UTA, 1982 i 1989) Assalariats event. (nombre d'UTA, 1982 i 1989) Ass. Empr. Contractades (nombre d'UTA, 1989)
		NOMBRE DE PERSONES	Assalariats fixos (1982 i 1989)
PROVINCIA	MA D'OBRA FAMILIAR	UTA	Titular (nombre d'UTA, 1982 i 1989) Ajuda F.(nombre d'UTA, 1982 i 1989)
		NOMBRE DE PERSONES	Titular (1982 i 1989) Ajudes F. (1982 i 1989)
	MA D'OBRA NO FAMILIAR	UTA	Assalariats F. (nombre d'UTA, 1982 i 1989) Assalariats event. (nombre d'UTA, 1982 i 1989) Ass. Empr. Contractades (nombre d'UTA, 1989)
		NOMBRE DE PERSONES	Assalariats fixos (1982 i 1989)

l'Institut d'Estadística de Catalunya l'actual divisió comarcal de Catalunya. Hom espera que la informació fins ara publicada sigui realment un primer avanç i que en posteriors publicacions hom superi moltes de les mancances que, en relació a la PAA, al llarg d'aquestes pàgines hem anat apuntant.

En resum, el tipus de tabulació de les dades de les diferents taules impedeix fer un tractament homogeni de totes les variables i, a més, la presentació dels resultats impedeix l'obtenció d'indicadors bàsics per l'estudi de l'aportació de treball a l'explotació segons el tipus de població que hi participa.

3.5. RECAPITULACIO

L'anàlisi dels principals conceptes que recullen els diferents censos agraris, els criteris metodològics seguits per aquests en l'obtenció de diverses dades sobre el treball a les explotacions agràries i la seva evolució en els diferents censos han estat l'objecte d'aquest capítol.

Un dels principals conceptes que hem tractat ha estat el d'"explotació agrària", la unitat base i una de les idees que més s'han modificat al llarg dels successius censos agraris, principalment per acotar el concepte fent-lo més pràctic i ajustat a les necessitats del cens. Així, el Cens Agrari de 1962 no assenyalava en la seva definició cap limitació en relació a la superfície a partir de la qual hom pot considerar una explotació agrària. Conseqüentment, en aquest primer cens, al no fixar-se mínims de superfície a censar, l'operació, i per tant el nombre d'explotacions agràries del país, és equivocadament excessiu.

Arran d'aquesta primera experiència, els següents censos agraris han anat introduint importants modificacions metodològiques en el concepte d'explotació agrària. El Cens Agrari de 1972 ja aporta un canvi significatiu restringint l'àmbit d'interès censal a unitats tècnico-econòmiques, la superfície de les quals és igual o superior a 0,1 ha.. Igualment,

es modifica el nombre mínim de caps de bestiar que una explotació ha de tenir per ésser considerada explotació agrària sense terres i d'interès censal.

Així, doncs, entre el Cens de 1962 i el de 1972 hi ha, d'una banda, un procés de depuració produït per l'ajustament de l'àmbit poblacional investigat i, d'altra, tot i que es recullen les explotacions entre 1.000 m² i 10.000 m², es palesa una preferència per censar i conèixer les explotacions amb un mínim de grandària viable, fent-se notori un major desig de funcionalitat que, progressivament, van assumint els diferents censos.

El Cens Agrari de 1982, per la seva banda, especifica expressament la unificació, basada en una mateixa organització, de totes les parcel·les de terra que formen una sola explotació. Aquí es remarca que la inclinació del cens no és conèixer els posseïdors de finques rústiques, sinó les explotacions agràries, enteses aquestes com un conjunt de terres que formen plegades una sola empresa de producció agrària, amb la mateixa mà d'obra i els mateixos mitjans de producció.

El Cens Agrari de 1989 introdueix, en aquest sentit, una nova especificació, no considerada fins el moment, en la que es contemplen casos especials (explotacions que hagin estat repartides a nom de diverses persones, explotacions que constituïen empreses independents i que s'han integrat sota la

direcció d'un sol titular i finques ubicades en diferents termes municipals explotades per un mateix titular), que han d'estar censats com una sola explotació sempre que es doni, insisteixen, una gestió única i una unitat tècnico-econòmica.

Cal dir, doncs, que l'esperit dels diferents censos, en relació al concepte d'explotació agrària, ha estat el de censar unitats tècnico-econòmiques de les que se n'obtenen productes agraris, intentant evitar que se censin "titulars" de finques rústiques, independentment d'on s'ubiquen aquestes terres i de la relació jurídica per la qual els diferents membres d'una família estan en possessió de les mateixes. Hem d'entendre que, quan la responsabilitat d'una explotació és a càrrec d'una persona física, tot el patrimoni familiar reunit és una unitat tècnico-econòmica, i que per la seva funció -almenys censal- cal entendre-la en el sentit d'"empresa agrària"; és a dir, no és un conjunt de béns, sinó un centre d'activitat i de decisió de producció. D'aquí també l'interès de situar cada unitat sota la responsabilitat d'un sol titular.

Aquestes diferents revisions en els censos, a parer nostre, fan pensar que l'experiència al llarg de la seva història no ha estat considerada pels responsables de la seva elaboració com a positiva, alhora que no sempre els objectius perseguits han estat satisfactòriament aconseguits.

Quan al segon concepte analitzat, el de "titular d'explotació", el Cens Agrari no tracta la relació jurídica per la qual aquest posseeix una explotació. El titular és la persona que assumeix el risc d'una explotació agrària i la dirigeix per si mateix o mitjançant una altra persona. Aquesta és la idea que han considerat tots el censos agraris, amb petites diferències.

No hi ha cap relació directa entre els béns o drets civils que els diferents membres de la família tenen sobre el patrimoni familiar i la d'ésser-ne titular a efectes censals. A opinió nostra, tot i acceptant la definició d'explotació ressenyada pel cens, el criteri d'identificar un sol titular és extraordinàriament confús i difícil de diferenciar per la pròpia família en un espai a on s'articulen dos tipus de relació fàcilment sobreposables: la familiar i la de treball.

Tot i les previsions del cens davant de possibles dubtes a l'hora de conferir la titularitat d'una explotació, queda a lliure elecció de la família el dret d'adjudicar aquesta titularitat. La nostra hipòtesi és que, per norma, en l'otorgació de la titularitat de l'explotació es prioritza l'espòs sobre l'esposa, el pare sobre el fill i el fill sobre la mare.

Així doncs, pel pes de la tradició de conservació dels patrimonis mitjantçant la institució de l'hereu únic, amb preferències de masculinitat i primogenitura, i per altres raons "social-oficialistes" que ho afavoreixen, és molt probable que l'adjudicació recaigui sobre l'home.

D'altra banda, el difícil relleu generacional en les explotacions agràries familiars afavoreix també la tendència apuntada. Cedir el lloc de cap d'explotació, figura que sol coincidir amb el de titular, suposa moralment i socialment perdre el dret o l'autoritat familiar sobre l'explotació. A més, la jubilació del titular no obliga aquest a cessar l'activitat i per tant a deixar d'ésser titular. En tot cas, si hi ha successió la titularitat recaurà amb tota probabilitat sobre el fill. Si es produeix la mort del titular, el cicle de preferència és el mateix si en l'explotació hi resta un fill. En general, les vídues només es declaren titulars en explotacions petites de difícil continuïtat.

Finalment, en el cas de les explotacions a temps parcial (ATP), la reducció de l'aportació de treball del titular no és condició per perdre aquest "estatus"; encara que l'esposa hi aportï més treball que l'home, aquesta continuarà essent ajuda familiar i l'espòs el titular, censant l'explotació a temps parcial, ja que aquests tipus d'explotacions es consideren a partir de l'ocupació del titular.

En qualsevol cas, no és possible a partir del Cens Agrari conèixer el domini real de la terra. L'elecció d'un únic titular impedeix de distingir tota situació de co-titularitat i, molt especialment, el domini civil que la dona pugui tenir sobre aquesta. En el cas que la dona sigui pubilla, usufructuària, co-propietària, etc., hi ha moltes possibilitats que això resti amagat en el cens. La "cultura" social ha motivat que el patrimoni familiar -en aquest cas, l'explotació familiar- sigui cosa d'homes, afavorint l'ordre jeràrquic establert. Malgrat tot, nosaltres defensem que la condició de titular d'explotació respon més al criteri tradicional de "cap de família" que al de pròpiament empresari únic de l'empresa familiar de producció. En aquest sentit pensem que els responsables del cens han de fer un esforç per millorar la documentació recollida i situar cada membre al lloc que li pertoca dins l'empresa familiar de producció.

L'anàlisi dels qüestionaris generals dels diferents censos ens ha permès avaluar el tractament que s'ha fet sobre la població activa agrària i les possibilitats teòriques i reals d'estudi sobre el treball a les explotacions agràries a partir d'aquesta font.

Sobre el Cens Agrari de 1962, la primera afirmació a fer és el seu escàs interès per conèixer la població agrària, que es pot constatar si observem la genèrica formulació de les

preguntes del seu qüestionari. D'altra banda, té varis problemes que el fan desestimar com a eina per a l'estudi de la PAA del període referenciat. Un de ells és de caràcter temporal (l'època de l'any escollit a l'hora d'aplicar el qüestionari i la limitació d'una setmana en la formulació d'una de les preguntes), i té com a conseqüència la clara subestimació del treball agrari.

Un altre problema és que el formulari no distingeix entre treballadors fixos i treballadors eventuais per realitzar conjuntament la recollida d'ambdós tipus d'actius. Això distorsiona la informació obtinguda, en especial la del treball assalariat, impossibilitant cap estudi sobre la mobilitat de treball en el sector agrari. Igualment, creiem que la utilització dels conceptes "fixos" i "eventuals" en relació al treball no remunerat, no és massa adient per valorar el grau d'ocupació dels components de l'explotació familiar.

Pel que fa a l'estudi de la població segons sexe i edat, la recollida de la informació dóna molt poques possibilitats per indagar el cicle vital de treball en les explotacions. Finalment, cal apuntar que tampoc és possible a partir d'aquesta informació fer una anàlisi comarcal o municipal de cap de les variables, doncs en la publicació dels resultats d'aquest Cens únicament es va fer un tractament a nivell provincial.

En el Cens Agrari de 1972, la innovació més important és la de donar a conèixer el nombre d'empresaris censats segons siguin ocupats a ple temps o a temps parcial a l'agricultura. No obstant, es fa impossible precisar quin tipus d'ocupació (agrària o no agrària) tenen aquests fora de l'explotació. Així, el cens únicament dóna a conèixer -i de manera molt migrada- la situació de l'empresari i sense cap distinció per raó de sexe, oblidant la resta de membres que formen part de les explotacions agràries.

El qüestionari d'aquest cens recull en un primer bloc la referència de les persones ocupades. L'explotació queda classificada segons el tipus principal d'aportació de treball i aquest, segons sigui assalariat o no assalariat, classificat per sexe i edat. Però, els treballadors en ambdues situacions (assalariats o no) han d'ésser permanents i a jornada completa per ésser recollits en el cens. Així, en el cas dels treballadors assalariats, en queden exclosos tots els jornalers eventuais. Pel que fa al treball no remunerat, no hi ha dubte que el terme "permanent" ha pogut provocar l'efecte contrari i portar a incloure tots els membres de la família, en especial els que no tenien cap ocupació fora de la pròpia explotació, independentment del seu grau d'ocupació.

Mentre el Cens de 1962 és bastant inconcret en la definició de PAA per incloure en el mateix paquet treballadors fixos i eventuais; el Cens de 1972 limita desmesuradament el concepte de personal ocupat en les explotacions agràries,

provocant imprecisió a l'hora de registrar els membres de la família i, contràriament, una infraestimació de la població assalariada.

D'altra banda, la segona part del qüestionari del Cens de 1972 va destinat a l'estudi de la població que viu a l'explotació, però només es recull el nombre total de persones per sexe sense considerar l'edat. Això impedeix conèixer la càrrega familiar, que hauria permès aproximar-nos al tipus de família dominant en el món rural segons la grandària i especialització de les explotacions agràries.

En els Censos de 1982 i 1989 l'apartat dedicat a la població agrària ha sofert destacables modificacions en benefici del coneixement de la PAA. Dos són els grups de treballadors que es distingeixen en aquests: els assalariats o mà d'obra no familiar (fixos o eventuais) i els no assalariats o mà d'obra familiar.

En el primer cas, el Cens de 1982 recull el nombre de treballadors fixos, per edat i sexe, i a temps complet o parcial. El que no es recull, però, és el nombre de jornades reals, cosa que obstaculitza fer un estudi comparat sobre l'aportació de treball segons el sexe i l'edat de la població. Aquest cens també recull el nombre de jornades dels treballadors eventuais. Per la seva banda, el Cens de 1989 millora la informació sobre els assalariats fixos, però sobre els treballadors eventuais -grup

molt més important, especialment en el camp català, que el dels assalariats fixos- només introdueix, tot i ésser de molt interès, la variable sexe.

En el segon cas, la definició de treball no assalariat en el Cens de 1982, o de mà d'obra familiar en el de 1989, tenen afectacions diferents. El Cens de 1989 modifica el criteri de què el treball familiar és per definició un treball sense contrapartida monetària. No obstant, el que queda per veure és de quina manera aquest cens haurà mesurat les diferents situacions o relacions per diferenciar entre la mà d'obra familiar que dins l'explotació es pot considerar com a "remunerada" i la "gratuïta".

En les explotacions agràries familiars, si bé es tendeix cap a llars de tipus nuclear, l'estructura de l'explotació com a lloc de producció no ha trencat la convivència entre generacions i encara continua essent de tipus troncal o extensa. D'aquest canvi estructural en les explotacions se'n fa ressó el Cens de 1989 a l'introduir una interessant innovació: la de considerar com a mà d'obra familiar totes aquelles persones que tenen relació de parentiu amb el titular. En el Cens de 1982 calia treballar i viure en l'explotació; en el de 1989, només cal treballar-hi. No obstant, la tendència anotada no es pot constatar amb xifres degut a què el cens no recull les variables

necessàries per fer-ho (estat civil i lloc de residència -dins o fora de l'explotació- de cada membre que compona la mà d'obra familiar).

El Cens Agrari de 1989 ha introduït una altra novetat: la distinció entre "Titular d'explotació", persona física, i la de "Cap d'explotació", que correspondria, aquest últim, a la persona que realitza la gestió quotidiana de l'explotació. La introducció d'aquesta figura, a efectes censals, pot permetre veure el possible rellevament entre generacions i conèixer la supervivència o viabilitat futura de les explotacions agràries.

Una altra qüestió a comentar és el treball a l'explotació i les relacions de parentiu; l'aportació de treball dels familiars del titular d'explotació és definida en el cens en termes de parentiu i no en termes professionals (agricultor/ra, co-explotador/ra, co-propietari/ària, etc.); alhora, en la presentació dels resultats del cens, tots ells són anomenats genèricament "ajudes familiars". Al nostre parer, conservar el primer criteri, la relació de parentiu, pot ajudar a aproximar-nos a cada un dels membres de la família, a situar a la població correctament en funció del seu grau de participació i, en especial, a posar al descobert el treball de la dona. Pendre com a unitat les característiques individuals i segons la relació de parentiu amb el titular, permetria ampliar extraordinàriament el coneixement de moltes qüestions: la coincidència entre "titular" i cap de família, en quines explotacions la dona

ostenta la titularitat, quantes generacions viuen i treballen a l'explotació, etc. En definitiva, el lloc que cada membre té dins l'explotació familiar. Creiem que, d'una banda, el cens hauria d'abandonar, definitivament, el genèric concepte d'ajudes familiars, però conservar, com deiem, la relació de parentiu, i d'altra, hauria de donar cabuda a la taula sobre "Titulars d'explotació" les diverses situacions de co-titularitat. La inclusió dels diferents membres de la família en aquesta taula implica, necessàriament, que tots ells aporten treball a l'explotació i, independentment del grau d'ocupació, són conceptualitzats com a població que té la professió d'agricultor/a.

En definitiva, a partir dels resultats publicats per l'I.N.E. sobre el Cens Agrari de 1982 i l'avanç de dades del Cens de 1989, les possibilitats d'estudi sobre l'aportació de treball en les explotacions familiars catalanes són bastant migrades.

A partir de la informació consultable del Cens de 1982, només es pot conèixer: el grau d'ocupació de la població activa agrària i el nombre de treballadors fixos per sexe i grans grups d'edat a nivell provincial (a nivell comarcal només el grau d'ocupació) ; quan a la població no assalariada, a més d'estar dividida entre "Titular" i el grup genèric d'"Ajudes familiars", la informació queda molt restringida al no recollir-se, a tots els nivells territorials, variables

importants com l'edat i el sexe; el grau d'ocupació en Unitats de Treball Any (UTA) per cada tipus de treballador i segons les característiques de l'explotació i la grandària, però sense distingir tampoc sexe o edat.

A partir de l'avanç de resultats del Cens Agrari de 1989, les possibilitats en l'estudi de la població activa agrària encara es redueixen més: només es pot conèixer els treballadors totals i els UTA segons categories de treballadors, a nivell comarcal i provincial. Es d'esperar que amb l'edició definitiva dels resultats les expectatives en aquest sentit millorin.

Així, doncs, el Cens no es presenta com una eina vàlida per aproximar-nos al coneixement del treball dels diferents membres de l'explotació agrària, especialment del treball femení. Com hem vist, el problema del Cens és, alhora, un problema de definició dels diferent conceptes, i de publicació. La restricció de les dades que es donen a conèixer en el moment de la seva edició no permet la realització d'un estudi a nivell comarcal, unitat territorial bàsica si es vol realitzar una anàlisi correcta de la realitat agrícola d'una zona.

Aquest dos fets contribueixen i en part poden explicar l'"oblit" de la dona que hem constatat en la principal bibliografia sobre el sector agrari consultada. La majoria d'aquests estudis s'han realitzat a partir del Cens i pateixen, doncs, de les seves deficiències.

Davant, doncs, de la impossibilitat de conèixer de manera mínimament satisfactòria el treball de tots els membres de l'explotació familiar agrària a partir de les fonts d'informació ja existents, ens hem plantejat la realització d'un assaig amb tres àrees pilot aplicant una metodologia i una documentació extreta del propi treball de camp. La informació de tipus quantitatiu i qualitatiu aconseguida ens ha de permetre acostar-nos i conèixer més correctament la realitat de les explotacions familiars agràries de les tres comarques catalanes escollides: Priorat, Maresme i Segrià.

III. EL LLOC DE LES DONES EN L'AGRICULTURA CATALANA.
ESTUDI DE TRES ZONES: PRIORAT, MARESME I PLA DE LLEIDA

4. EL LLOC DE LES DONES EN L'AGRICULTURA CATALANA

4.1. INTRODUCCIO

Com escriu Durán (1975), quan l'anàlisi de l'agricultura es fa només des de la perspectiva de la "producció", les dones són "invisibles" ja que les eines d'estudi són opaques davant la seva presència i activitat. La seva invisibilitat es manté, i amb major grau, en els estudis sobre l'anomenada "agricultura familiar", on habitualment només es defineix com a treball el dedicat a la producció de mercaderies. Però no només els estudis són culpables d'aquesta invisibilitat, sinó que l'abandó és producte de la pobresa i l'escassa fiabilitat de la informació estadística existent.

Com hem vist en la primera part d'aquest treball molts són els estudis que posen de relleu la tradicional infravaloració del treball de les dones en l'agricultura. Tanmateix, ha quedat clar que l'ocultació d'aquest treball prové, d'una banda, de la

clara insuficiència de les fonts d'informació i, de l'altra, de la seva pròpia auto-exclusió al considerar-se aquelles, dins l'explotació, com a "ajuda" al treball de l'espòs.

La indiscutible importància que l'aportació del treball femení té en les explotacions agràries i, també, les eines metodològiques que la geografia del gènere ens ofereix per fer visibles les dones en la nostra societat són els fets que ens han animat a investigar sobre "el lloc de les dones en l'agricultura catalana".

4.2. CONSIDERACIONS PREVIES

Partint de la hipòtesi que la dona juga un paper important en el treball productiu de l'agricultura catalana, l'objectiu central de la nostra investigació és el de conèixer, quantificar i avaluar la participació de la dona en l'explotació agrària familiar. Tanmateix, hom no pot cercar el paper de la dona en les explotacions familiars si no té en compte, també, les característiques i implicacions del conjunt de membres de la família que conformen les explotacions.

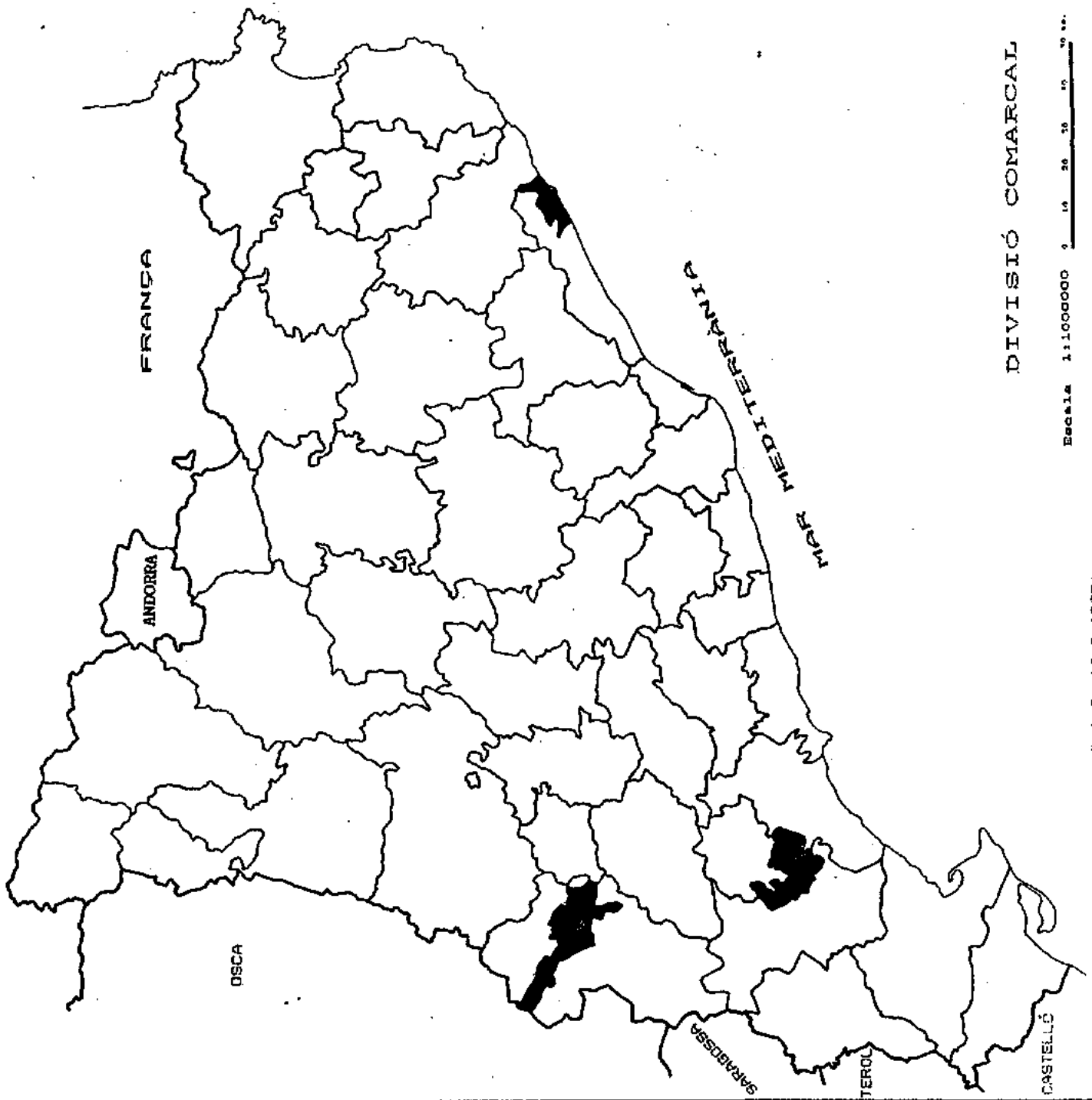
És clar que la dona participa de manera més o menys intensa en la vida agrària del país i el nivell de participació ve condicionat per l'orientació productiva de les explotacions. Així, ha quedat clar en la revisió de les fonts

bibliogràfiques sobre l'agricultura catalana que el model agrícola que regeix a Catalunya és el d'"explotació familiar"; ara, aquest model agrari és territorialment i individualment molt complex. Conseqüentment, i si el que volem és aproximar-nos amb un mínim de rigor a conèixer el lloc que ocupa la dona en l'agricultura catalana, és necessari fer-ho, a opinió nostra, a partir de l'estudi de casos concrets, és a dir, de sistemes agraris específics.

No cal insistir en el fet que la investigació en profunditat d'un tema tan ambiciós com "el lloc que ocupen les dones en l'agricultura catalana" requereix un gran esforç a causa de la rica diversitat de la nostra agricultura. Per aquesta raó, el nostre treball fa dues delimitacions: una temporal i una altra espacial. En relació a la primera, la informació i documentació és el resultat del nostre treball de camp realitzat l'estiu de 1989 i el de 1990, és a dir, el moment present. Quan a la segona, cal considerar que la nostra investigació té un caràcter explorador i, per això, hem seleccionat tres zones que representen tipus d'agricultura i d'estructura agrària molt diferents. Malgrat aquesta concreció territorial, cal insistir en què això no significa renunciar a aportar certes reflexions generals que ens permetin fer "visible" el treball de la dona pagesa a Catalunya.

4.3. AMBIT D'ESTUDI

Per dur a terme els objectius proposats hem seleccionat dins el territori català tres zones amb una dinàmica socio-econòmica diferent: el Priorat, el Maresme i el Segrià. La no homogeneïtat, sinó més bé la especificitat, de cada una d'aquestes comarques és el que justifica la selecció d'aquests llocs com a àrees pilots del nostre estudi. Per aproximar-nos a la realitat d'aquestes comarques presentem a continuació els trets estructurals més significatius sobre els quals es desenvolupa l'activitat agrària.

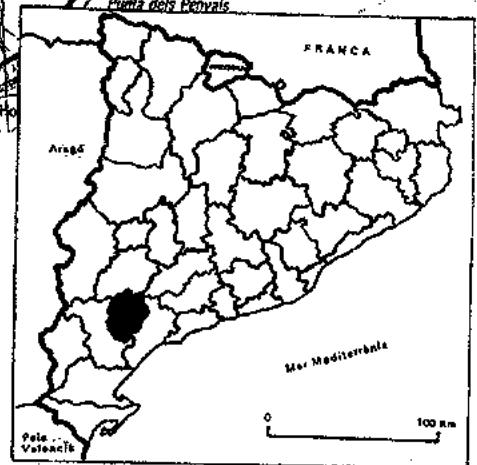
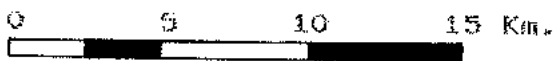
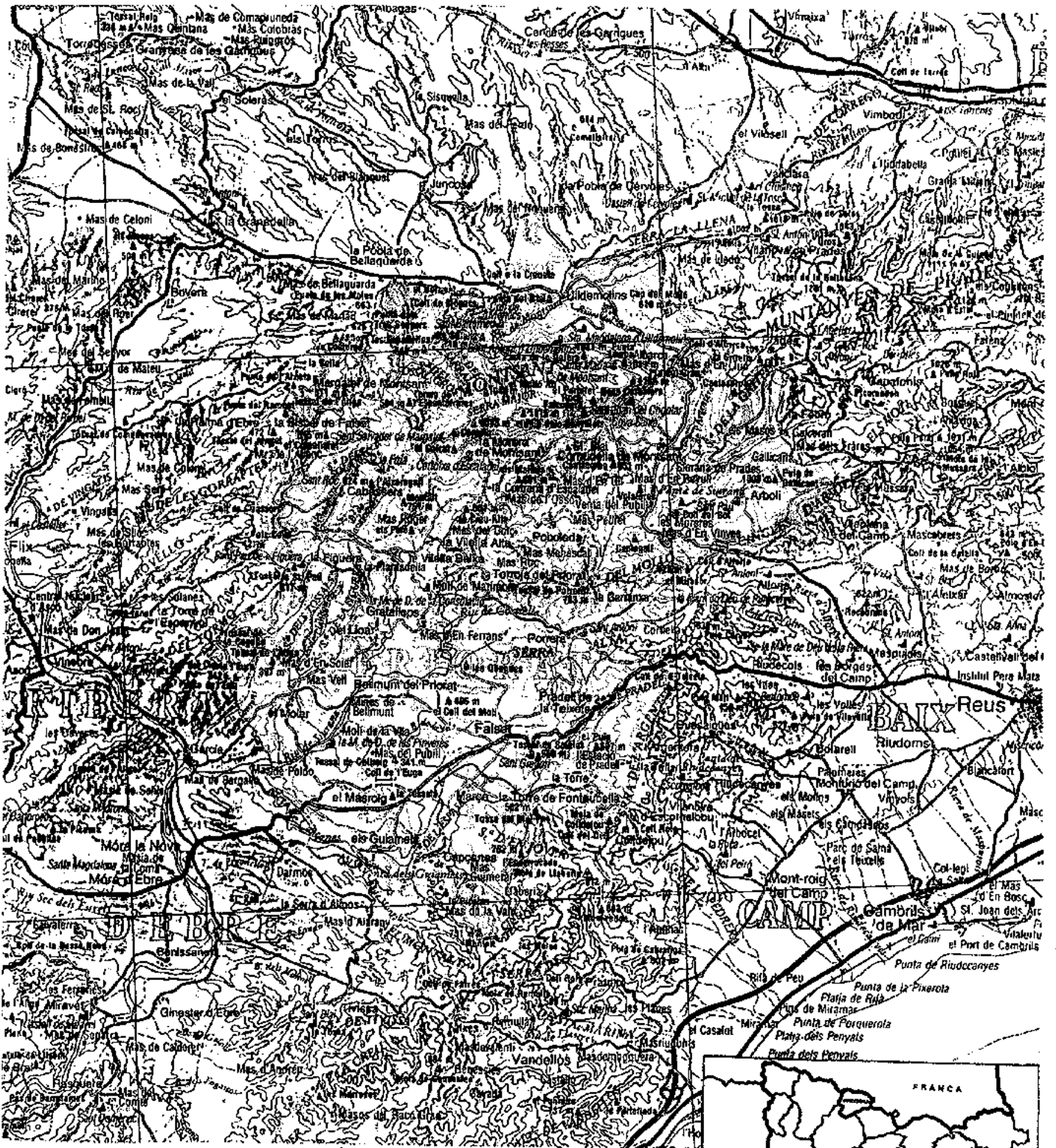
DIVISIÓ COMARCAL

Escala 1:1.000.000 0 10 20 30 40 50 km.

Font: Generalitat de Catalunya (D.O.G. 16-5-1988)

AREES D' ESTUDI

MAPA FÍSIC DEL PRIORAT

4.3.1. Aproximació socio-econòmica a la comarca del Priorat

El Priorat, amb un total de 24 municipis, té una extensió de 517,31 km² i és situat al centre-sud de Catalunya. La superfície comarcal significa un 1,6% del territori de Catalunya, dimensió bastant per sota de la mitjana de les comarques catalanes.

La comarca s'estén al llarg de la conca del riu Siurana i la del seu afluent el Montsant. El Baix Camp l'envolta pel sud i per l'est, quedant separades pels límits geogràfics de la muntanya de Prades i la serra de Llaberia. Al nord-est el Priorat toca amb la Conca de Barberà per Vilanova de Prades i pel nord la serra de la Llena el separa de les Garrigues.

El Priorat és una terra muntanyosa sempre amb altures superiors als 200 metres. Unicament a les vores dels rius, a la part més baixa (Baix Priorat), on la comarca s'obre a la Ribera d'Ebre, i als voltants d'Ulldemolins es localitzen terrenys més plans o suaument ondulats. La resta de la comarca és dominada per les fortes ondulacions i pels forts desnivells de les masses muntanyoses que l'envolten.

La relació d'interdependència entre el sistema ecològic i l'economia d'una zona es manifesta amb més intensitat en les comarques on la base econòmica és essencialment agrària, i només cal donar un cop d'ull a la geografia del Priorat per veure les condicions poc favorables del medi per a l'activitat agrària i per a plantejar-hi transformacions en els conreus i en les estructures agràries. Segons la Llei 2/1983 d'Alta Muntanya, del Parlament de Catalunya, quasi una tercera part de la superfície de la comarca queda inclosa en la denominació de "zona de muntanya". Això suposa tenir un pendent mitjà superior al 20 % i com a mínim un 60 % de llur superfície en cotes superiors a 700 metres. El compliment d'aquestes condicions és indicador d'una especial situació desfavorable per a l'activitat econòmica, reconeguda mitjançant la declaració de "zona de muntanya".

Per altra banda, el caràcter d'aridesa de l'àrea, amb el perill de gelades tardanes, apareix com el factor d'ordre climàtic més fort que limita la pràctica de l'agricultura reduint la gamma de conreus possibles. En definitiva, els factors físics limitants per a l'agricultura del Priorat més importants que podem considerar són el pendent del terreny, l'erosió, la pedregositat, la textura i la poca profunditat del sòl, amb un pes relatiu de cadascun d'ells segons la zona.

La comarca és força heterogènia des del punt de vista ecològic i de la diferent especialització agrària o tipus de conreus predominants. Aquesta diversitat crea diferències que poden arribar a ésser importants per a la dinàmica socio-econòmica de les diverses àrees.

El Priorat tradicionalment ha estat dividit en vàries zones basades en criteris relacionats amb la naturalesa del sòl, la topografia i les activitats agràries. També s'han considerat diferències històriques de dependència administrativa o eclesiàstica. Aquestes zones són:

-El Priorat geològic, que comprèn els sòls de "llicorell" i que suposa el 28,46% de la superfície de la comarca. Els municipis que hi queden inclosos són Gratallops, la Vilella Alta, la Vilella Baixa, Torroja del Priorat, Poboleda, Porrera, Bellmunt de Siurana, Lloà i la Morera de Montsant. Aquests termes juntament amb part dels municipis del Molar i de Falset formen l'àrea de denominació d'origen del vi "Priorat".

-El Baix Priorat, amb el 32,40% de la superfície, comprèn els termes de la Figuera, el Molar, el Masroig, els Guiamets, Falset, Marçà, Capçanes, la Torre de Fontaubella i Pradell. Aquesta zona té un relleu una mica menys accidentat i és la part que s'obre a la Ribera d'Ebre. Els conreus predominants són la vinya i l'avellaner.

-La Baronia de Cabassers comprèn els pobles antigament integrats en aquesta baronia: Cabassers, la Bisbal de Falset i Margalef, que ocupen bona part del Montsant i el 15,54% de l'àrea comarcal. Aquí l'olivera i l'ametller són la base de l'economia agrària de la zona.

-La zona de Cornudella-Ulldemolins, entre les muntanyes de Prades i la serra del Montsant, comprèn els termes d'Arbolí i els dos anteriorment citats. La zona significa el 23,60% de l'extensió del Priorat i hi predomina la vinya, l'avellaner i l'ametller.

No obstant la diversitat de les zones, es pot considerar que la realitat geogràfica de la comarca, per factors aliens, ha determinat avui una estructura econòmica semblant i interrelacionada entre les diferents viles, no pas en funció d'un nucli, sinó entre elles mateixes. Això és degut a la diferència estructural entre aquesta àrea i els nuclis bàsics de les comarques del seu voltant. El Priorat, encara que fortament diferenciat per subzones, per exclusió de relacions prou fortes amb altres àrees té una realitat econòmica i territorial pròpia.

Les característiques econòmiques i les particularitats de comunicació i demogràfiques de la zona permeten que la demanda de serveis més immediata es pugui satisfer a la mateixa vila o a les viles del voltant. La comarca queda aïllada, especialment les poblacions del nord, el que fa que es tanqui en

ella mateixa, amb una certa cohesió. Això no és degut a una dinàmica econòmica expansiva, sinó al caràcter de retracció econòmica, a la necessitat de dotar-se d'uns serveis mínims, al contacte humà entre pobles veïns i al fet, com hem dit, de trobar-se voltada d'elements geogràfics que generen diferències més fortes amb l'exterior que no pas entre zones dins els límits comarcals. Tot això, en absència d'un centre comarcal que l'aglutini del tot.

El paper de nucli d'atracció de Falset queda limitat al centre-sud de la comarca, Baix Priorat i Priorat geològic, i només en alguns aspectes exerceix certa influència sobre altres zones, per la particularitat de centre comercial de serveis i receptor de mà d'obra dels pobles de la rodalia. Els contactes amb el Baix Camp (Reus), per exemple, més que de potencial demogràfic, són de subministrament de queviures i de productes transformats al Priorat. Hi ha un flux de primeres matèries cap al Baix Camp i un altre de financer en ambdós sentits, però que no obliguen a trasllats fixos de la població.

Demogràficament el Priorat té un comportament que, en línies generals, podem qualificar de característic de la societat catalana fins al començament del segle XX, encara que sempre s'hi ha manifestat una certa taxa d'emigració deguda als condicionants econòmics interns. El Priorat, tret de moments concrets, sempre

ha patit emigració, com a símptoma que la base productiva de la comarca no ha crescut ni s'ha desenvolupat prou per absorbir el propi creixement demogràfic vegetatiu.

El segle XVIII i bona part del segle XIX són anys d'expansió demogràfica. L'any 1887 la comarca assoleix la seva població màxima amb 27.958 persones, quasi tres vegades més que en l'actualitat. A partir d'aquest any la davallada és contínua i va íntimament relacionada amb fenòmens d'incidència en la dinàmica econòmica del país. Durant el segle XX el Priorat experimenta un cicle demogràfic completament diferent, fins i tot oposat, del que segueix Catalunya. La població de la comarca va minvant d'una manera suau i continuada des de començament del segle fins que té un màxim de disminució entre 1921 i 1930, període de forta emigració. La guerra civil també és causa de recessió al final de la dècada dels trenta. Els anys quaranta i cinquanta el nombre d'habitants de la comarca disminueix amb un cert alentiment i a partir dels anys seixanta s'hi manifesta una davallada molt forta -entre 1960 i 1984 perd més del 25 % de la població (Margalef & Tàsias, pàg. 75). La comarca coneix el cicle demogràfic dels seixanta en la seva concepció de zona agrícola, descapitalitzada, i amb uns recursos humans que troben una sortida en l'emigració cap a àrees industrialitzades.

L'emigració de la comarca és preferentment de població activa i jove. Això fa que als nostres dies es manifesti un decreixement vegetatiu que aguditza la crisi demogràfica de

l'àrea. L'elevat nombre de persones de més de 65 anys en relació a altres grups més joves, especialment de 0 a 14 anys, ocasiona un desequilibri demogràfic important que, a part de la incidència sobre la disminució de la taxa de natalitat i l'alça de la mortalitat, té unes conseqüències econòmiques immediates per a la comarca. Aquesta situació fa preveure una forta davallada futura de la població que pot enfonsar d'una manera difícilment reparable la base demogràfica de l'àrea.

La despoblació del Priorat es veu també si s'analitza la densitat de població. La comarca té una mitjana de 21,27 habitants per km² l'any 1984, xifra que suposa un 25% de la de la província i un 10% de la de Catalunya. La densitat màxima l'assoleix Falset amb més de 80 habitants per km². Aquest municipi, que és l'únic que ha augmentat el nombre d'habitants, ha ajudat a mantenir certs nivells en les àrees que l'envolten. La població es concentra en les viles i només existeixen tres nuclis disseminats en dos dels municipis de la comarca.

Indubtablement la causa última d'aquesta crisi està en el fet que l'activitat econòmica de l'àrea no possibilita el manteniment de la població activa en uns nivells de renda prou alts, respecte al que es considera socialment necessari en cada moment o l'existent en zones del voltant.

El segle XVIII fou el període en el qual es posaren les bases actuals de l'activitat econòmica de la comarca, tal com succeeix també a tot Catalunya. El Priorat basà la seva producció en un únic element agrícola d'intercanvi: el vi. Aquesta dependència vitícola accentuarà les dificultats de transformació econòmica i agrícola, ja molt limitades per les condicions geogràfiques: la dificultat d'introduir noves tècniques de conreu i cultius alternatius, la pràctica impossibilitat d'ús de l'aigua, les dificultats de transport, la relativa llunyania dels centres comercials costaners, etc. Tots aquests factors poden explicar com l'important creixement del segle XVIII al Priorat, molt superior a altres àrees vitícoles de Catalunya, no va servir per assentar les bases d'un creixemnt autosostingut a la comarca, o més acostat, almenys, a les línies de desenvolupament que es varen donar posteriorment a Catalunya.

No obstant, al segle XIX la desamortització de les propietats de l'Església, l'augment del preu del vi i la millora de les comunicacions donen un impuls important a la vinya amb noves replantacions i rompudes a l'àrea. En aquest segle el predomini d'aquest cultiu com a conreu bàsic al Priorat és gairebé absolut. Aquests fenòmens de caire general, no circumscrits a la comarca, portaran a una època de conjuntura expansiva i augment de població que la zona aprofita. A final del segle XIX, però, el cicle alcista queda trencat per la fil·loxera.

La manca de reacció davant de la fil·loxera va venir motivada més per les pròpies limitacions que no pas per la plaga mateixa. El Priorat, transformat sobre la base exclusiva del monocultiu, va ésser incapaç de plantejar alternatives productives a l'activitat vitícola que donessin una base econòmica amb possibilitats de mantenir la població en el futur.

Per altra banda, l'impuls industrial modificà l'equilibri territorial existent, i l'empenta dels nuclis comercials allunyats de Barcelona perd pes relatiu dins del Principat. Les zones comercials i vitícoles tradicionals es van anar adaptant a les noves circumstàncies, però moltes àrees de l'interior d'aquestes característiques no tindran prou empenta per a aquesta adaptació. El Priorat, en aquesta dinàmica, no tindrà gaires possibilitats. La dependència comercial, l'especialització productiva agrària, les condicions geogràfiques d'aïllament respecte a altres zones i la manca d'alternatives d'inversió a l'àrea hi determinaran una descapitalització humana i productiva que perdurarà fins avui.

En general el vi va deixar de tenir el paper de preponderància dins l'agricultura catalana i aquesta ja no tindrà la base d'una acumulació comercial, en un període en què les possibilitats d'inversió en activitats financeres i industrials eren molt superiors. La situació general de Catalunya anirà dibuixant la prepotència del litoral sobre les comarques de

l'interior, amb el pes importantíssim de Barcelona, que trenca tot l'equilibri territorial anterior. Dins aquest esquema de concentració d'activitat i de població la comarca del Priorat, com tantes altres, veuran indefinides les seves funcions territorials i fins i tot econòmiques, de la qual cosa són un reflex les fugides de capitals i la despoblació que vindran tot seguit.

Com a conseqüència de la fil·loxera s'experimenten uns canvis estructurals importants en els tipus de conreus. Desapareixen nou mil hectàrees conreades i quasi totes de vinya, que disminueix en un 50%, mentre que augmenten l'ametller, l'olivera i l'avellaner. Amb la millora de les comunicacions hi ha més possibilitats de comprar cereals fora de la comarca i aquest conreu disminueix a la zona. A les planes es fan algunes obres de regadiu i pous, mentre que s'abandona el conreu a les muntanyes; els marges construïts durant els segles XVIII i XIX s'enderroquen i es planta molta vinya de peu americà en terrenys planers, moltes vegades a les antigues zones de cereal. També es plantegen noves formes de gestió en la comercialització agrícola i apareixen les primeres cooperatives que es van estenent durant la primera meitat del segle XX. Aquest moviment cooperatiu, però, no serà suficient per evitar l'emigració que anirà fluctuant fins a l'actualitat.

Als anys 50 el Priorat pateix la crisi de l'agricultura tradicional, agreujada pel fet que és de secà, i novament queda apartada del desenvolupament industrial i també turístic de les àrees costaneres pròximes, en particular del Camp de Tarragona.

Actualment la comarca és una de les que té un nivell de renda més baix dins el conjunt de Catalunya, segons això es pot qualificar el Priorat d'econòmicament pobre. Aquesta comarca eminentment agrària i amb serioses dificultats naturals per a una agricultura moderna és alhora una comarca tradicionalment poc industrialitzada i mal comunicada. No obstant, tot i ésser la indústria un sector amb una importància insignificant dins de l'estructura industrial catalana, té una importància relativa notable dins la pròpia comarca. Suposa un 20% de la població activa amb un volum d'ocupació i de rendes generat gens despreciable. Al Priorat, amb una indústria basada en activitats manufactureres i que ha creat uns increments de renda importants, es donen una sèrie de situacions segons la dinàmica d'aquest sector. Si disminueix l'ocupació industrial, els efectes sobre la renda són marginalment més forts que en altres àrees, ja que no hi ha possibilitats d'ocupació alternativa per un nivell similar de rendes. A més, aquesta activitat industrial, encara que sigui la renda principal per a moltes persones, juga un paper de complement pels ingressos procedents d'altres activitats, com l'agricultura o l'ocupació de serveis a temps parcial.

La indústria està orientada bàsicament a un mercat extern a l'àrea, més que no pas a un interès per aprofundir en la integració productiva de la zona.

A la comarca es localitza una petita indústria dedicada al mercat intern. Ara, a part d'aquesta, s'hi localitzen activitats de cara a subministrar mercats exteriors a la comarca. La mà d'obra barata i poc conflictiva i certes primeres matèries a l'abast són les motivacions per a l'emplaçament de la principal indústria: la confecció i l'elaboració de vins. Dins el subsector de l'alimentació altres activitats són el tractament de la fruita seca i l'obtenció d'oli que es fan a les cooperatives. El vi i l'oli es beneficien de la denominació d'origen: "Priorat" i "Tarragona". Aquests dos productes generen més activitats, molts més llocs de treball i rendes en l'agricultura que no pas en el sector secundari.

Quan a la confecció, és una activitat nova a l'àrea que es va localitzar a partir dels anys seixanta. Actualment significa prop del 60% de l'ocupació industrial, i afecta especialment mà d'obra femenina. Es tracta d'empreses més grans amb aportacions de treball a domicili, cosa que ha permès a aquesta indústria una major adaptació als canvis de producció en èpoques de crisi.

La indústria del Priorat es concentra principalment en dos nuclis: Falset i Cornudella, les poblacions amb més habitants. Entre les dues concentren més d'un 70% de l'ocupació industrial i prop del 40% de les empreses de la comarca. Són dos poblacions on els inconvenients de les males comunicacions i de mà d'obra poc especialitzada són menors.

El sector terciari és poc important, amb una manca de capitals comercials remarcables degut a l'escàs poder adquisitiu de la població i a la manca d'una bona xarxa de comunicacions.

El Priorat és l'espai més deprimit dins del marc de les comarques tarragonines, desmarcat del procés de creixement i desenvolupat de la regió, i ha sofert un llarg procés emigratori que ha creat profundes modificacions en l'estructura socio-econòmica de la comarca.

4.3.2. Aproximació sòcio-econòmica a la comarca del Maresme

El Maresme és una comarca costanera formada per una estreta franja entre la Serralada Litoral i el mar. La reduïda extensió de la comarca (397 km²) i l'elevat nombre de municipis (trenta) fan que la dimensió d'aquests sigui bastant petita. Els municipis de la vessant marítima tenen força menys superfície que els situats al peu o a dins de la serralada, donades les limitacions de la plana sedimentària costanera. Aquesta, però, conté les poblacions més importants, entre elles Mataró, la capital. És aquí on es situen els conreus, font important d'ingressos comarcals. La plana s'endinsa per totes les valls originades per l'erosió de les rieres de muntanya; al delta de la Tordera, riu amb el cabal més considerable de la comarca i que la delimita al nord, la plana s'amplia notablement vers la costa.

La Serralada Litoral té uns relleus bastant suaus, el Montnegre és el massís més destacat amb uns cims al voltant dels 700 ms. La seva situació, ben a prop del mar, té una gran importància en el clima de la comarca: a l'hivern l'arrecera dels vents freds del nord-est i condensa el vapor d'aigua que porten els vents de llevant, proporcionant a la comarca una pluviositat remarcable. Les plujes estiuenques són, però, molt irregulars, amb llargues secades i amb plujes moltes vegades en forma de

tempesta, molt variades segons l'indret. D'altra banda, el Mediterrani tempera la climatologia, mitigant les calors estiuenques i suavitzant les mitjanes tèrmiques a l'hivern.

El Maresme ha estat tradicionalment una zona de pas densament poblada. La implantació el 1848 de la primera línia fèrria del país, Barcelona-Mataró, va representar una revolució en les formes de transport i va contribuir notablement al creixement dels pobles del litoral. A final dels anys seixanta la construcció de l'autopista Barcelona-Mataró, que reforçava la línia paral·lela al mar també seguida per la N-II, va contribuir encara més a la creació del continu urbà costaner i a incrementar de forma notable les interrelacions amb el gran centre barceloní, afavorint el caire suburbà del sud de la comarca respecte a Barcelona.

La combinació de mar-muntanya i les bones condicions climatològiques i locacionals han afavorit, des de fa segles, els assentaments de població donant possibilitats alternatives a l'interior i a la costa .

Des de mitjan del segle XIX, època en què s'inicien els censos més fiables, el Maresme s'ha caracteritzat per una evolució demogràfica positiva i una potenciació de la concentració entorn de l'eix costaner. El 1860 Mataró era la tercera ciutat del Principat, després de Barcelona i de Gràcia, amb una indústria potent basada en la construcció naval i en el

tèxtil. No obstant, en la segona meitat del segle XIX la comarca té un creixement pràcticament nul, excepte en certs municipis de forta tradició tèxtil (Calella, Premià de Mar,...). En aquest període la crisi vitícola ocasionada per la fil·loxera arruïna una de les activitats tradicionals de la comarca i reforça el moviment migratori cap a les zones industrials del Barcelonès i del Vallès.

A partir dels anys cinquanta la tendència canvia. Entre 1951 i 1960 els creixements més elevats es localitzen a Mataró, cosa que aguditza el seu pes dins el conjunt comarcal (l'any 1960 representa el 32,8 % de la població comarcal), com també succeeix als municipis del seu entorn i al Maresme sud. El Maresme nord creix per sota de la mitjana comarcal, i el Maresme centre, format pels municipis costaners i interiors des dels dos Arenys fins a Sant Pol de Mar, té una feble vitalitat demogràfica.

Comparant-lo amb l'evolució de la població de Catalunya, s'observa que fins el 1960 la del Maresme, tot i no ser mai negativa, es manté per sota del creixement relatiu de Catalunya. A partir de 1960, però, el seu creixement esdevé gairebé el doble del de Catalunya. L'element bàsic d'aquest importantíssim creixement de població en el període 1960-1975 ha estat ocasionat pel moviment migratori procedent d'altres regions d'Espanya; s'observa una elevada correlació entre creixement demogràfic i baixa proporció de nascuts a Catalunya.

En aquests quinze anys el Maresme passa de 125.655 habitants a 230.805. Aquest creixement ha estat, però, desigual i ha provocat una concentració cada cop més gran a l'àrea de Mataró i a la zona sud, mentre disminueix especialment el pes proporcional del Maresme centre. Les ciutats del centre i nord queden desplaçades a nivells jeràrquics més baixos.

Aquest formidable creixement de la població tindrà un efecte rejuvenidor de l'estructura de la població. D'una banda irà omplint paulatinament les generacions buides nascudes entre la guerra i la posguerra. D'altra, l'aportació constant de persones joves en edat de casar-se i tenir fills incrementarà el moviment natural i farà perdre pes relatiu al grup de més edat.

A partir de mitjans dels setanta es dona un canvi bruscat en l'evolució demogràfica de la comarca i en general de tot Catalunya. Es produeix una radical disminució de l'arribada de nous immigrants i la natalitat inicia una gran davallada. No obstant, la desacceleració del creixement és menys important al Maresme que al conjunt de Catalunya. En el període 1975-1986 el creixement relatiu del Maresme ha estat 3,3 vegades superior al del conjunt de Catalunya. La major resistència als anys de conjuntura econòmica adversa s'explica per la major diversitat d'activitats (industrial, agrícola i turística) i pel paper que ha jugat en la desconcentració de Barcelona.

L'estructura territorial del Maresme se centra en una base econòmica i productiva triangular, bipolaritzada en els dos extrems costaners de la comarca (zones on el sector comercial i industrial ha crescut més), i amb un vèrtex central, Mataró, que es consolida com la capital econòmica i productiva. Tot aquest conjunt, que suposa una quarta part del territori, aplega més del 80 % de la població. Els municipis del Maresme litoral, llevat de Mataró, tenen en conjunt una tipologia bàsicament de municipi turístic, i els municipis de l'interior són municipis de segona residència, i en alguns casos de municipis agrícoles.

En els últims anys, el procés més evident ha estat la ràpida terciarització de tota la comarca, especialment del Maresme nord, per efectes del turisme, i del Maresme sud, més lligat a l'especialització residencial. L'àrea de Mataró ha mantingut més el caràcter industrial.

El sector agrícola, tot i tenir un pes escàs dins l'activitat econòmica general de la comarca, té una importància especial. Es tracta d'un sector molt dinàmic, amb explotacions intensives de capital i amb una elevada productivitat. Les condicions climàtiques ofereixen bones possibilitats per a una agricultura centrada principalment en el cultiu d'horta, maduixot i cultiu ornamental.

Els productes principals de l'agricultura del Maresme es consumeixen en fresc, diàriament, sobretot els d'horta, i en això hi té un paper fonamental la proximitat al gran centre de consum que és Barcelona i tota l'àrea metropolitana. Aquesta condició periurbana fa que el sistema productiu agrícola del Maresme s'organitzi en funció del proveïment del mercat urbà de productes frescos. La proximitat afavoreix que el cost de transport sigui menor i que les condicions en què els productes arriben al mercat siguin millors, apujant el seu preu de venda.

Una altra conseqüència d'ésser una agricultura periurbana és la tendència que hi ha a igualar el salari agrícola al salari industrial, cosa que en principi significa un augment del cost de producció i és un incentiu per a l'aplicació de noves tècniques estalviadores de mà d'obra, encara que fins a un cert límit. La majoria dels cultius del Maresme, si bé permeten una intensificació progressiva, no tenen gaires possibilitats de mecanització, i el requeriment de mà d'obra per a l'activitat agrícola és encara força elevat.

La superfície conreada al Maresme representa un 20,8 % de la superfície total de la comarca. Al llarg de la dècada dels setanta, l'evolució de la superfície de conreu va ésser negativa. La substitució de les terres agrícoles per l'activitat residencial es generalitzà. Durant els anys 1971-1981 aquesta tendència es frena a causa de l'aturada de l'activitat urbanitzadora, que es reactiva durant els anys 1985-87. L'elevat

preu de la terra, la gran especulació del sòl, la pressió urbana que ha exercit Barcelona sobre el Maresme sud i la implantació progressiva de la segona residència, la creació de noves vies de comunicació, etc. provoquen la reducció de les terres de conreu properes a tots els municipis del litoral. L'ocupació d'antics sòls de conreu continua afectant les terres menys apreciades, és a dir, les de secà, terres més marginals, difícils de reconvertir a regadiu (entre 1981 i 1986 perden la meitat de l'ocupació).

Les conseqüències de la pressió urbana sobre el preu del sòl per a l'agricultura són diverses. En primer lloc, fa augmentar el cost de l'explotació i, per tant, en disminueix la rendibilitat. Això ha produït de vegades l'abandó de l'activitat agrària i la reconversió del terreny en sòl urbà, i en altres casos, pel contrari, ha provocat l'orientació de l'agricultura cap a un aprofitament intensiu de la terra, és a dir, cap a la intensificació de treball i de capital per unitat de terra, per tal d'augmentar la rendibilitat de l'explotació.

El regadiu molt intens és un dels trets definidors de l'agricultura al Maresme. La pèrdua de moltes terres de conreu de secà és conseqüència no tan sols de la inversió en altres ocupacions, sinó també de la reconversió que s'ha fet cap al regadiu.

La major part dels municipis tenen més de tres quartes parts del sòl equipat amb instal·lacions de reg. Fins a final dels anys setanta el sistema de reg per aspersió va ser el de més acceptació. En alguns municipis gairebé la meitat del regadiu es feia per aquest sistema. Més recentment s'ha optat per la tecnologia del goteig, que permet un major estalvi d'aigua i és alhora el més adequat a alguns tipus de conreus. Els cultius de regadiu més preponderants són: la floricultura (clavell, rosa i altres), la horticultura (patata, enciam, tomata, ceba i mongeta tendra), maduixa i maduixot i farratges.

La transformació de la comarca cap a aquest tipus de conreu més intensiu s'inicia a final del segle passat amb la crisi de la vinya (conreu més important del Maresme fins aleshores) i d'altres conreus de secà. El bon preu de les hortalisses, l'exportació de la patata primerenca, els mitjans mecànics per aconseguir aigua i, per altra banda, el preu de la terra agrícola van afavorir l'accés del pagès a la propietat de la terra i el canvi d'estructures.

Actualment, el nivell de renda dels municipis agrícoles del Maresme és més elevat que el que correspondria a un municipi d'economia agrícola clàssica amb conreus extensius. El pagès de la comarca ha assolit un bon nivell de vida a partir d'aquests conreus molt intensius. Ha sabut compensar la manca de terra a força de treball i d'especialització i, darrerament mitjançant la inversió, amb la instal·lació d'hivernacles.

Cal destacar, igualment, que gairebé tots els productes hortofructícoles del Maresme són potencialment molt competitius en el marc de la CEE, i que segons la demanda del mercat poden ser orientats cap a noves produccions, amb una demanda totalment assegurada, com és el cas de moltes hortalisses d'hivern.

Però tot i gaudir d'aquests avantatges, l'estructura agrícola comarcal té mancances serioses d'organització, sobretot pel que fa a instal·lacions auxiliars per cobrir qüestions d'exportació i "màrketing" i canals de comercialització comunitaris.

El Maresme és la quarta comarca de Catalunya quan a ocupació industrial. L'evolució general del sector secundari ha configurat una comarca eminentment industrial, on més de la meitat de la població activa es dedica a aquesta activitat. El percentatge d'actius s'incrementaria sensiblement si es comptessin les persones que treballen en el món de la indústria des d'una situació d'economia submergida.

D'altra banda, cal tenir en compte que la importància dels sectors agrícola i turístic ha permès a molts treballadors industrials obtenir una feina temporal dins l'economia amagada d'aquests sectors, cosa que ha contribuït a suavitzar els efectes negatius de l'atur industrial a la comarca.

Per a moltes empreses el recurs de l'economia submergida ha estat un coixí que els ha permès de sobreviure en la crisi industrial, que ja s'està superant.

Dins l'estructura sectorial del Maresme destaca també el sector serveis. L'hoteleria i el comerç al detall poc especialitzat són la base d'aquest sector terciari de la comarca. Excepte Mataró, que amb una població de més de 100.000 habitants té prou atractiu per si mateix per tenir un sector terciari dinàmic, els altres municipis, els mitjans i grans, han desenvolupat el sector gràcies a l'atracció que el turisme i la segona residència han exercit.

Tres són les àrees que sobresurten en aquest sentit. La primera és la capital, que presenta una certa concentració d'institucions financeres, d'administració pública i d'educació. La segona està constituïda pels municipis costaners del Maresme nord, on l'activitat turística esdevé espectacular a partir dels anys seixanta. S'inicia a Calella i s'estén als municipis de l'entorn, especialment a Pineda, Malgrat i Santa Susanna. Aquesta ràpida introducció del sector turisme a aquests municipis del nord de la comarca va fer variar en pocs anys l'estructura econòmica. Les activitats agrícoles predominants fins llavors, disminueixen i es trunca el desenvolupament de les naixents indústries tèxtils. En canvi, creixen i es consoliden

les activitats terciàries vinculades al turisme estranger, portat pels operadors turístics: hoteleria, restauració, serveis recreatius, etc.

La tercera àrea important del terciari és el Maresme sud, amb una més llarga tradició com a zona d'estiueig. Aquí té molta més importància el turisme de segona residència provinent del Barcelonès, tendència iniciada a Caldes d'Estrac i Arenys de Mar a finals del segle passat per les famílies adinerades barcelonines. Actualment s'observa una tendència a convertir aquesta segona residència en habitatge principal.

4.3.3. Aproximació socio-econòmica a la comarca del Segrià

El Segrià, amb una superfície de 1469 km², es situa de ple en la planura de l'Ebre mitjà i del baix Segre, anomenada Depressió Central Catalana. La comarca comprèn un conjunt de terres baixes i planeres, travessades diagonalment de nord-est a sud-oest pel Segre. És un territori molt àrid, amb un clima mediterrani continental molt rigorós.

La continentalitat es manifesta en els forts contrastos de temperatures entre dia/nit i hivern/estiu, i en les fortes secades estivals. Més cap a la zona garriguenca, la pluviositat puja i baixen les temperatures mitjanes estivals i l'oscil·lació tèrmica. Aquest és el principal contrast climatològic de la comarca. Però les diferències més decisives econòmicament són les que es produeixen dins d'un mateix terme municipal, bàsicament entre pujols i fondalades, pels efectes de l'inversió tèrmica que extrema les temperatures i per la diferència dels sòls.

Altrament, les gelades primaverals juntament amb les pedregades que acompanyen els ruixats d'estiu, són l'accident atmosfèric més nefast per a l'agricultura de la comarca.

Tot i un medi poc favorable, només el sud de la comarca, zona més accidentada i àrida, presenta una gran part de la superfície sense conrear. Si diferenciem la superfície dedicada a prats, pastures, forest i erms de la cultivada trobem que el Segrià, amb un 84%, és, després de l'Urgell, la comarca catalana amb major proporció de superfície cultivada (la mitjana de Catalunya és del 30,9%). Un dels factors essencials per tractar d'evitar una producció aleatòria i aconseguir un bon rendiment de les produccions agrícoles és la disponibilitat d'aigua per a regar, i el Segrià és també la comarca de Catalunya amb més superfície regada en relació a la superfície conreada total. Els regs representen el 51% de la superfície total comarcal i el 69,2% de la conreada, és a dir, 75.737 ha. (suposen el 29,1% de la totalitat de regadius catalans). Així doncs, aquestes terres, que per naturalesa són de secà, han estat quasi totalment transformades; la superposició i expansió, entre l'època romana i visigoda i el primer terç del nostre segle, de les distintes xarxes de canals i sèquies configura el tret diferenciador de la zona i dels diferents sistemes agraris de la comarca.

Als municipis exclusivament de secà, corresponents a la zona garriguenca, el medi ha determinat unes produccions diferents: l'atmeller, l'olivera i els cereals d'hivern, tot i que es poden trobar arreu.

A les subzones del Baix Segre i Segrià, el reg té una major presència, sense superar, per molt, l'àrea fruitera de Lleida on el secà és gairebé inexistent. Dins la producció del Baix Segre, els conreus abans citats són un complement dels fruiters, mentre que al Segrià el que té un cert relleu és el cereal d'hivern en reg.

A part de la dualitat secà-regadiu hi ha també una dualitat entre dos tipus de regadiu: el regadiu tradicional i el regadiu modern o de colonització. El regadiu antic s'associa a la petita propietat i als centres d'irradiació del fruiter. El regadiu modern (constituït per la xarxa de canals i sèquies derivades dels canals de Catalunya i Aragó i el d'Urgell) cal assimilar-lo a explotacions mitjanes i fins i tot de grans extensions, amb una producció més diversificada (Solé, 1989).

La comarca es caracteritza pel pes important que tenen els arbres en el conjunt dels cultius, i especialment dels arbres en regadiu. Els regs sostenen una producció fruitera de primer ordre gràcies al desenvolupament de la fruticultura a partir dels anys cinquanta, amb la introducció de varietats de qualitat i la definitiva orientació comercial de les plantacions. L'horta de Lleida ha passat d'una agricultura d'autoconsum, de subsistència, a una agricultura de mercat. La tècnica productiva ha anat millorant de manera constant i els nivells de productivitat han pujat considerablement.

Aquesta agricultura moderna ha generat un model de vida ben diferenciat del món tradicional i amb unes pautes de comportament semblants o iguals a les del món urbà.

Els regadius han permès una agricultura intensiva, dinàmica i receptiva als canvis tecnològics en zones tradicionalment destinades a cultius extensius de secà, i han constituït la base del desenvolupament econòmic de la comarca que actualment és la regió agrària més important de Catalunya (el valor de la producció final agrària de la comarca suposa gairebé el 15% del total català).

A més de l'especialització agrícola, la funció de producció agrària de la comarca té en la ramaderia una component important. El Segrià juntament amb la comarca de la Noguera concentren més del 20% de l'oví i del porcí de tot Catalunya. Per a moltes explotacions agràries la ramaderia és més que una activitat complementària, sobretot si es considera la seva aportació al valor de la producció final. Les economies d'escala que suposa la producció agrícola, el temps lliure o la dedicació a temps parcial, que ha provocat la mecanització i la complementarietat productiva davant les oscil·lacions del mercat, han afavorit el desenvolupament de la ramaderia a la comarca. D'aquí s'explica la localització de gran nombre de granjes d'aviram i porcí, que darrerament han adoptat la fórmula de la integració com a forma de relació entre el pagès i els proveïdors. La complementarietat agrícola-ramadera de les

explotacions agràries és un element més, juntament amb la ubicació en àrees regades o de secà, que ajuda a entendre el manteniment de la dimensió de les explotacions agràries que són relativament petites o mitjanes.

Els canvis en l'estructura productiva havien de comportar també uns canvis en el creixement de la ciutat i en el desenvolupament dels diferents municipis de la comarca, alhora que la creació d'una estructura comercialitzadora que donés sortida a una producció creixent. A nivell sectorial, els efectes multiplicadors de l'economia frutícola s'han concretat en un creixement anàrquic del sector terciari a Lleida, amb una manca d'especialització i bastant tancada als canvis i a les noves formes i estructures comercials.

Lleida s'ha consagrat, doncs, com una ciutat principalment comercial que serveix una extensa zona geogràfica més enllà de la comarca i amb una influència notable sobre els municipis veïns, incloent-hi també els de l'Aragó. Les relacions camp-ciutat són fonamentals. Quan normalment el creixement modern de les ciutats va lligat a una expansió de la indústria, a Lleida ha estat l'activitat agrícola, i dins d'aquesta la fruitera, la que ha fet possible el seu creixement. Cal entendre l'activitat agrícola dels municipis del pla de Lleida com un element econòmic de la mateixa ciutat. Aquesta té dues funcions bàsiques: subministrar "inputs" a tota la zona agrícola productora i comprar el producte final. Mantenir el creixement de

la ciutat implica, doncs, un manteniment adequat de tota l'activitat agrícola dels nuclis que l'envolten i que sobrepassen la comarca del Segrià i fins i tot la "província" de Lleida.

D'altra banda, la localització i el paper d'aquesta ciutat, juntament amb les característiques físiques del seu espai, sense obstacles importants, han determinat el desenvolupament d'una xarxa viària amb caràcter radial. Les carreteres principals comuniquen Lleida amb els nuclis més grans del territori, mentre que la xarxa que uneix l'espai intraregional sense passar per Lleida és de caràcter secundari i presenta deficiències. Així, la grandària d'aquesta capital regional i les facilitats de comunicació han determinat també la concentració de molts serveis a la ciutat de Lleida.

Demogràficament el Segrià és una excepció dins les comarques de ponent. Absorbeix el 47% de la població (1977) de totes aquestes comarques, especialment pel pes que té la capitalitat de Lleida i la correlació entre concentració de la població i concentració econòmica.

Al llarg del segle XVIII el Segrià triplica la seva població mantenint aquest creixement, bé que amb un ritme menys accelerat, els primers decennis del XIX. De 1857, època en què comencen els censos amb una certa regularitat, en endavant

l'augment és regular i constant fins el 1920. Una bona part de l'increment es deu a la ciutat de Lleida, si bé cap poble de la comarca pateix un retrocés demogràfic en aquest període.

En la dècada dels anys 20 i 30 hi ha un retrocés que es recupera passada la guerra. La puja demogràfica continua i de 122.444 habitants el 1960 passa a 171.287 el 1981. Aquest creixement, el més notable de les comarques de la Catalunya interior, s'ha fet en bona part gràcies a l'aportació de la immigració (andalusa i aragonesa especialment) que va desnivellar el procés d'evolució vegetativa en tota la comarca, i que va afectar principalment la capital. Tot i això, la immigració de la comarca ha tingut una importància relativa en relació a altres indrets de Catalunya (gairebé les tres quartes parts de la població del Segrià el 1970 és nascuda a Catalunya quan, per exemple, al Barcelonès no arriba al 50%).

No hi ha dubte que el creixement de la població del Segrià és determinat sobretot pel creixement de la ciutat de Lleida, capital de la comarca i de la província. Aquesta és el municipi més dinàmic i el que en definitiva concentra la major part de l'activitat econòmica i té major atracció d'immigrants. Com ja hem dit, els efectes multiplicadors de la fruita es presenten durant el segon quinquenni dels cinquanta i es consolida als seixanta. La capital esdevé el nucli central de serveis per a donar sortida a la producció de fruita i portar,

alhora, els "inputs" necessaris al camp per tal d'augmentar la seva productivitat. Això fa que Lleida absorbeixi també part de la població dels municipis de la comarca.

Tanmateix, els nuclis de les terres de secà veïnes a les Garrigues pateixen un lent i ininterromput procés de despoblació. Entre 1950 i 1981 vint municipis de la comarca perden petites quantitats de població. Això explica la diversitat de densitat de la comarca, que concentra el 90% de la població a la zona regada de Lleida.

La densitat mitjana de la població del Segrià, 116,6 h/km², molt superior a la de totes les comarques que l'envolten, queda elevada per la presència de Lleida que té 501,6 h/km². La baixa densitat de la majoria dels municipis de la comarca ve caracteritzada per l'activitat predominant, l'agricultura.

Per edats (1970), els grups de població amb més importància són els més joves i els de població més gran, en perjudici dels grups integrats en la categoria de població activa. Això pot quedar explicat també per l'estructura econòmica de la comarca, que ve dominada per una activitat terciària preferent a la capital i una renda agrària alta als municipis. Aquí la població és bastant gran, perquè l'emigració que domina en les viles és de gent jove que abandona el camp. Aquest

envelliment de la població rural pot comportar efectes negatius dins el desenvolupament econòmic agrari i, per les seves interrelacions, en l'economia global de la comarca.

La població activa de la comarca dedicada a la agricultura suposa un 25,5% (1975). Aquest percentatge és molt més elevat del que dona la resta de Catalunya: 6,4% i també superior al que dona el municipi de Lleida : 10,64%, nombre que fa baixar la mitjana total. Si s'observa aquest percentatge a la resta de la comarca la població activa agrària puja fins al 60%. La importància decreixent de la població agrària i la inferioritat d'aquesta respecte als altres dos components de la població activa podrien ocultar la predominança que aquest sector té a la comarca. En números absoluts l'agricultura ocupa 14.702 actius (el 10,1% de tot Catalunya), el sector secundari 18.583 persones i el sector terciari 24.260. Dins l'economia del Segrià l'agricultura és el suport i el generador de la indústria i els serveis de la comarca.

El Segrià, tot i que és la més industrialitzada de les comarques de ponent del Principat, no arriba a assolir amb el seu pes l'equilibri de la seva estructura productiva que avui està decantada cap al sector serveis a causa, fonamentalment, de la importància que en aquest sector té la capital de la comarca.

El sector industrial representa el 32% (construcció, metal·lúrgic i alimentari són els subsectors més notables). El sector serveis i comerç ocupa un 42% de la població activa, la major part, com s'ha dit, concentrada a Lleida, el que dóna una idea del caràcter terciari d'aquesta.

La població activa absoluta representa el 35,7% del total d'habitants, xifra tres punts per sota de la de Catalunya. Aquest percentatge es podria explicar, en part, per la no comptabilització, en molts casos, de la mà d'obra familiar (fills i dones) en les explotacions agràries.

Les indústries localitzades al Segrià juguen un paper subsidiari respecte a la indústria catalana i, més en general, respecte a la de l'Estat. Les instal·lacions de potents firmes multinacionals a la comarca pot confirmar la idea que és una indústria que depèn, en la seva dinàmica, de decisions que no són preses per persones o societats vinculades a la comarca sinó que en són alienes.

Malgrat existir en la majoria dels municipis de la comarca alguna forma d'activitat industrial, aquesta es concentra en un nombre reduït de municipis. Lleida, per raó del seu pes específic, determina per si mateixa l'estructura o distribució per sectors de l'activitat industrial del Segrià; en conseqüència, es pot dir que aquest municipi és el que té una especialització més equilibrada de tota la comarca.

Contràriament, la resta de municipis que considerem industrials (Alguaire, Rosselló, Almacelles, la Granja d'Escarp, Almatret, Seròs, Alpicat i Soses) són, en general, molt especialitzats en un sector o altre de la indústria, que és el que ocupa gairebé la totalitat de la població industrial del municipi (paper i arts gràfiques, tèxtil, argila, vidre i ceràmica, mines i pedreres, fusta,...).

Els sectors capdavanters al Segrià són la construcció i el metal·lúrgic. El tercer sector fonamental en la indústria del Segrià, l'alimentació, s'explica pel caire marcadament agrícola de la comarca, que proporciona les matèries primeres al sector transformador. Les activitats agro-alimentàries tenen un significat econòmic important per a la comarca a causa de la localització dins del Segrià del valor afegit que comporta tota transformació industrial, així com per la creació de nous llocs de treball que poden ocupar les persones que abandonen l'agricultura o, alternativament, completar la dedicació de les persones que hi resten.

Cal esmentar també la seva contribució del sector a la implantació de nova tecnologia. D'altra banda el seu efecte multiplicador beneficia el conjunt de l'economia comarcal i aprofita al màxim les possibilitats econòmiques que ofereix l'explotació a fons del que és encara el principal sector productiu de la comarca: l'agricultura.

La distribució per indústries del sector agro-alimentari queda encapçalada per les cambres frigorífiques, important element del procés de modernització de l'agricultura. La frigoconservació apareix com la solució immediata per conservar la fruita i evitar pèrdues per excessiva maduració. Però també ha estat un excel·lent mecanisme equilibrador de l'oferta, mitigant els efectes dels períodes punta a través de l'oferta durant gairebé tot l'any. Les cambres frigorífiques venen seguides per les fàbriques de pinso i en general relacionades amb el cereal, ambdós els subsectors més dinàmics del conjunt.

A continuació, el nombre d'instal·lacions més elevat correspon a les fàbriques d'olis, a les serradores i trossejadores de llenya i a les centrals hortofrutícoles, encarregades aquestes de fer una comercialització àgil del producte. Les instal·lacions d'escorxadors frigorífics o d'aviram, encara que menys nombroses representen també inversions importants.

La distribució per zones es correspon amb les especialitats agràries dominants en cada part de la comarca, cosa normal en tractar-se d'indústries de primera transformació dels productes del camp, instal·lades, en conseqüència, prop dels centres productors de les primeres matèries que utilitzen. A la zona garriguenca predominen les fàbriques d'oli i una de les esclofalladores d'atmelles existents a la comarca. La zona de la

plana de Lleida és fonamentalment frutícola, hi trobem les instal·lacions de centrals hortofrutícoles i de cambres frigorífiques addicionals al sector; la zona de l'Urgell és la que té un major nombre d'instal·lacions industrials relacionades amb els cereals.

Els problemes d'aquestes indústries deriven en part de les irregularitats de la producció. L'oli d'oliva queda afectat per les gelades periòdiques, per la manca d'unes denominacions d'origen que singularitzin el producte al consumidor, i per una política de preus insuficients, especialment si es considera que la producció d'oli és l'única font d'ingressos dels agricultors de la zona especialitzada en aquest conreu. D'altra banda, un potenciament de l'aparell comercial de les cooperatives permetria l'apropiació per part dels agricultors del valor afegit, que actualment va a parar a altres comarques on són localitzades les principals indústries del sector a Catalunya.

Per a la fruita, la més innovadora de l'agricultura de la comarca, els problemes són bàsicament comercials: una excessiva atomització del sector exportador, dels agents comercials (interiors i internacionals), unes importacions de xoc, sempre mal rebudes, uns costos elevats de la conservació frigorífica i la manca d'una veritable llotja de contractació, el paper de la qual Mercolleida no ha sabut fer, posen en qüestió el futur d'aquest subsector.

Malgrat tot, l'agro-indústria no ha assolit el seu sostre i encara existeix un marge gran de possibilitats de transformació dels productes agraris. S'hauria de crear una agro-indústria més potent i desenvolupada, malgrat l'elevat grau de control per part de les grans empreses i fins de dependència exterior. No s'ha d'oblidar que aquest tipus d'indústria està considerada com una de les més dinàmiques.

4.3.4. Justificació de les àrees d'estudi escollides

Dins d'aquests àmbits territorials descrits, hem seleccionat en cadascun d'ells, per característiques bàsicament estructurals i econòmiques, les nostres àrees d'estudi. Pel que fa al Priorat, la unitat d'anàlisi és formada per set municipis que formen la subcomarca anomenada Baix Priorat. Aquest és l'àmbit amb una topografia globalment menys accidentada del conjunt de la comarca i més apte per a l'agricultura. A més, i per la seva situació geogràfica, n'és econòmicament la zona del Priorat més afavorida. Tot i que el nivell de renda dels habitants és baix i que es tracta d'una comarca econòmicament pobre i, pel tipus d'activitat, eminentment agrària, és la zona que presenta una concentració més gran d'activitat industrial, el que vol dir, també, que és la zona a on l'activitat agrícola assoleix un percentatge més baix d'ocupació (33,8% del total). En aquest sentit, és important d'esmentar que la principal activitat industrial és la de confecció, activitat de gran interès ja que té una elevada demanda de mà d'obra femenina. L'activitat industrial, encara que sigui la renda principal de moltes persones i famílies, juga sovint un paper de complement de rendes originades en altres activitats, com l'agricultura o ocupacions de serveis a temps parcial. En resum, es tracta, doncs, d'una zona amb agricultura extensiva (preferentment

avellana i vinya), de vocació comercial, dins una àrea poc desenvolupada, on l'activitat industrial incrementa l'oportunitat de treball femení.

La localització del Maresme dins el territori català, en el "corredor" econòmicament parlant més dinàmic, fa que hagi estat tradicionalment una terra densament poblada, i encara avui continua essent una de les comarques catalanes amb més creixement. Una de les característiques més remarcables d'aquest àmbit és l'equilibri entre tots els sectors bàsics de l'economia: agricultura, indústria i serveis, i en aquest darrer especialment el turisme. Dins aquesta comarca hem centrat la nostra investigació en la zona nord, àmbit que ha estat escollit segons criteris d'especialització agrària. El riu de la Tordera forma aquí un important delta i els dipòsits de sediments al·luvials permeten un important aprofitament a base de cultius d'horta. La funció de l'activitat agrícola és la pròpia de les àrees periurbanes: proveir el mercat urbà de productes frescos. Tot plegat fa que l'agricultura sigui molt dinàmica, amb explotacions intensives de capital i d'elevada productivitat. L'estructura productiva és de base familiar i en pocs casos es pot parlar d'explotacions pròpiament empresarials. El fort procés d'urbanització que es dona a la comarca, amb uns preus de la terra prohibitius, ha conduït el pagès a renunciar a la via de l'ampliació i substituir la manca de terra per la intensificació i la capitalització. Malgrat la forta inversió en instal·lacions d'hivernacles, regadius i l'elevat grau de

despeses en inputs agraris, la mecanització dels cultius és limitada i, per tant, el requeriment de mà d'obra per a l'activitat agrícola és encara força elevat. Ara, aquest sector, en estar inserit dins un espai amb alternatives de treball importants i costos salarials molt elevats, es veu obligat a comptar amb la força de treball familiar, fet que ens porta a dir que la dona és, per a aquestes explotacions, una peça clau.

Pel que fa al darrer àmbit, tots els estudis sobre agricultura catalana ens confirmen que la funció productiva del Segrià és fonamentalment agrària i que, en nombres absoluts, ocupa el 1er lloc quan a població activa ocupada en el sector primari. Ha quedat clar que en aquesta comarca existeixen fortes diferències territorials. Ara, donat que aquí es concentra la principal zona fructícola del país, hem escollit com a zona d'estudi l'àrea regada del pla de Lleida. Aquesta àrea, que ha tingut un procés de modernització de l'agricultura amb un elevat índex de mecanització i tecnificació dels processos productius, té com a forma d'explotació dominant la de caràcter familiar amb un alt predomini d'explotacions petites. La dimensió reduïda de les explotacions fructícoles ha obligat un gran nombre d'empreses a complementar l'activitat agrària amb la ramaderia monogàstrica, adoptant la fórmula de la integració com a forma de relació entre el pagès i els proveïdors. Aquesta dualitat productiva sens dubte ofereix una estratègia familiar,

quan a treball, d'una gran complexitat i tot fa entreveure que els ingressos aliens a la terra són extraordinàriament importants.

En resum, tres zones clarament diferenciades: la del Baix Priorat, de característiques clarament rurals, situada en l'anomenada Catalunya pobra; la del Maresme Nord-Selva, amb una agricultura de característiques periurbanes situada en una de les zones econòmicament més dinàmiques del país; i, finalment, el Pla de Lleida, la important funció productiva agrària del qual, dins el conjunt català, justifica suficientment el nostre interès.

5. METODOLOGIA I FONTS D'INFORMACIO1

El contingut d'aquest apartat correspon a l'especificació del procés metodològic portat a terme per a realitzar el treball de recerca de les zones pilots proposades.

La investigació ha estat afrontada bàsicament aplicant dos tipus de metodologia: l'anàlisi d'enquestes i l'aplicació i anàlisi d'entrevistes en profunditat. És a dir, una tècnica quantitativa i l'altra qualitativa, que hem intentat fer compatibles i que han permès apropar-nos a l'àmbit privat de l'explotació agrària i de la llar familiar.

1 Aquest treball s'inscriu dins el projecte d'investigació DGCICT n.º. PB87-0769, finançat pel C.S.I.C., en el qual hi participen M.ª Dolors Garcia Ramon, Gemma Cànoves, Josefina Cruz, Montserrat Solsona, Antoni F. Tulla, Mireia Baylina, Núria Valdovinos i Montserrat Vilariño. La metodologia seguida i el tractament de la informació de base portat a terme en aquesta investigació ha estat enriquida per un llarg procés de discussió i confrontació de dades i experiències en el si d'aquest grup de treball.

La primera fase del treball ha estat, doncs, la de l'elaboració d'un model d'enquesta que s'ha aplicat a una mostra aleatòria d'explotacions a cada una de les tres àrees pilot; i en la segona, s'han portat a terme les entrevistes en profunditat a les dones de les mateixes àrees pilot, les quals van ésser seleccionades paral·lelament a la realització de les enquestes a les explotacions agràries, intentant d'obtenir informació qualitativa tan de les dones que estaven més predisposades a ésser entrevistades, com d'aquelles que poguessin constituir "informants qualificades" de cada àrea pilot.

5.1. L'ABAST TERRITORIAL I POBLACIONAL I LES UNITATS D'ANALISI

El primer univers o població a partir del qual s'ha recollit informació estadística està format per explotacions agràries familiars com a unitats bàsiques d'anàlisi. Aquestes pertanyen, com hem vist, a àmbits territorials ben delimitats, no només físicament sinó també per condicionaments estructurals i socio-culturals particulars: Maresme Nord-Selva, Baix Priorat i Lleida (Segrià). Així doncs, hem definit tres sub-poblacions a partir de les quals s'ha realitzat el procés de mostreig i selecció d'un nombre limitat i representatiu d'explotacions agràries.

5.2. SELECCIO DE LA MOSTRA PER LES ENQUESTES

5.2.1. Les fonts d'informació

El nombre total de mostres realitzades per l'estudi, dedicades a les explotacions agràries familiars, ha estat de 150 i per a cada àrea s'han fet un total de 50 enquestes. El procés de selecció de la mostra es va fer de forma aleatòria, però l'obtenció de la relació d'explotacions sobre les quals s'ha fet el mostreig ha suposat seguir procediments indirectes. La dificultat que suposa accedir al registre nominal d'explotacions exhaustiu i fiable, com pot ésser el Directori d'Explotacions Agràries, n'és la causa que explica un llarg camí exploratori per obtenir una font d'informació que ens aproximés al coneixement real de les explotacions agràries existents en cada àmbit. No hi ha dubte que el Directori d'Explotacions Agràries² constitueix la font més idònia per la seva relació exhaustiva i actualitzada del número exacte d'explotacions agràries existents a cada municipi. Apareixen censats tots els treballadors agraris i, a partir d'ella, es poden identificar tots aquells que són propietaris, arrendataris, parcers, etc. i les característiques de les seves explotacions. Precisament per ésser una informació tan detallada és considerada confidencial, degut a què és informació

² Llistat de titulars d'explotacions agràries previ als treballs de constitució dels censos agraris. Veure apartat 3.3.1., nota 13.

personalitzada i hi consten dades detallades, el coneixement de les quals ocasiona la desconfiança, per raons fiscals, sobre els possibles usuaris.

Una altra documentació a la qual volíem accedir era els llistats municipals del Cens Agrari de 1982. Amb aquest motiu ens vam dirigir al Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, a on sabíem que es disposa d'aquesta informació, ja que aquest departament estava realitzant una enquesta sobre mobilitat rural de terres i la font bàsica per localitzar els pagesos era aquesta documentació. L'intent va ésser inútil.

Altres fonts possibles i consultades van ésser: els llistats dels "cupos del gas-oil", informació que es va desestimar ja que no estava actualitzada des dels anys setanta; les "Quotes Lleteres", documentació que no tenia cap utilitat en els àmbits d'estudi escollits; el "Llistat de Socis de Cooperatives Agràries", que era una font relativament important pel Priorat i també pel Segrià, però no pel Maresme, on una part molt petita dels pagesos són socis d'una cooperativa; el Curset de "200 hores per dones de pagès", en el qual la participació del Priorat era pràcticament nul·la i, en tot cas, només hi participaven les dones de pagès més motivades; el Llistat de la "Contribució Rústica Pecuària", desestimat per la poca actualització i perquè només afecta els propietaris de terres -no arrendataris i parcers-; el Llistat de la Seguretat Social Agrària", documentació desestimada per dificultat d'accés; i

finalment, el Cens o Padró d'Habitants, informació que, malgrat les seves limitacions, com ara explicarem, és homogènia pels tres àmbits i la seva obtenció va ésser relativament fàcil (en aquest sentit, cal agrair la col.laboració de tots els ajuntaments, els quals, una vegada explicat l'objectiu del nostre treball, van facilitar-nos l'esmentada documentació).

5.2.2. El Padró Municipal d'Habitants

L'obtenció d'informació per a les àrees d'estudi es va fer, per norma, utilitzant el Padró Municipal d'Habitants de 1986 de cada un dels municipis, amb les rectificacions fins el moment de la recollida d'informació (estiu de 1989 pel Maresme i el Priorat i estiu del 1990 pel Segrià).

El Padró és un arxiu administratiu amb dades nominals individuals de consulta pública i que constitueix una font d'informació exhaustiva i individualitzada de la població de cada municipi. Entre altres característiques recull aspectes socio-econòmics de l'activitat exercida per cada un dels habitants empadronats. No obstant, és potser la font més indirecta per identificar les explotacions agràries existents a cada àrea. Tot i així, i donades les diferents possibilitats i dificultats, vam optar per un mostreig sistemàtic a partir d'aquests llistats.

Tots els Padrons, a excepció dels de Blanes, Pineda de Mar i Lleida, van ésser buidats manualment. El primer inconvenient d'aquesta informació és que, normalment, les dones s'autocensen com a "Mestresses de Casa"; només, com hem pogut corroborar en el nostre treball de camp, les dones donades d'alta a la Seguretat Social Agrària són censades com a pageses. Per resoldre aquesta qüestió, i davant la necessitat de localitzar les dones de pagès, vam partir d'un mètode indirecte. Es recollí la informació de totes les persones del Padró que declaraven treballar a l'agricultura (nom, cognom, adreça, sexe, estat civil, lloc de naixement i edat); el resultat fou, com era d'esperar, que els que declaraven ser pagesos eren majoritàriament homes. A partir d'aquesta informació, i tenint en compte l'estat civil del censat, vam pensar que ens era relativament fàcil accedir a l'esposa. Així, vam partir del supòsit que darrera d'un home pagès hi ha, normalment, una dona pagesa. Altrament, també vam recollir la informació dels fills/filles que declaraven ésser pagesos/ses, informació que ens interessava sobretot per localitzar les dones vídues (sovint l'estatus d'agricultor en aquests casos el prèn el fill i no la mare).

Un problema important que presenta aquesta font és que només recull els pagesos en actiu, però no diferencia els jornalers i no constata la població pagesa a temps parcial quan aquesta declara com activitat primera la d'un altre sector econòmic o aquelles explotacions portades per pagesos d'edat

avançada (més de 65 anys). Això suposa, per tant, una limitació d'aquesta font i introdueix un biaix important en l'estudi de la població real agrària. Hom ha de suposar, doncs, que els pagesos que s'autocensen com a tals viuen preferentment d'aquesta activitat i és possible que en un nombre important de casos siguin les explotacions amb més viabilitat econòmica de cada àrea.

5.2.3. El procés de mostreig i criteris de selecció

Una vegada recollida la documentació de cada àrea, vam agrupar-la per famílies, entenent que cada unitat familiar podia ésser una explotació, i d'aquesta manera ens fou possible estimar el nombre d'explotacions agràries de cada municipi (veure Taula.1).

Els resultats del nostre buidatge sobre el número de pagesos i el recompte de famílies pageses potencials fet a partir del Padró de 1986, amb les rectificacions fins el 1989-90, els hem confrontat amb les dades del Padró de 1986 cedides pel C.I.D.C. i amb les dades publicades del Cens Agrari de 1982 sobre ocupats agraris i ajudes familiars. La suma dels llistats de les persones que declaren en el cens com a ocupació principal l'agrícola i les que es declaren ajudes familiars a temps complet a l'agricultura hauria d'aproximar-se al nombre total (homes més dones) de pagesos recomptats pel C.I.D.C. i

MUNICIPIS	CENS AGRARI 1982 1		NUM.PAGESOS PADRO 1986 - C.I.D.C. 2			NUM.PAGESOS PADRO 1986 + RECTIFICACIONS 1989 3			FAMILIES PAGES. POTENCIALS PADRO 1986	NUM. D'ENQUESTES	
	Ocup. Agrària	Ajudes Famíl.	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total		Calcul.	Realitz.

MARESME NORD									50	50	
Malgrat de Mar	160	77	207	29	236	199	18	217	178	13	14
Palafolls	131	69	151	19	170	164	24	188	132	11	12
Pineda de Mar	109	69	228	23	251	208	23	231	207	14	11
Santa Susanna	69	53	77	1	78	82	1	83	63	5	5
Blanes	99	62	126	11	137	117	8	125	113	7	8
BAIX PRIORAT									50	50	
Capçanes	53	22	43	3	46	42	0	42	38	5	6
Falset	106	51	84	10	94	99	6	105	96	12	12
La Figuera	22	5	18	2	20	19	1	20	16	2	2
Els Guíamets	49	32	42	6	48	41	4	45	36	5	5
Marçà	65	13	57	0	57	53	0	53	52	6	7
El Masroig	50	20	56	10	66	60	9	69	52	8	5
El Molar	45	20	33	4	37	33	3	36	32	4	4
Pradell	64	13	2*	0	2	64	1	65	52	7	8
Torre de F.	10	7	10	1	11	10	1	11	10	1	1
SEGRIA									50	50	
Lleida	1463	736	2081	256	2337	1659	130	1789	1456	50	50

* Dada errònia.

FONT: 1 INE, Cens Agrari de 1982 (la mateixa informació no ha estat possible per a l'any 1989 ja que no s'han publicat els resultats).

2 Padrons Municipals d'Habitants 1986. Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya.

3 Padrons Municipals d'Habitants 1986 i rectificacions fins 1989. Ajuntaments dels municipis citats i buidatge propi.

semblar-se, igualment, al nostre recompte del Padró amb les rectificacions fins el 1989, ja que se suposa que en ambdós casos les dues categories anteriors, recollides en el Cens Agrari, en el Cens d'Habitants han declarat com a professió la d'agricultor.

Els resultats són, però, diversos. Hem calculat el grau de desviació entre les tres fonts i pels totals de cada una de les tres àrees d'estudi; els resultats, com hem dit, són variables. Pel que fa al nombre total de pagesos, al Maresme les diferències són escasses; si prenem com a referència el Cens Agrari, entre aquest i el nostre recompte hi ha una diferència mínima d'un 0'71 %, que augmenta al 4,05 % si el comparem amb les dades del C.I.D.C. Si el referenciat són les dades d'aquest últim, la desviació és del 3,22 % en comparació amb les que dona el nostre recompte.

Els resultats són totalment distints en el cas del Priorat, on les diferències entre les tres fonts es disparen dilatadament, tot i tenir en compte l'error detectat a Pradell en el Padró de 1986 del C.I.D.C.. En el cas d'aquesta zona, pel que fa també al nombre total de pagesos, el Cens Agrari dona uns resultats bastant allunyats del Padró d'Habitants en els dos casos considerats. Les diferències són d'un 25,68 % en relació al Padró sense rectificacions i d'un 25,29 % en relació al Padró més

les rectificacions. Les discrepàncies, però, entre aquestes dues últimes informacions són del 0,5 %, no comptabilitzant Pradell pel qual l'error del C.I.D.C ha estat constatat.

Quan a la zona d'estudi de la comarca del Segrià, el que més s'allunya dels altres és el càmput fet a partir del Padró de 1986 més les rectificacions. El Padró de 1986 respecte al Cens Agrari només es desvia en un 6,2 %, mentre que el Padró més les rectificacions ho fa en un 18,64 % i aquest respecte a l'anterior en un 23,45 %.

Si el que comparem són els resultats del nostre recompte de famílies pageses potencials (fet a partir del Padró de 1986 més les rectificacions fins el 1989) i el nombre de persones que, en el Cens Agrari de 1982, declaren com a ocupació principal l'agricultura (en aquest cas sense considerar, doncs, les ajudes familiars), nombre que ens fa suposar que hauria de correspondre amb el de caps d'explotació i per tant de família, els resultats són també diferents segons la comarca. Així, en relació al Cens Agrari de 1982 el nostre càmput de famílies es desvia en un 22 % en la zona del Maresme, en un 17,25 % en la zona del Priorat i en només un 0,48 %, essent les xifres gairebé coincidents, en el cas del Segrià.

Les diferències, doncs, entre les tres fonts són molt diverses i variades i no semblen seguir cap tònica, però en tot cas pel Priorat les desviacions poden venir d'un alt contingent

de població pagesa censada en el cens de 1982, propera a la jubilació o, possiblement, ja jubilada. En relació al Segrià no ens atrevim a fer cap pronòstic, en tot cas sembla una clara subestimació de la informació per nosaltres recollida. Tanmateix, però, i observant que el nombre de famílies localitzades i el de caps d'explotació són molt propers, podríem pensar que l'error prové sobretot de la població jornalera o assalariada. El cas del Maresme és on els resultats més s'assemblen segons el nombre de població total comptabilitzada; contràriament, hi ha una substancial diferència si hom considera el nombre de famílies per nosaltres localitzades. En aquest sentit el nostre supòsit és que en el Maresme hi ha un nombre important de famílies (pares-fills) que comparteixen l'explotació, però viuen en llars separades.

El pas següent va ser fer, segons el nombre d'explotacions localitzades en cada àmbit, un mostreig aleatori amb l'objecte d'obtenir una mostra amb un tamany de 50 explotacions per cada àrea pilot. Aquesta mostra es va efectuar de manera que fos proporcional al nombre total d'explotacions existents a cada municipi. Alhora, es van ordenar segons el domicili partint del supòsit que quedessin representades igualment les diferents parts del municipi. D'aquesta manera vam escollir les possibles explotacions per ésser enquestades.

El treball de camp, però, ha estat una tasca laboriosa que ha obligat a utilitzar un nombre elevat de substitucions. En el cas que l'explotació escollida per qualsevol motiu no pogués ser enquestada (jornaler, jornalera, mort de la dona, explotació no localitzada, etc.) es va substituir per l'explotació immediatament següent, mantenint sempre la representativitat municipal.

Un cop localitzada la població desitjada, per "norma", l'enquesta es feia en el primer contacte, ja que vam comprovar que si s'intentava fer una cita prèviament les dones no volien ésser entrevistades o trobaven molts inconvenients per quedar.

5.2.4. Substitucions, motius i problemes de l'enquesta

Motius de substitució en el Priorat

En aquesta zona es van fer en total 7 substitucions de les enquestes previstes: dues per mort de la dona del cap d'explotació, la feina de la qual no era substituïda per cap altre membre femení de la casa; tres van declarar no participar en res a l'explotació (treballen a la indústria de la confecció) i una que, malgrat participar en l'explotació, es va negar a ser enquestada perquè pensava que el seu marit no estaria d'acord en què ella ho fés.

Motius de substitució en el Maresme

En aquest àmbit hi va haver un elevat nombre de substitucions: 75. L'entrevistadora va tenir importants problemes per poder portar a terme el seu treball. De manera sintetitzada expliquem les causes dels nombrosos problemes i de les substitucions:

-En 21 casos les dones no van voler ésser entrevistades. Cinc d'elles treballen en el sector serveis, com a assalariades fixes o propietàries d'alguna botiga, i la resposta més generalitzada era "jo no hi participo en l'explotació, tinc prou feina amb el meu treball, això és cosa del meu marit". En altres casos les dones declaraven ésser mestresses de casa i moltes responien "no m'interessa, jo no hi participo" o declaraven tenir molta feina i poc temps per a respondre preguntes. A opinió de l'enquestadora mostraven una certa por i algunes pensaven que calia consultar-ho amb el marit.

-17 explotacions no van ésser localitzades. La majoria de les vegades la direcció era incorrecta, l'adreça no es corresponia amb el nom recollit en el Padró; en algunes, sempre segons els veïns, els propietaris havien marxat, o després de diversos intents no s'aconseguia contactar amb ningú de l'explotació.

-En 9 casos, declararen estar jubilats i moltes vegades deien que tenien les terres arrendades a altres pagesos de la zona.

-14 declararen no treballar a l'agricultura. La majoria, segons explicaren, feia temps que havien deixat d'ésser pagesos, les terres estaven abandonades o arrendades i es dedicaven a altres activitats (dos havien muntat un restaurant a la seva masia). Hi havia algun cas en què mai no havien tingut res a veure amb l'agricultura (probablement, un error del Padró).

-9 eren jornalers agrícoles en finques d'altres; sis homes (un ja no treballava al camp i un altre estava a l'atur) amb esposes que no tenien cap relació amb l'agricultura i tres dones jornaleres.

-5 eren casos més específics: en tres, la dona s'havia mort feia poc temps; una dona vídua digué que havia abandonat les terres i desitjava llogar-les; en dues explotacions no hi havia cap dona (un era solter i en l'altre cas eren dos homes jubilats).

Motius de substitució en el Segrià

En el Segrià es van haver de realitzar un total de 35 substitucions per les següents raons:

-En 15 casos, no van voler respondre a l'enquesta. Tres dones declaraven estar molt ocupades i no podien atendre l'entrevistadora. En un, l'home era pagès i la dona s'encarregava de la cuina d'un restaurant que havien obert.

-14 substitucions es van realitzar per no poder localitzar o contactar amb l'explotació. En un cas perquè la família era de vacances. En tres casos la direcció o la informació era incorrecta.

-6 eren raons variades: 3 substitucions es feren perquè es tractava d'homes solters i una altra per ésser un senyor vidu; un altre cas fou una dona de 90 anys amb una actitud de molta desconfiança i l'últim era una parella de jornalers sense terres.

En resum, es pot dir que per realitzar la mostra de 150 enquestes en les tres àrees d'estudi elegides s'han hagut de fer un total de 180 substitucions. En general, com hem vist, els problemes més greus han estat, per una banda, la no predisposició de les dones a ésser entrevistades, en gran part dels casos per no estar relacionades amb la feina de pagès (treballadores d'altres sectors o mestresses de casa que declaren no participar) o per considerar que no eren les persones més adequades per

a respondre. En molts casos, però, les dones mantingueren una actitud de desconfiança, difícil de trencar, negant-se rotundament a col.laborar, especialment en la zona del Maresme.

D'altra banda, una gran part de les substitucions foren ocasionades per la dificultat de localitzar els possibles enquestables o pels errors o anacronismes en la informació oferida pel cens d'habitants: carrers inexistents, direccions incorrectes, informació que no coincideix amb la realitat o que cal actualitzar, etc.

Una altra de les causes de les substitucions fou deguda a l'incompliment del principal criteri de selecció a l'hora de triar les explotacions a entrevistar: la presència d'una dona a l'explotació. Per tant, es van deixar de banda els casos en els quals l'home era solter o vidu i l'explotació no comptava amb cap dona.

Igualment, i per criteris socio-econòmics van ésser desestimats els diversos casos exposats en els que es tractava de jubilats que tenien les terres llogades o d'aquells que no tenien terres (jornalers).

5.2.5. Procediments per a la realització de les enquestes

Les primeres enquestes a cada zona han estat realitzades a persones conegudes amb la finalitat de tenir un primer contacte i fer un primer assaig per comprovar el funcionament de l'enquesta en cada àmbit. Això ha pogut comportar alguna distorsió entre el càlcul d'enquestes que corresponia fer a cada municipi i les enquestes que finalment s'han realitzat.

Per norma, l'enquesta s'ha fet a la dona del cap d'explotació i, en cas d'ésser dues dones casades a la casa amb espòs que treballa a l'explotació, s'ha optat sempre per la més jove. La durada mitjana de les entrevistes ha estat majoritàriament de 30 minuts a una hora, essent en el Maresme on el temps per enquesta és en general més curt.

Els agents encarregats del treball de camp han estat quatre noies: dues al Segrià, una al Priorat i una al Maresme, amb una dedicació d'unes 25 hores setmanals cadascuna. Les quatre estan relacionades i coneixen personalment l'àrea en què han treballat. Tres d'elles són, alhora, estudiants de Geografia i una és filla de pagesos. Les enquestadores han portat un "diari d'explotació" en el qual han recollit les seves impressions sobre el resultat de l'enquesta: grau de fiabilitat de l'enquesta o

preguntes dubtoses, naturalitat de l'enquestada, observadors durant l'entrevista, participació d'aquests en les opinions, matisació del que no queda recollit, etc.

Els contactes amb els ajuntament seleccionats, les gestions per a la concessió dels permisos per a la recollida de dades i la posterior elaboració de la mostra i realització de les enquestes personals es va realitzar durant l'estiu de 1989 pel cas del Priorat i del Mareme i durant l'estiu de 1990 pel cas del Segrià.

5.3. ENQUESTA I CONTINGUT DE LA INFORMACIÓ DE BASE. ESTRUCTURA DEL QÜESTIONARI

El qüestionari que s'ha utilitzat com a base per a la realització de les enquestes en les tres àrees territorials es caracteritza per ser ampli i exhaustiu. Recull un total de 450 preguntes i abasta diversos aspectes que poden oferir una visió molt completa, tan del nivell econòmic, l'"estatus" social i l'orientació productiva que caracteritza l'unitat de producció familiar i l'explotació a un nivell més general, com de la divisió social del treball que es produeix en el marc de les activitats que es donen dins l'explotació i el conjunt de trajectòries sòcio-professionals que engloba la unitat domèstica segons l'activitat que desenvolupa cadascun dels membres que la componen.

El model d'enquesta està estructurat en dos capítols fonamentals. La primera part està dedicada al Cap d'Explotació i s'incideix en els aspectes sòcio-culturals i econòmics que caracteritzen tan l'unitat domèstica com la unitat de producció, i que serveixen de marc de referència per situar i analitzar la participació de la dona en l'explotació agrària familiar, aspecte recollit de forma àmplia en la segona part del qüestionari.

La primera part del qüestionari podia ésser contestat per qualsevol membre de la família implicat en l'explotació. Així, al Segrià, de les 50 enquestes 48 van ésser contestades per la dona del cap d'explotació, les altres dues van estar contestades per una filla i per un fill. Al Maresme, 5 de les enquestes foren contestades pel cap d'explotació, una per un fill, l'altra per una mare i les restants -43- per l'esposa. Al Priorat el nombre de enquestes omplertes pel cap d'explotació ascendí considerablement -13-, la resta van ser contestades per l'esposa.

En la segona part s'analitza amb més rigor l'activitat productiva i pre-productiva que caracteriza l'activitat femenina de l'explotació familiar. Aquesta última s'entén com a una unitat espacial de producció agrària, en la qual coincideixen o es sobreposen dos àmbits espacials: el que emmarca el conjunt d'activitats econòmico-productives que es desenvolupen en el seu si, situades tan a l'esfera de la producció com a l'esfera domèstica, i el conjunt d'activitats realitzades per a la reproducció i preservació de la família, de la unitat domèstica en general, com, més concretament, dels membres que formen part de la unitat de producció. Aquesta part ha estat complimentada sempre per l'esposa/companya del cap d'explotació o, en el cas de dones vídues o solteres, per elles mateixes com a caps d'explotació i com a principals responsables de les tasques domèstiques/productives de l'explotació.

Dins la primera part, doncs, s'analitzen aspectes generals sobre l'explotació (accessibilitat, distribució de l'hàbitat) (Apartats A i C), aspectes demogràfics sobre els membres de la unitat domèstica (Apartats B, G i N) i el seu estatus social (Apartats A, B, G); l'orientació i destí de l'activitat productiva desenvolupada (Apartats C, D, H, I, J, K, L, M) i el nivell econòmic que la caracteritza (Apartat E). Més concretament, s'intenta caracteritzar i mesurar l'activitat humana desenvolupada en l'explotació i la que abasta altres sectors productius (Apartats B, F, G) i, especialment, l'activitat, tan de caràcter econòmic com la de caràcter més social o cultural, executada pel Cap d'Explotació (activitats d'oci i tipus d'associacionisme en els que està immers) (Apartats B i N).

A la segona part, dedicada a la dona, es plantegen qüestions fàcilment quantificables que permetin d'obtenir un coneixement ampli del paper i l'estatus sòcio-professional de la dona a l'explotació agrària familiar. Aquí es plantegen qüestions que es concreten en indicadors demogràfics sobre la seva activitat reproductiva (Apartat DA), l'activitat realitzada en el domini productiu de l'explotació i la seva orientació econòmica (Apartats DABIS i DB), l'activitat desenvolupada en el domini domèstic (Apartats DABIS, DC i DD), el tipus d'activitat desenvolupada fora de l'explotació (Apartat DB), la trajectòria seguida pel desenvolupament de la seva activitat fins el moment actual (en funció del cicle intergenèsic, el grau de dedicació,

etc.) (Apartats DA, DABIS, DB), el destí dels seus ingressos en la unitat de producció/domèstica (Apartat DB i DD), el seu rol dins de la mateixa (Apartats DA, DB, DD) i el nivell d'instrucció agrària (Apartat DB).

Altres aspectes que es recullen són el grau de mobilitat (Apartat DD), motivacions per realitzar el seu treball (Apartat DB), opinions sobre el que pensa de la vida a pagès (Apartat DD) o la continuïtat futura de l'explotació (Apartat DD), tipus d'associacionisme (Apartat D), etc.

També es plantegen qüestions que reflexen la divisió social existent en les feines domèstiques per part dels membres de la unitat domèstica (Apartat DC).

Com es pot observar, el qüestionari és molt ample i recull gran quantitat de variables. No obstant, no tots els aspectes han estat treballats, ni tots els conceptes aplicats han esdevingut els mateixos per a les tres àrees d'estudi. La incidència en l'anàlisi de cada variable ha estat en funció de la temàtica analitzada i de la zona tractada en cada moment.

Estructura del qüestionari

I PART

- A. Dades generals
- B. Composició familiar i activitat dels seus membres
- C. Superfície de l'explotació i règim de tinença
- D. Activitats de l'explotació
- E. Medis de producció
- F. Treball assalariat
- G. Remuneració del treball assalariat
- H. Explotació de vacú
- I. Explotació de porcí
- J. Explotació d'oví
- K. Explotació de cabrum
- L. Aus de corral
- M. Explotació de conills
- N. Treball i oci

II PART

- DA. Dades personals
- DABIS. Activitat actual de la dona
- DB. Dades generals de la dona
- DC. Treball a la llar
- DD. Altres dades

5.4. SELECCIO DE LA MOSTRA I ANALISI DE LES ENTREVISTES EN PROFUNDITAT

La segona part de la investigació de camp ha consistit en la realització de 10 entrevistes en profunditat per cada una de les zones d'estudi, amb la finalitat d'aconseguir un tipus d'informació difícilment quantificable (determinats aspectes referents al treball i a la vida de les dones pageses), completar la informació obtinguda i poder interpretar més correctament les dades extretes de les enquestes.

Paral·lelament a la realització de les enquestes es va portar a terme un sondeig per veure la disponibilitat de les dones enquestades per realitzar una entrevista en profunditat. A la zona del Segrià quasi la totalitat de les dones, 48 de les 50 enquestades, es van oferir per tornar a parlar amb l'entrevistadora; al Priorat van ésser 36 de les 50 enquestades i al Maresme, com ja hem apuntat abans, molt més reticents, només 14 dones. En general van ésser les més joves, dinàmiques i amb més desig de col·laborar les que van estar disposades a mantenir una nova xerrada.

L'elecció de les dones pageses per a la nova entrevista-conversa es va realitzar, en segon lloc, en funció de la valoració dels resultats de les enquestes i del propi interès de l'entrevistadora, amb la finalitat de garantir per endavant la utilitat de les respostes.

Totes les entrevistes disposen, per tant, d'una enquesta prèvia i d'una fitxa-resum d'identificació de les dades bàsiques de cada dona entrevistada: edat, estat civil, nivell d'estudis, nombre de fills i edat, grandària de les explotacions, tipus de cultiu o de bestiar, règim de tinença, principal dedicació de la dona i principal dedicació del marit. Aquestes dades ens ajuden ja a fer-nos una idea del context familiar i laboral de la dona que posteriorment decidim entrevistar.

Les entrevistes tenen, d'altra banda, diferent extensió segons les àrees. Aquesta característica reflexa d'entrada els condicionaments socio-econòmics i personals de les entrevistades. En el cas del Segrià i del Maresme les entrevistes solen tenir major extensió -unes 3h. aproximadament- i les dones, que s'han ofert de bon grau a mantenir una conversa, es mostren molt obertes i disposades a analitzar el seu paper dins l'explotació. En el cas del Priorat, pel contrari, les entrevistes són menys extenses -promig d'una hora-. Les dones d'aquesta comarca d'agricultura més deprimida centren la seva conversa especialment en la preocupació pel sector agrari i en els

problemes de viabilitat de les explotacions, el que fa que incideixin molt menys en la seva situació personal com a dones dins de les mateixes.

5.4.1. Els temes de l'entrevista

L'entrevista en profunditat no ha estat pensada com una sèrie de preguntes rígides a les quals s'ha de respondre successivament, sinó com una xerrada on s'ha intentat que l'entrevistada se sentís còmoda amb la seva interlocutora amb la finalitat de facilitar la comunicació i la sinceritat de les respostes. No obstant, això no suposa que l'entrevistadora no hagi mantingut un esquema mental i hagi intentat dirigir la conversa per, posteriorment, poder realitzar una anàlisi mínimament coherent de totes les entrevistes.

En totes les converses s'ha fet incidència bàsicament en tres aspectes: el treball productiu i reproductiu de la dona en la unitat domèstica, la divisió sexual de les tasques, tan en l'àmbit de la llar com en el de l'explotació, i la valoració personal que fa la dona del seu propi treball i de la seva vida. Normalment també s'ha intentat que les entrevistes segueixin un ordre temàtic de preguntes semblant, començant pel que és més tangible i menys delicat o compromès de respondre, com

la jornada laboral de treball, i acabant pels aspectes més lleugers, però no menys interessants, com la valoració de la vida personal i social de la dona.

La definició de la jornada laboral de treball és un dels temes de major extensió dins les entrevistes, primer pel gran nombre de tasques que apareixen referenciades i, segon, per l'interès que té per la nostra investigació. A l'entrevista s'ha incidit en les diferències que es donen en el tipus de treball i en les hores de feina segons sigui hivern o estiu, i també en els dia de festa (especialment diumenges).

Un segon bloc de preguntes fa referència al temps que s'esmerça en el treball a l'explotació i a la llar i a la influència que un té sobre l'altre. L'objectiu és veure quin dels treballs és més valorat per la dona, per quines raons, i si aquesta valoració és forçada o del seu agrat. Amb les mateixes preguntes s'obté una primera apreciació sobre la divisió sexual del treball, ja sigui a l'explotació o a la llar. Tanmateix, aquesta qüestió es pot veure amb més claredat en les respostes que fan referència a la mecanització de l'explotació. Aquí es pretén, més que donar a conèixer les característiques de mecanització de l'explotació (aspecte ja recollit a les enquestes), confrontar la hipòtesi que la mecanització suposa una reducció del treball. Ens interessa saber si la dona porta la maquinària, si no ho fa quines raons té i com valora el seu comportament davant d'aquesta qüestió.

Un tercer bloc de preguntes incideix en la participació directa de la dona en la presa de decisions a la llar, a l'explotació i respecte als fills , relacionant-lo amb la gestió i administració del pressupost familiar.

La gestió dels ingressos familiars i les fonts dels mateixos introdueixen una nova secció de preguntes amb les que s'intenta aconseguir que la dona avalui el seu propi treball en termes econòmics, socials i de gratificació personal. S'interroga a la dona sobre la idea de percebre un salari propi pel seu treball agrícola, sobre la seva decisió enfront a una possible oferta de treball fora de l'explotació i sobre l'opinió que li mereix que un fill continuï conreant les terres. Amb aquesta tercera pregunta s'aborda el tema del futur de l'explotació i del futur personal dels fills, dels seus estudis i de les seves perspectives de treball i de matrimoni. En les respostes sobre aquestes últimes qüestions és possiblement on es percep una opinió més sincera de com se sent la dona dins la seva feina i el seu estil de vida.

L'última part de l'entrevista fa referència a qüestions relacionades amb l'oci, les relacions socials i la cura personal de l'entrevistada. Es tracta d'esbrinar l'atenció que la dona es dedica a ella mateixa, la seva cura personal, les seves relacions amb familiars i amics, la seva idea de l'oci i com passa el temps lliure. També s'intenta indagar en el nivell i la

forma de comunicació entre els pagesos. En aquest sentit les últimes preguntes de l'entrevista solen anar dirigides a comparar la vida rural amb l'urbana i a definir els avantatges o inconvenients de la vida a pagès.

5.4.2. L'anàlisi de les entrevistes en profunditat.

Qualificadors i conceptes.

Un cop obtingudes totes les entrevistes es va procedir a la transcripció íntegra de les gravacions. En la mesura del possible aquest procés es va fer mantenint al màxim la fidelitat de la conversa i recollint totes les incidències, estats d'ànim de les entrevistades (ironia, rialles, disgust,...), interrupcions, participació d'altres membres de la família, etc. Un cop transcrites, el pas següent ha estat codificar les entrevistes per paràgrafs-idees aplicant unes paraules clau corresponents a uns conceptes i qualificadors definits. Això ha permès la informatització i reordenació dels paràgrafs i el posterior anàlisi en detall i comparança de les entrevistes. L'anàlisi, doncs, parteix de l'establiment, en funció del nostre objectiu d'estudi, de tota una sèrie de conceptes bàsics (39) i d'uns qualificadors d'aquests conceptes (11), que faciliten la codificació de les respostes i per tant, l'obtenció ràpida i selectiva de la informació. A continuació

oferim els qualificadors i conceptes seleccionats i una mostra de com, a partir d'ells, s'ha realitzat la codificació que ha facilitat l'anàlisi posterior de les entrevistes:

Qualificadors:

Canvi
Enquestadora
Experiència
Idea (Opinions)
Iniciativa-Decisions
Influència
Intervenció masculina
Dones
Problemes
Projecte
Rols

Conceptes:

Afectivitat
Agricultura
Ajuda familiar (Reproductiva)
Ajuda familiar (Explotació)
Atur
Cohesió social i relacions
Comercialització (Explotació)
Cooperativisme
Cura personal (Manteniment)

Dades personals
Divisió sexual de tasques (Explotació)
Ell
Família destí
Família origen
Formació-Educació
Gestió econòmica de la llar
Gestió econòmica de l'explotació
Fills
Jornada laboral (Horari)
Joventut
Malaltia
Matrimoni
Mecanització
Migracions
Oci
Planificació familiar reproductiva
Planificació producció (Explotació)
Salari agrari
Sexualitat
Treball assalariat (Explotació)
Treball assalariat (Llar)
Treball assalariat agrari jornaler
Treball assalariat no agrari jornaler
Treball extern a l'explotació
Treball productiu per autoconsum
Treball reproductiu

Treball productiu a l'explotació

Viure agricultor (Percepció)

Exemple de codificació en una entrevista:

P. Ens agradaria que ens expliqués en què consisteix una jornada normal del seu treball.

R. Quan m'aixeco, cap allà a les vuit del matí, vaig a l'estable, munyeixo les vaques, després, quan acabo de munyir, vinc, faig l'esmorzar, netejo la casa i després me'n vaig al camp a treballar amb el meu marit. Torno al migdia, menjo és clar, torno un altre cop a treballar al camp amb el meu home, vinc a les vuit de la nit que és quan munyim les vaques, rentem la munyidora i torna a sopar, dutxar els nens i cap el llit.

Jornada laboral / Experiència

P. Vosté, per tant, compagina el treball de casa amb el treball del camp.

R. Es clar, jo haig de fer el de casa i el del camp, són com dues feines.

Treball reproductiu / Treball productiu / Experiència

(...)

P. El tractor, qui el porta?

R. Tots dos, jo també condueixo.

Divisió sexual de tasques / Mecanització / Experiència

(...)

P. A l'hora de prendre decisions que afecten l'explotació, qui decideix?

R. Doncs a mitjes, es comenta, es discuteix i després es pren una decisió entre tots dos.

Gestió econòmica explotació / Divisió sexual de tasques /
Iniciativa-Decisions

Per realitzar l'anàlisi de les 10 entrevistes de cada zona d'estudi hem realitzat una selecció de 7 conceptes dels 39 abans especificats, alguns d'ells amb un qualificador: Jornada laboral, Divisió sexual del treball, Influència del treball reproductiu sobre el treball productiu, Idea salari, Gestió econòmica de l'explotació i de la llar i oci/cohesió social i relacions. La seva elecció ha estat motivada per l'intent de condensar en pocs conceptes el major volum d'informació sobre el nostre tema d'estudi: d'una banda l'anàlisi dels papers i relacions de gènere en les explotacions familiars agràries i, d'altra, la possibilitat de comparar les tres àrees pilot. Una

anàlisi amb la utilització de més conceptes seria, òbviamment, de molt d'interès, no obstant l'elecció realitzada ens sembla suficient pel nostre objectiu i per mesurar les possibilitats de la metodologia utilitzada.

La utilització dels dos tipus de metodologia fins ara referenciada (l'anàlisi d'enquestes i l'aplicació i anàlisi d'entrevistes en profunditat) conformen en aquesta investigació dos blocs ben diferenciats i tractats de manera independent. No obstant, s'intentarà analitzar quina és l'aportació d'aquests dos mètodes de treball de camp i en quin sentit es complementen i ens ajuden a un apropament al nostre objecte d'estudi.

6. ESTUDI DE LES AREES PILOT

80
/ 5

6.1. ANALISI DE LES ENQUESTES

En aquest capítol s'analitzen els resultats obtinguts de l'explotació estadística de les enquestes. En l'apartat 5.3 hem explicat acuradament el contingut de la informació recollida en el qüestionari, documentació que és molt àmplia i exhaustiva. Les nombroses opcions que ofereix el material recollit, a causa de la seva riquesa temàtica, ens ha portat a seleccionar aquelles variables que, de manera expressa, permeten conèixer l'aportació de treball a l'explotació agrària familiar. No obstant, ha estat necessària, també, l'elecció d'altres variables que permeten descriure les característiques de les explotacions agràries en les quals s'inserten les activitats desenvolupades pels diferents membres que componen la família.

En primer lloc s'han seleccionat les variables que permeten explicar la distribució de l'hàbitat (el grau de segregació física entre la unitat domèstica i la unitat productiva), per tal de conèixer, entre altres aspectes, el grau de ruralitat de cada àrea o de les diferents unitats d'anàlisi

(les explotacions). En segon lloc, s'ha seleccionat l'orientació productiva de l'explotació, recollint el tipus d'activitat econòmica que s'hi desenvolupa, les variacions estacionals de la producció segons el calendari agrícola, la seva dimensió econòmica i espacial, per conèixer, d'una banda, la grandària física de l'explotació i, d'altra, la modernització de l'explotació, mesurada a partir del nivell de mecanització, i finalment, el règim de tinença i la titularitat jurídica de les explotacions. En tercer lloc, s'analitza l'esfera familiar, recollint tots els components familiars, diferenciats per generacions, amb la finalitat de conèixer edat, sexe, estat civil, nivell d'instrucció, estructura familiar, etc.

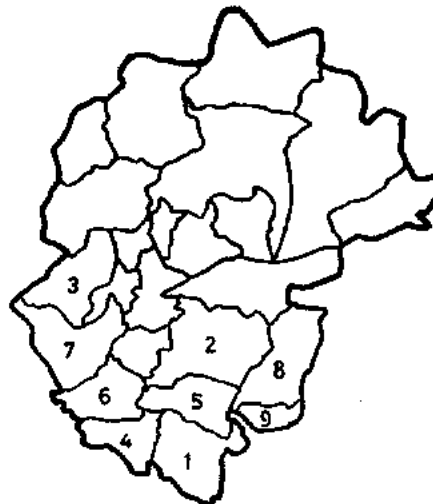
El bloc central de l'estudi és l'anàlisi d'aquells indicadors que ens permeten conèixer l'aportació de treball en les explotacions: d'una banda, s'estudia la situació socio-econòmica i el grau de dedicació a l'explotació del cap d'explotació; d'altra, la participació d'altres membres familiars, de dins o fora de l'unitat familiar, i el treball no familiar; en darrer lloc, s'analitza el treball de les dones, considerant tant les activitat desenvolupades en l'esfera de la producció que tenen relació amb l'orientació productiva de l'explotació, com aquelles activitats econòmiques no agràries que poden desenvolupar-se dins la unitat domèstica o fora de l'explotació, i finalment, totes aquelles activitats desenvolupades dins l'esfera de la unitat domèstica. L'objectiu d'aquest bloc, dividit en distints apartats, respon al

plantejament de dues qüestions bàsiques: conèixer qui participa en les tasques de l'explotació i com es concreta la divisió del treball per gèneres.

A grans trets, les principals variables descrites i l'esquema d'anàlisi s'han aplicat a cada una de les àrees pilot amb la finalitat de realitzar un estudi comparatiu; no obstant, quan s'ha considerat necessari, ja que l'anàlisi individual ho requeria, s'han introduït altres variables que a criteri nostre enriqueixen notablement les situacions existents dins de cada context territorial.

En l'anàlisi dels resultats obtinguts en l'enquesta, material preferentment de tipus quantitatiu, hi ha una juxtaposició d'informació de tipus "qualitatiu", documentació extreta del "diari d'explotació". Les diferents enquestadores, al finalitzar l'enquesta -i també en el moment de l'enquesta-, recollien aquella informació (opinions, matitzacions, etc.) que no quedava fidelment recollida en el qüestionari. Tota aquesta documentació ha estat consultada i utilitzada per considerar que és un material que ajuda a fer més explicatius els resultats de les xifres. L'elecció d'aquest mètode poc freqüent -en el qual s'impliquen dos tipus de tècnica- pot ésser qüestionable, però assumim plenament la responsabilitat del seu ús, ja que no és fruit de la improvitació, sinó tot el contrari.

BAIX PRIORAT

0 5 10 20 Km.

1. Capçanes	5. Marçà
2. Falset	6. El Masroig
3. La Figuera	7. El Molar
4. Els Buiamets	8. Pradell
9. La Torre de Fontaubella	

6.1.1. Baix Priorat

6.1.1.1. Característiques generals de les explotacions

a) Tipus d'hàbitat

La població pagesa que hem localitzat té el seu lloc de residència habitual en el nucli de població i només en un cas una família pagesa viu de forma disseminada[1]. Els pagesos s'han de desplaçar diàriament als seus camps, sovint força allunyats de la seva residència i generalment separats entre ells. Pel conjunt de pagesos la distància estimada des del lloc de residència als camps és de 3km; no obstant, l'elevada fragmentació de les finques -els troços, com ells les anomenen- són territorialment disperses, fet que provoca un desplaçament força més superior a l'estimat.

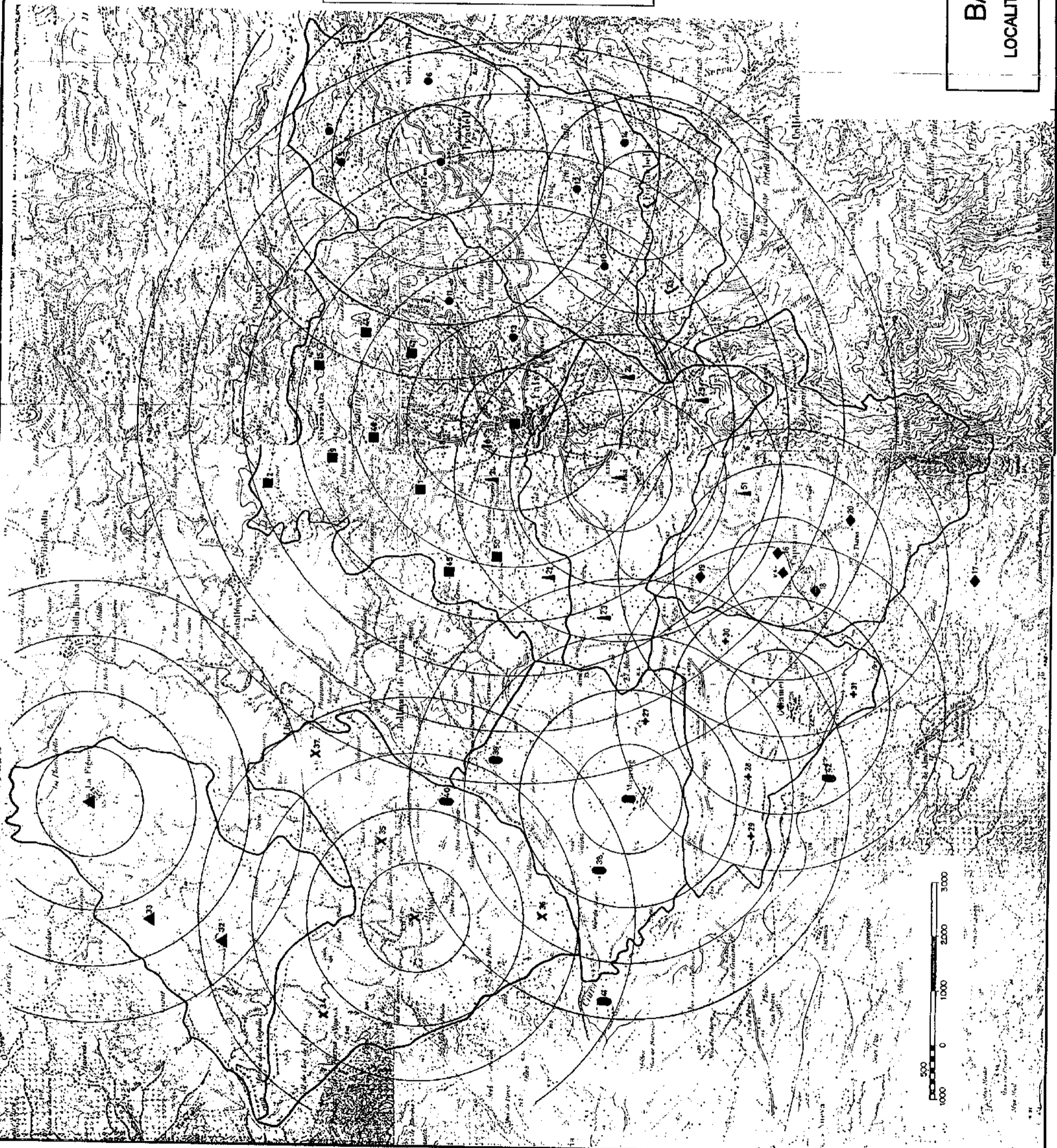
En efecte, un nombre important de pagesos -25- diuen tenir terres repartides en tres llocs diferent i 12 en dos, i sovint la distància entre elles és considerable. A més, expliquen, el "troç" és format, alhora, per petites parcel·les. La dispersió dels camps ens ha dificultat localitzar-les fidelment en el mapa 1. Així, el que hem

[1]Es tracta de l'explotació núm 51, localitzada en el terme de Marçà.

BAIX PRIORAT

LOCALITZACIÓ DE LA MASIA-CAMP

- EL MASROIG
- LA FIGUERA
- CAPCANES
- FALSET
- PRADELL
- MARCA
- ELS GUIAMETS
- EL MOLAR
- LA TORRE DE FONTABELLA

cartografiat és la distància mitjana del conjunt de terres que té cada pagès, assenyalant, de manera aproximada, la zona cap a on ens van mostrar els pagesos en el moment d'ésser enquestats. Així, un estudi acurat de cada finca, recollint la distància vivenda-camp de cada família, donaria com a resultat un veritable "trenca-closques" sobre la mobilitat que els cal fer, en general, per accedir als camps.

Tol plegat, ens indica que ens trobem en una zona amb unes certes restriccions pel desenvolupament d'una agricultura moderna, en especial per a la racionalització tecnològica i l'ús dels actuals mitjants de producció.

b) Superfície i Orientació Productiva de les explotacions.

En el conjunt d'explotacions del Priorat hem censat 547,65 ha., de les quals 202,9 ha. són terres forestals i 444,75 ha. són de conreu, amb un domini clar de superfícies de secà sobre les de regadiu (83,1% i un 16,9%, respectivament). Tot i la certa tendència de millora dels regadius, expressada pels propis pagesos -entre el 1970 i el 1982 la superfície regada augmentà en un 140% en el conjunt del Baix Priorat (Margalef & Tàssies, 1985, pàg 160.)-, el desencant que actualment viu la comarca, en especial el sector de l'avellana -a causa de la

caiguda espectacular del preu d'aquest producte-, ha provocat no únicament l'estancament d'instal·lacions de regatge sinó, també, el desús de moltes de les existents[2].

L'orientació productiva d'aquestes explotacions ve determinada per un clar predomini de conreus llenyosos: avellaners/ametllers (53,33%), vinya (35,40), oliveres (8,79%) i fruits frescos (2,47%). Tanmateix, tot i que hem deixat clar que el nostre treball té vocació d'assaig més que una mostra representativa del conjunt comarcal, a partir de les Taules 1 i 2 es poden confrontar les dades de la distribució dels cultius en el conjunt del Baix Priorat amb les dades obtingudes en la nostra recerca. Així, tot i el lleuger desviament, provocat pel predomini de la vinya sobre l'avellaner en el conjunt d'aquesta subcomarca, observem de manera clara dues zones diferenciades segons el domini d'un o altre conreu i uns municipis a on ambdós es combinen i que podem considerar-los com a zones de transició.

[2] L'any 1985 Margalef & Tàsias escrivien: "El canvi de conreu de la vinya a l'avellaner i l'aparició, o generalització, la dècada dels anys setanta, de tecnologies noves de captació d'aigües subterrànies i de reg localitzat són factors que expliquen, en bona mesura, l'esforç del pagès per expansionar el regadiu al Priorat" (Margalef & Tàsias, 1985, pàg. 161). Poc abans de l'entrada al Mercat Comú, el sector es mostrava molt optimista perquè veia com s'ampliaven les possibilitats de comercialització cap a Europa. El conjunt de països comunitaris són deficitaris en aquest producte i, contràriament, en són grans consumidors. Aquesta situació, que era esperançadora per als productors catalans, malauradament ha topat amb la forta competència de tercers països, sobretot Turquia, que és el monopolitzador del mercat internacional.

TAULA.1 BP: DISTRIBUCIO DE LES TERRES DE CONREU, 1989 (en %)

Municipis	Fruita	Vinya	Olivera	Avell/Amet.	Total Cul.
Capçanes	2,95	46,39	7,95	42,71	100
Falset	1,05	17,82	5,97	75,16	100
Figuera, la	14,71	50,42	24,37	10,50	100
Guíamets, els	0	51,33	13,69	34,98	100
Marçà	0	54,03	4,72	41,26	100
Masroig, el	6,43	48,84	10,03	34,70	100
Molar, el	7,27	54,18	14,91	23,64	100
Pradell	0	2,59	4,02	93,39	100
Torre de F.	0	0	0	100	100
TOTAL	2,47	35,40	8,79	53,33	100

TAULA.2 BP: DISTRIBUCIO DE CONREUS, 1982 (en %)

Municipis	Fruita	Vinya	Olivera	Avell/Amet.	Horta	Altres	T.Cultius
Capçanes	,36	64,05	13,32	19,53	,55	2,19	100
Falset	0	40,28	2,40	53,67	,52	3,13	100
Figuera, la	3,73	35,20	23,60	29,40	,83	7,25	100
Guíamets, el	1,00	63,76	18,68	12,83	1,49	2,24	100
Marçà	,49	67,42	3,48	24,01	1,62	2,99	100
Masroig, el	,57	66,21	22,83	9,02	,91	,46	100
Molar, el	,37	48,90	31,66	18,46	,12	,49	100
Pradell	,50	12,02	6,76	79,10	,63	1,00	100
Torre de F.	0	27,27	12,73	58,18	0	1,82	100
TOTAL	,61	49,33	12,55	34,31	,83	2,37	100

Font: Margalef & Tàsias, 1985, pàg. 212.

De fet ambdós conreus actuen quasi com a bi-cultius i la resta, com és el cas de l'ametller i de l'olivera, apareixen dispersos per a moltes explotacions. Nosaltres hem localitzat poques explotacions amb plantacions regulars d'aquests conreus; el primer és un cultiu generalment en regressió pel problema de les gelades tardanes i l'altre, l'olivera, tot i la seva excel.lent qualitat -la varietat més estesa és l'arbequina-, el preu al productor no assoleix el nivell que caldria si es consideren les baixes productivitats i els elevats costos de producció generats per les condicions peculiars de recol.lecció, gairebé sempre manual (Margalef & Tàsiar, 1985). En relació als arbres fruiters es tracta de plantacions força recents i, en general, són quasi cultius d'experimentació davant l' ànsia que tenen els pagesos de trobar conreus alternatius. En el nostre cas es tracta de petites plantacions de cirerers i presseguers, en alguns casos plantats en secà. Finalment, tot i que aquí no hem comptabilitzat l'horta, cal comentar que en totes les explotacions destinen un troç de terra a hortalisses per l'autoconsum familiar, peça de terra que pot variar al llarg de l'any, però que normalment no supera 0,2 ha. per explotació.

En la Taula 3 es pot consultar la grandària de les explotacions segons superfície total i segons Superfície Agrària Util (SAU). La grandària mitjana del conjunt d'explotacions es situa entre 5 i 10 hectàrees, amb tendència cap a explotacions de superfície més gran si considerem totes les terres de les explotacions; no obstant, si només comptabilitzem la SAU de cada

explotació, tot i que la mitjana esmentada es manté com a predominant (36 explotacions del total estudiat), la tendència és cap a explotacions de dimensió petita. Altrament, el nivell de parcel·lació de cada explotació, com s'ha comentat en el primer apartat, és molt alt i la fragmentació ens fa veure d'una manera més crítica les que fan referència a la grandària mitjana de les explotacions, i més si pensem que, sovint, els troços són molt allunyats entre si. Tot plegat, i també si considerem el tipus de conreu de secà, fa pensar en unes explotacions poc viables des d'un punt de vista econòmic.

TAULA.3 BP: GRANDÀRIA DE LES EXPLOTACIONS, 1989 (nombre)

Grandària explotacions	Superfície Total (1)	S.A.U (2)	(1)/50 (%)	(2)/50 (%)
0,2 a 0,6	0	0	0	0
0,6 a 1	1	1	2	2
1,1 a 2	5	5	10	10
2,1 a 5	4	13	8	26
5,1 a 10	19	18	38	36
10,1 a 20	13	9	26	18
20,1 a 50	7	4	14	8
50,1 a 100	1	0	2	0
>100	0	0	0	0
TOTAL	50	50	100	100

En general, el Priorat es caracteritza per una càrrega ramadera especialment baixa a causa del clima àrid i de la manca de regadius (Margalef & Tàsias, 1985). Com se sap, però, cap a la dècada dels anys cinquanta les comarques centro-meridionals de Catalunya van viure la implantació i l'expansió de la ramaderia

industrial o intensiva no lligada als recursos de la terra; la primera va ésser l'avicultura i més tard el bestiar porcí. Nosaltres hem localitzat dues granges d'engreix de pollastres, una a Pradell i l'altra a Falset, amb una capacitat de 39.000 caps i 15.000 caps, respectivament; ambdues depenen d'una cooperativa de Reus. A Falset, hi ha una granja de gallines de posta, amb uns 1.500 caps, el productor de la qual en comercialitza directament els ous a botigues de la comarca i també particulars, i una granja d'integració de porcs d'engreix, amb aproximadament 350 caps, també d'una cooperativa de Reus. Finalment, una granja de vedells d'engreix, d'uns 125 caps, a la Figuera que depen d'una empresa de Tarragona. En resum, podem dir que el 10% (5 casos) de les explotacions practiquen alguna d'aquestes activitats com a mecanisme d'intensificació productiva; no obstant, i considerant els casos localitzats, no podem parlar d'una incidència molt significativa en l'àmbit d'estudi. Per acabar, cal comentar que el 22% de les explotacions tenen bestiar menut, especialment gallines (entre 5 i 10 caps), per l'autoconsum familiar.

c) La mecanització

De les 50 explotacions estudiades, 42[3] tenen o bé motocultor o bé tractor, i en alguns casos, com ara comentarem, disposen d'ambdues màquines. En efecte, en total hem censat 62 màquines repartides de la següent manera: 29 motocultors i 33 tractors; ara, 13 explotacions disposen només de motocultor; dos explotacions disposen de dos motocultors; 9 explotacions d'un tractor; 6 explotacions de dos tractors i 12 explotacions gaudeixen d'ambdues màquines.

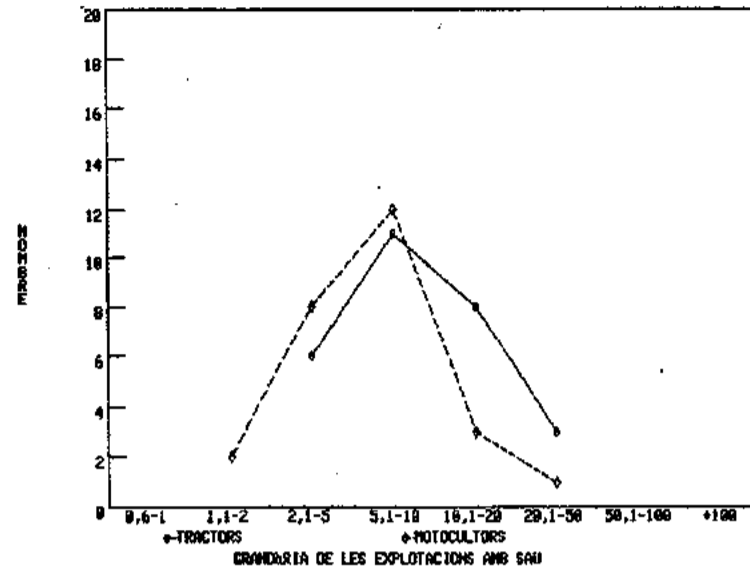
Un index normalment usat per mesurar la viabilitat de les explotacions és el nombre de tractors i/o motocultors per cada 100 ha. de SAU i el nombre d'aquestes màquines per explotació. Respecte al primer index en resulten 6,5 motocultors i 7,4 tractors per cada 100 ha. de SAU; i el segon -l'index de màquines per explotació- és de 0,66 pels tractors i de 0,58 pels motocultors. L'index global resultant és d'1,24 tractors i/o motocultors per explotació. Podem dir que el grau de mecanització és, en general, suficient i quasi podríem parlar d'una mecanització excessiva ja que segurament, en alguns casos, la maquinària està infrautilitzada, ja que, pel tipus de cultiu de la comarca, ben segur, aquestes eines tenen un període de

[3] Cal comentar que de les 8 explotacions que no tenen maquinària 4 reuneixen menys d'1,4 ha. Ara, la resta tenen més de 4 ha. (dues entre 4 i 5 ha. i dues entre 9 i 17 ha.); nosaltresensem que en aquests casos els pagesos van obviar-la per la por que normalment expressen a l'hora de declarar els seus béns.

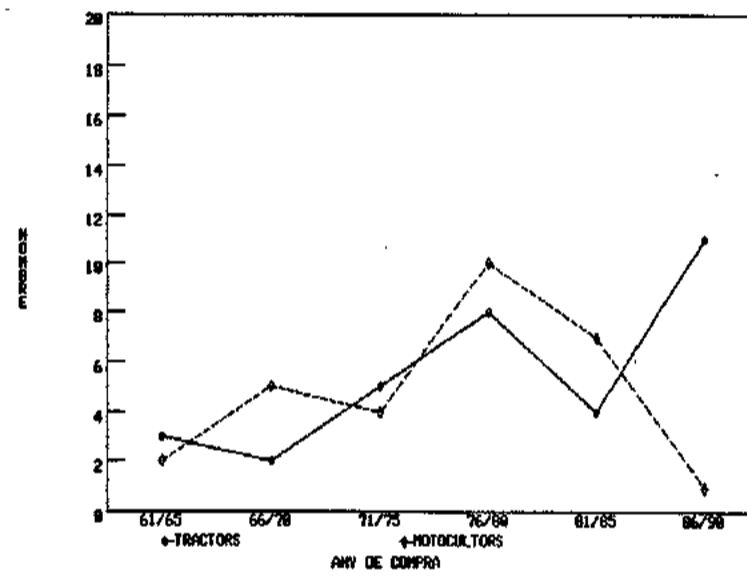
treball anual molt curt. Tanmateix, cal apuntar que per l'any 1987 a Catalunya es registrava un índex de 5,79 tractors per cada 100 ha. de SAU, i com podem veure ens trobem per damunt de la mitjana.

En el Gràfic 1 hem distribuït el nombre d'explotacions que disposen d'aquestes màquines segons la grandària de les explotacions amb SAU. Com es pot consultar, i si bé la punta màxima de concentració d'ambdues eines es dona en les explotacions de 5,1 a 10 ha. -d'acord amb la grandària mitjana de les explotacions dominants abans comentada-, hi ha una correlació força directa entre grandària d'explotació i tipus de màquina. D'altra banda, en el Gràfic 2 hem dibuixat l'any de compra del tractor i/o el motocultor en les respectives explotacions. Pel que fa als motocultors hi ha una primera cresta en la primera dècada dels seixanta i és en la segona dècada dels setanta quan sembla que la compra del nou o de recanvi del motocultor s'intensifica, per iniciar una davallada realment important. La primera punta ascendent del tractor coincideix amb la punta màxima dels motocultors (1976-1980) i, després d'un període d'estabilitat, en el darrer quinquenni (1986-1990) observem novament una forta alça. Cal comentar que 7 dels 11 tractors nous han estat adquirits per explotacions que ja en disposaven, de motocultor (quatre casos) o tractor (tres casos), i la resta (4 casos) per pagesos que només disposen d'aquest nou tractor. En tots aquests casos es tracta de recanvi, no d'adquisició per primera vegada d'aquesta eina. Igualment cal

GRAFIC.1 B.P: NOMBRE DE MAQUINES PER EXPLOTACIO

GRAFIC.2 B.P: EDAT DE LA MAQUINARIA

anotar que la mitjana de terra de cultiu del conjunt d'explotacions que han adquirit un tractor en el darrer quinquenni és de 12,2 hectàrees; es tracta, doncs, preferentment, de les explotacions grans.

El "boom" del tractor, en una comarca a on havia predominat sempre el motocultor, es pot atribuir a: a) els anivellaments de terres, tot i que aquestes operacions no són molt notables, han permès en algunes explotacions la introducció del tractor salvant l'accidentalitat del terreny, en general molt acusada; b) la generalitzada pujada en el quinquenni 1976-1981, arreu de les explotacions, pot explicar-se per l'optimisme general que en aquells anys vivia el sector; i c) com hem comentat, la darrera puja de tractors es produeix en explotacions de dimensió gran, el que pot induir-nos a pensar que es tracta de les explotacions amb més viabilitat econòmica.

d) Titularitat de les explotacions

Una primer qüestió a considerar és la distinció entre Cap d'explotació i Titular jurídic de l'explotació. En aquest sentit, en el Priorat, hi ha un aclaparador domini d'homes que es declaren caps d'explotació, 49 homes i només una dona. Ara, tot i que en les enquestes hi ha una elevada coincidència entre ambdues figures (Titular i Cap d'explotació), doncs un 70%, diuen ésser ambdues coses, cal matisar aquesta resposta. En 5

explotacions, de les 35 localitzades en què l'home es declara titular jurídic de les terres, la dona és filla de l'explotació i n'és realment la propietària, ja que ha adquirit aquesta per herència. Només una dona vídua, que és usufructuària d'una explotació relativament important (9 ha. d'avellaners), es declara cap d'explotació i cal dir que aquesta explotació no té assegurada la continuïtat per part dels fills (vegeu Taula 4).

Dins el conjunt de caps d'explotació que declaren no ésser Titulars de les terres (un 30%), totes són propietat de la família. La resposta dels informants, en ésser preguntats pel règim de tinença de l'explotació, va ésser: "ús del comú", en el sentit de propietat familiar que en disfruten tots ells. El que vol dir que es tracta d'explotacions a on no s'ha produït legalment el recanvi generacional d'accés a la propietat familiar. No obstant això, en 4 dels casos estudiats, la família que avui la té al seu càrrec, si bé la major part de la terra es d'"ús del comú", ha comprat, pel seu compte, petites parcel·les. En tots els casos, els esposos diuen ésser copropietaris d'aquestes terres.

D'altra banda, sembla que hi ha una relació força directa entre l'edat del cap d'explotació i la d'ésser titular jurídic de l'explotació. En el Gràfic 3 podem veure que els caps d'explotació joves o relativament joves (de menys de 46 anys) no són els titulars de l'explotació. Només en dues explotacions

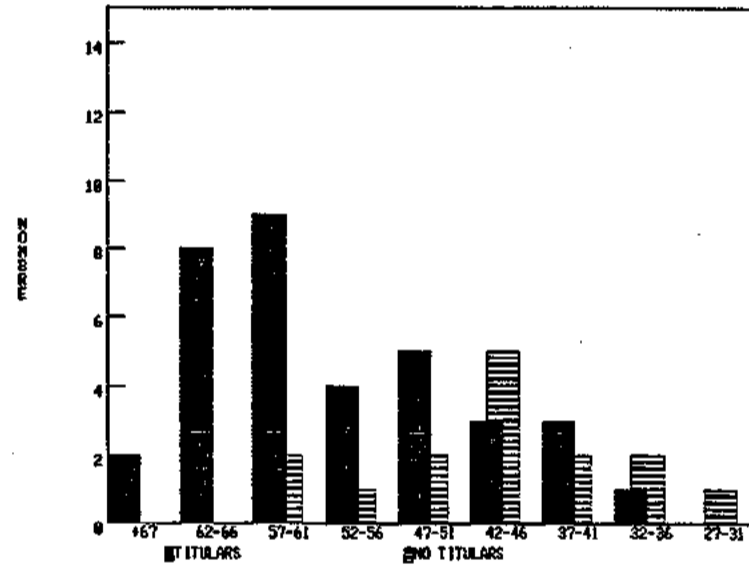
TAULA.4

BP: TITULARITAT DE LES EXPLOTACIONS (1989)

CAPS D'EXPLOTACIO	Homes = 49 Dones = 1 (vídua)
TITULARS JURIDICS	Homes = 29 (terra generalment per herència, un d'ells és arrendatari) Dones = 6 (4 terra per herència, una vídua usufructuària i una per compra)
NO TITULARS JURIDICS	Propietat Familiar* Homes = 9 (és d'ús del comú, però ells són fills de la casa) Dones = 6 (és d'ús del comú, però elles són filles de la casa)

*(en quatre d'aquests casos, la família que ara la treballa té una petita part de la terra en propietat adquirida per compra, en tots els casos diuen que l'espòs i l'esposa en són co-propietaris)

GRAFIC.3 B.P: EDAT DELS CAPS D'EXPLOTACIO

en les quals els caps d'explotació són relativament grans (57 i 61 anys) diuen no ésser-ne els titulars jurídics de la terra. En una d'elles, la terra va ésser repartida per herència entre diversos germans, però, en treballar-hi només un dells (el cap de la família enquestada), aquest en disfruta fins a la seva jubilació, moment en què -segons expliquen- es farà efectiu el repartiment. L'altre cap d'explotació treballa una finca de 25 hectàrees d'"ús del comú"; l'informant explica que el seu pare es resisteix a testar, fet que els provoca, i ha provocat, incertesa a l'hora de fer-hi innovacions. La mort del pare pot significar la dissolució d'aquesta per haver de dividir la terra entre els diferents germans.

Malgrat tot això, el tipus predominant de règim de tinença és el de propietat o explotació directa de la terra i, si bé, cada dia més, l'accés a la propietat familiar és a favor del fill o filla que desitja fer de pagès, en general hi ha hagut en el Priorat un fort repartiment de terres. De tota manera observem que, hagin o no accedit a la propietat legal de la terra, hi ha un domini clar de transmissions línia masculina, ja que només un 22% de les dones hi han aportat terres pròpies procedents de l'herència familiar.

D'altra banda, i no considerant la dona usufructuària de l'explotació que la treballa i dirigeix ella directament, totes les dones filles de la casa es declaren ajuda familiar a l'explotació. Igualment, 7 dels 11 casos estudiats en els que

6.1.1.2. Característiques generals de la unitat familiar

El conjunt de municipis que configuren la demarcació territorial del Baix Priorat presenten unes característiques eminentment rurals, si prenem com a mesura la seva grandària segons el nombre d'habitants. A excepció de Falset -capital comarcal del Priorat- qualificada d'entitat de població intermèdia, tots els municipis reuneixen, en general, menys de 600 habitants i la tendència és d'estancament o pèrdua de població, segons l'índex de davallada registrat entre 1981-1986.

El total de població d'aquesta subcomarca era per l'any 1986 de 5.382 habitants i el nombre de persones reunides en les explotacions d'estudi és de 204; per tant, en termes de representació, ens movem dins un nivell molt baix (3,7%). Però si prenem com a mesura el nombre de famílies que hem localitzat en el Padró d'Habitants de 1986, considerant només aquelles el cap de família de les quals s'autocensà com de professió pagès, el total és 384 llars i la mostra d'explotacions estudiades representa el 13,02% d'aquestes famílies.

En la Taula 5 podem veure la composició familiar de les explotacions segons les diferents generacions en elles reunides i, també, la seva distribució segons el sexe i l'estat civil de la població. La proporció entre sexes ens mostra una tendència lleugerament superior d'homes sobre dones (el 51,5% i el 48,5%,

TAULA.5

BP: COMPOSICIO FAMILIAR DE LES EXPLOTACIONS
(Per generacions, sexe i estat civil)

	nombre	sexe %	total %		nombre	
	-----	-----	-----		-----	
1a. GENERACIO	AVIS	12	11,43	5,88	CASATS	4
					SOLTERS	0
					VIDUS	8
	AVIES	15	15,15	7,35	CASADES	4
					SOLTERES	0
					VIDUES	10
2na. GENERACIO	CAPS D'EXPL. homes/dones	49 1	46,67 1,01	24,02 ,49	CASATS	49
					SOLTERS	0
					VIDUS	1 (és una sra. vídua)
	ESPOSES	49	49,49	24,02	CASADES	49
					SOLTERES	0
					VIDUES	0
2na. GENERACIO	GERMANS	2	1,90	,98	CASATS	0
					SOLTERS	2
					VIDUS	0
	GERMANES	2	2,02	,98	CASADES	0
					SOLTERES	2
					VIDUES	0
3ra. GENERACIO	FILLS	42	40	20,59	CASATS	1 (és un gendre)
					SOLTERS	41
					VIDUS	0
	FILLES	32	32,32	15,69	CASADES	1
					SOLTERES	31
					VIDUES	0
TOTAL	HOMES	105	100	51,47	CASATS	54
					SOLTERS	43
					VIDUS	8
	DONES	99	100	48,53	CASADES	54
					SOLTERES	33
					VIDUES	11

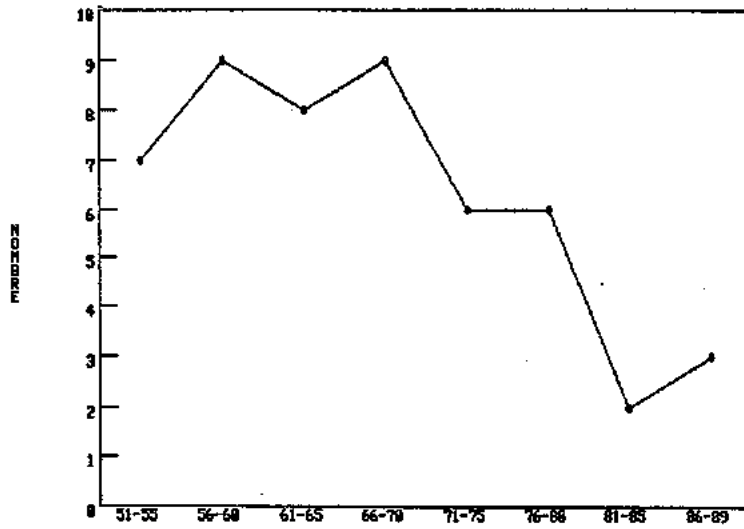
	204					

respectivament). La més alta proporció de sexe masculí és a causa d'una major presència de fills en aquestes llars. Contràriament, la població d'avis i àvies, tot i una més relativa presència d'aquestes, es pot dir que és força equitativa.

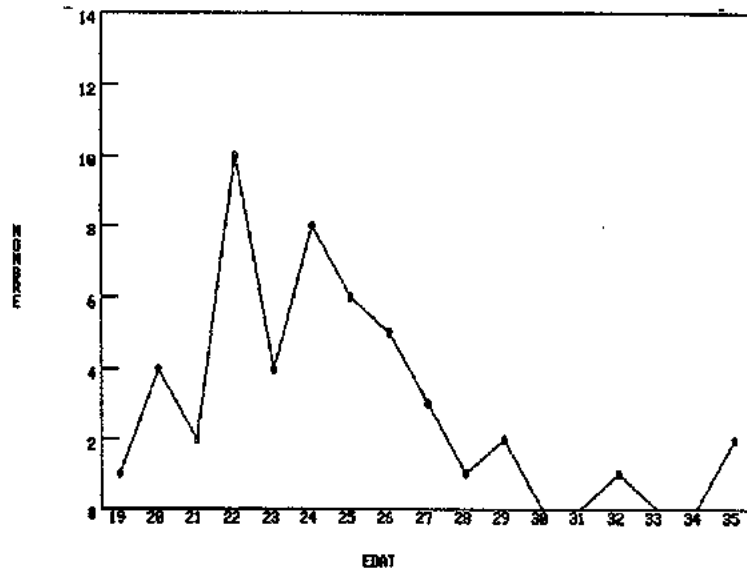
L'anàlisi de la població segons estat civil -no considerem la 2ª generació ja que aquesta és pràcticament coincident a causa de la nostra hipòtesi de partida- ens informa, com era d'esperar, d'un alt percentatge de vídues, però també vidus de la primera generació. Però potser la dada més significativa és que pràcticament el 100% dels fills/es que viuen en les explotacions són solters/es. Aquestes dades ens porten necessàriament a l'estudi de l'edat de la població familiar i, més concretament, a l'edat de les mares i, també, a estudiar la composició generacional de les famílies per conèixer en quines hi té més pes la 1ª generació.

L'edat dels caps d'explotació i de les esposes és, de mitjana, de 50 anys i 47 anys respectivament, població que podem considerar de madura i, majoritàriament, podem dir que el seu cicle reproductiu és acabat. D'altra banda, observem que, en el 67% de les explotacions en les que hi conviuen persones de la 1ª generació, l'edat dels caps d'explotació i de les esposes és superior a la mitjana estimada. És a dir, el nivell de convivència intrageneracional va perdent importància entre els matrimonis més joves localitzats; així, en un 48% de les

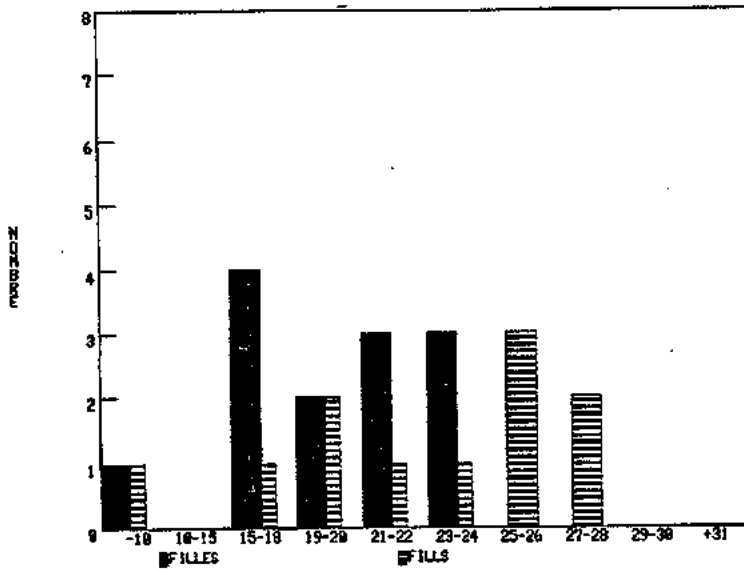
GRAFIC.4 B.P: Zona. GENERACIO ANY DE MATRIMONI

GRAFIC.5 B.P: EDAT DE MATRIMONI DE LES DONES

GRAFIC.6 B.P: EDAT DE SORTIDA DELS FILLS/ES

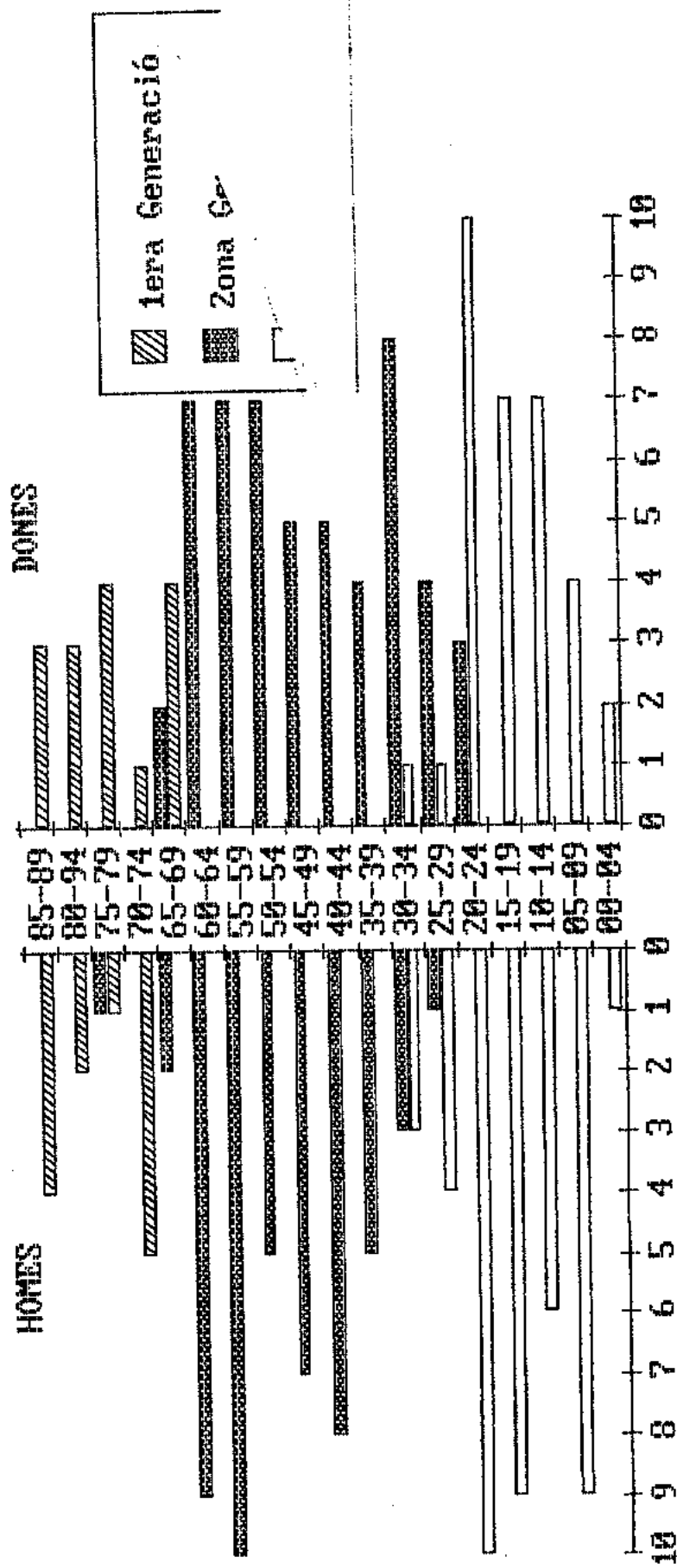

explotacions estudiades, en les que la segona generació té menys de 49 anys, la tendència ha estat la de formar un nucli familiar propi.

L'estudi de la piràmide de població mostra un grup d'edat molt nombrós, entre 20-24 anys, en què tots els nois són solters i, contràriament, en el grup de les noies apareixen ja algunes esposes (cap d'elles filla de l'explotació). L'any de neixement d'aquesta població coincideix amb el període en què es celebraren més casaments (de mitjana, els enllaços matrimonials es produïren entre 1966-1967); ara, sorprèn la baixa presència de fills/es de 25 a 30 anys, ja que, si prenem com indicadors l'edat mitjana de les mares i el nombre d'unions maritals, la taxa de natalitat hauria d'ésser força elevada.

Del nombre total de fills/es nascuts vius (103), 29 han sortit de la llar familiar, bàsicament, per motius de matrimoni. Aquesta població, que avui possiblement té llar pròpia, explica el buit generacional de la piràmide, ja que tots ells van néixer en el període 1950-1964, amb un clar domini d'efectius nascuts en el darrer decenni. En el Gràfic 6 podem veure que entre ambdós sexes hi ha un cert desfasament segons l'edat de sortida i que la proporció de noies és força superior al dels nois (20 noies sobre 9 nois), el que explica la major presència de fills solters en aquestes explotacions. La més elevada proporció de nois residint a la llar familiar no pensem que signifiqui un nivell més alt de solteria masculina, doncs

PIRAMIDE DE POBLACIO DEL BAIX PRIORAT

-tot i que el nombre de casos estudiats és baix- en principi la informació no apunta cap a aquesta tendència observada en algunes zones rurals catalanes. Nosaltres pensem que el fenomen s'explica, en primer lloc, perquè també aquí, com arreu, neixen més nens que nenes i, en segon lloc, i més important, pel fet que la mitjana d'edat en casar-se és estadísticament, com hem vist, més elevada en els homes que en les dones.

Aquesta sortida de fills/es de l'explotació es reflecteix en la Taula 6, que ens informa del progressiu canvi de les estructures familiars segons el nombre de fills/es d'origen i la seva actual composició. Així, si bé la taxa de natalitat del conjunt de famílies ha estat de 2,06 de mitjana, avui resta un promig de 1,48 fills per explotació. Situació que porta cap a la formació de famílies nuclears estrictes, és a dir, formades només pel matrimoni.

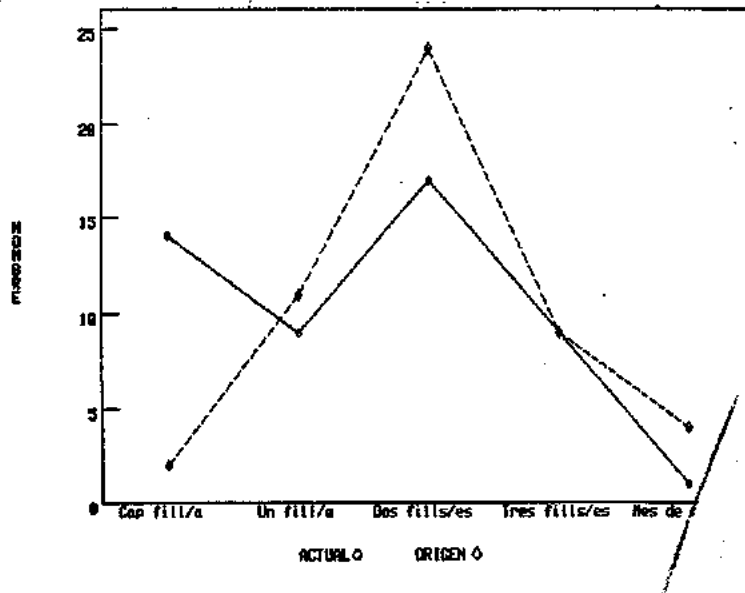
No obstant, l'actual tipologia d'aquestes llars, tal com es pot observar en la Taula 7, és la d'un pes considerablement important de famílies extenses, situació que difereix notablement dels altres contextos territorials presentats. En el conjunt de països de l'Europa Comunitària, Espanya i Catalunya hi ha major freqüència de llars uninuclears (66,05%, 71,26% i 68,46% respectivament); en qualsevol cas, però, la nostra zona s'aproxima força al tipus de llar de la Catalunya rural (60,32 %) i, també, de les zones rurals

TAULA.6 BP: ESTRUCTURA FAMILIAR SEGONS NOMBRE DE FILLS/ES

2na.GENERACIO

	ACTUAL COMPOSICIO		COMPOSICIO D'ORIGEN	
	Famílies nombre	Percentatge Total	Famílies nombre	Percentatge Total
Cap fill/a	14	28	2	4
Un fill/a	9	18	11	22
Dos fills/es	17	34	24	48
Tres fills/es	9	18	9	18
Més de quatre	1	2	4	8
Total Famílies	50	100	50	100

GRAFIC.7 B.P: ESTRUCTURA FAMILIAR SEGONS EL NOMBRE DE FILLS/ES

tarragonines (60,82%)[4].

En resum, podem dir que el Baix Priorat presenta avui una tipologia de llars d'estructura plenament rural, però la qüestió que ens queda pendent és la de saber, tal com apuntàvem abans, si el model familiar està canviant. El fet que la població d'aquesta comarca es centri a les viles -no hi ha nuclis o masies disseminades- i, per tant, que la casa familiar sigui bàsicament vivenda (l'espai físic productiu i reproductiu és separat) podria servir-nos com argument de què en aquesta zona es camina cap a un model familiar de tipus urbà. De totes maneres, i com expliquen Solsona & Treviño: "El model de família complexa a Catalunya, que pot tenir les seves arrels en la forma de tinença i tipus d'explotació de la terra, sobrepassa els límits de la zona rural; és present en tot el territori, sigui quin sigui el tipus d'hàbitat" (1990, pàg,104). Aquesta consideració invalida, almenys en part, el nostre raonament, però segurament no és erroni pensar que la més llarga esperança de vida de la població, d'alguna manera un sentir-se "vell" més lent, i també el desig de llibertat per part dels joves influeix en el tradicional model català.

En síntesi, hem vist que els matrimonis més joves d'aquestes explotacions presenten un índex de convivència amb la primera generació molt baix i, per tant, la qüestió que ens

[4] Vegeu Solsona & Treviño (1990).

TAULA.7

BP: TIPOLOGIA DE LES LLARS

		PERCENTATGES						
		Nº de llars	àmbit d'estudi	Província Tarragona*	Catalunya*	Espanya	CEE	
LLARS	UNINUCLEARS (58%)	MATRIMONI SENSE FILLS SOLTERS						
		I CAP ALTRA PERSONA	8	16	18,08 19,35	19,23 18,03	15,72	21,10
		MATRIMONI AMB FILLS SOLTERS						
		I CAP ALTRA PERSONA	21	42	47,28 36,74	45,93 37,58	49,89	39,63
		MARE/PARE SOLS AMB FILLS SOLTERS						
		I CAP ALTRA PERSONA	0	0	4,62 4,62	4,99 4,71	5,66	5,32
		MATRIMONI SENSE FILLS SOLTERS						
		I AMB ALTRES PERSONES	6	12	2,70 3,53	2,80 3,28	2,21	1,73
		MATRIMONI AMB FILLS SOLTERS						
	I AMB ALTRES PERSONES	14	28	9,27 11,10	9,40 10,63	8,19	3,50	
	MARE/PARE SOLS AMB FILLS SOLTERS							
	I AMB ALTRES PERSONES	1	2	1,23 ,31	1,20 1,24	1,45	1,29	
	ALTRES SITUACIONS	0	0	16,82 24,35	16,45 24,53			

Font: Elaboració pròpia a partir de les enquestes i de Solsona & Treviño (1990).

* El primer percentatge fa referència a la distribució de les llars tipus i el segon a l'estructura de les llars en les zones rurals.

plantegem és la següent: l'abandò de la llar familiar per part dels fills/es, ¿significa actualment l'abandò de l'explotació, en el sentit de no aportar-hi treball?

Per acabar, en la Taula 8 es pot conèixer el nivell d'instrucció de la població. D'entrada cal remarcar el bon nivell d'alfabetització. Tant en la primera com en la segona generació hi ha un clar domini de població amb estudis primaris. Ara, en relació als estudis mitjans i superiors, la comparació en percentatges és força significatiu: un 14% (set casos) dels caps d'explotació i també un 14% (set casos) de les esposes tenen aquest nivell d'instrucció, però són les dones les que moderadament disfruten d'un millor nivell de formació. En relació als fills/es, el nivell d'instrucció va directament relacionat amb la seva edat. Tanmateix, és interessant de comentar que quasi totes les noies que viuen a la llar i que tenen més de 16 anys realitzen o estan realitzant estudis de formació professional o BUP (10 noies sobre 14); contràriament, tot i que el nombre de nois que realitzen aquests estudis és elevat (14 nois sobre 22), podem dir que proporcionalment el nivell d'instrucció és més favorable a les filles.

TAULA.8

BP: NIVELL D'INSTRUCCIO DELS COMPONENTS FAMILIARS
(per generacions i sexe)

		nombre		%	
1a. GENERACIO	AVIS	Est.Prim.	12	100	
		Grau mig	0	0	
		Superiors	0	0	
		Sense Est.	0	0	
	AVIES	Est.Prim.	14	93,33	
		Grau mig	0	0	
		Superiors	0	0	
		Sense Est.	1	6,67	
2na. GENERACIO	HOMES	Est.Prim.	41	83,67	
		Grau mig	6	12,24	
		Superiors	1	2,04	
		Sense Est.	1	2,04	
	DONES	Est.Prim.	41	82	(Hi ha la dona vídua cap d'expl.)
		Grau mig	4	8	
		Superiors	3	6	
		Sense Est.	2	4	
3ra. GENERACIO	FILLS	No tenen edat	1	2,38	
		1er Grau EGB	12	28,57	
		2on Grau EGB	13	30,95	
		Secundària	14	33,33	
		Superiors	2	4,76	
	FILLES	No tenen edat	2	6,45	
		1er Grau EGB	6	19,35	
		2on. Grau EGB	13	41,94	
		Secundària	10	32,26	
		Superiors	1	3,23	

6.1.1.3. L'aportació de treball dels caps d'explotació

Per aproximar-nos al grau d'ocupació dels caps d'explotació hem relacionat en la Taula 9 la grandària de les explotacions segons SAU i l'edat dels caps d'explotació amb classe d'actiu agrari i grau de dedicació.

Si prenem com a concepte la seva condició sòcio-econòmica o classe d'actiu agrari, podem classificar els caps d'explotació de la següent manera:

a) Un 60% són treballadors pel seu compte a l'agricultura. Normalment és població donada d'alta al REASS i la característica comuna és que, independentment de què s'ocupin exclusivament en la seva explotació o que aportin eventualment jornals en altres, són pagesos autònoms.

b) Un 24% són treballadors que, a més d'aportar treball a la pròpia explotació, s'ocupen o bé en altres activitats normalment no agràries, o bé per motius diversos (edat, malaltia, etc.) s'auto-censen com a població en "altres situacions". Per tant, aquí hi localitzem, d'una banda, pensionistes i d'altra, caps d'explotació que es classifiquen com ajuda familiar. Resposta que a opinió nostra va lligada a la condició que són pagesos que no gaudeixen del REASS.

c) Finalment, un 16% són pagesos que a més de fer-se càrrec de la pròpia explotació treballen, preferentment, com a jornalers fixos o eventuals en altres explotacions agràries, població que s'auto-censa com a mà d'obra assalariada en l'agricultura.

En relació al grau de dedicació dels caps d'explotació a la seva pròpia explotació, observem que el 48% diu dedicar-se regularment a temps complet (ATC) i un altre 52% contesta dedicar-se regularment a temps parcial (ATP). Així, una primera conclusió és que ens trobem amb una zona amb un alt percentatge de caps d'explotació que porten l'explotació ATP. De les dades analitzades es dedueix que a més dels grups classificats en els punt b) i c) una part dels pagesos autònoms s'ocupen o fan jornals eventualment en altres explotacions o, també, en altres activitats econòmiques.

La situació que presenten els caps d'explotació del Priorat no hi dubte que és extraordinàriament complexa i per això volem presentar la nostra anàlisi a nivell més individualitzat. L'objectiu de la taula 9 (de doble entrada) és veure la relació que hi ha entre grandària d'explotació amb SAU i l'edat dels caps d'explotació amb grau de dedicació d'aquests a l'agricultura. Així, d'una banda, hem agrupat les explotacions segons grandària i, d'altra, hem ordenat tots els caps d'explotació segons la seva edat.

TAULA.9 BP: SITUACIO LABORAL DELS CAPS D'EXPLOTACIO*

EDAT CAPS EXPL.	GRANDARIA DE LES EXPLOTACIONS				
	0,5 a 1	De 1,1 a 2	De 2,1 a 5	De 5,1 a 10	De 10,1 a 20 Més de 20
28					4-2/3
32				4-2/3	
32	4-3/3				
33			4-2/3		
35			4-2/3		
36			4-2/3		
38					2-1
39				6-1	
39				6-1	
41				6-1	
41				6-1	
42				6-1	
42				6-1	
42				6-1	
43					6-1
43				6-1	
44			3-1		
45		3-2			
46				1-2	
47					6-1
48				3-2	
49					6-1
49				6-1	
49				6-1	
50				6-1	
50				2-1	
53				6-1	
54					4-2
54				4-2	
55				6-2/3	
56				6-1	
57				6-1	
57		6-2			
57			2-1		
57					6-1
58				6-1	
59				6-2	
59				6-2	
59				6-1	
59					4-2
60			2-2		
61				6-1	
61		4-2			
61					6-1
62			6-2		
62				1-1	
62		4-2			
64			6-1		
65		3-2			
66			4-2		

* (1-2/3)

(1) Situació laboral agrícola
 1= empresari
 2= assalariat fix
 3= assalariat eventual
 4= ajuda familiar
 6= autònom

(2) Grau d'ocupació
 1= ATC
 2= ATP
 3= estacional
 4= ocasional
 5= mai

(3) Altres activitats
 2= indústria
 3= serveis

La primera observació a fer és que els caps d'explotació joves, menors de 38 anys, s'autocensen pràcticament tots (6 dels 7 casos) com ajuda familiar a l'explotació. Tots ells, independentment de la grandària de la seva explotació, diuen treballar-hi regularment ATP i només un pagès -què té una explotació petita, de menys d'una hectàrea- diu treballar-hi estacionalment o en períodes punta. Igualment, tots ells treballen eventualment com assalariats en altres activitats econòmiques. Només una excepció trenca aquesta argumentació: es tracta d'un pagès que porta una finca, segons ell en règim de masoveria, ja que disposa de vivenda, però que per la seva feina rep un salari mensual del propietari. Així, si bé podem dir que és el que porta la gestió corrent i quotidiana de l'explotació, és a dir, fa la funció de cap, no participa ni dels guanys obtinguts ni de les despeses generades en l'explotació; per tant és bàsicament un assalariat. En resum, segons aquesta informació, entre la població jove no hi ha una relació directa entre el grau d'ocupació i la grandària de l'explotació. Tanmateix, un punt important a valorar és l'eventualitat que tots declaren en relació a les altres activitats que practiquen.

En segon lloc, i segons es desprèn de la Taula 9, sembla que, aproximadament, a partir dels 40 anys, la condició socio-econòmica dels caps d'explotació és més definida. Igualment, la frontera entre ésser treballador pel seu compte o treballador assalariat es situa en les explotacions de 5 hectàrees. La pràctica totalitat dels caps d'explotació

localitzats que tenen explotacions menors de 5 ha. són assalariats a l'agricultura o pensionistes, el que pot voler dir que una explotació menor d'aquesta dimensió no és suficient per ocupar una persona a ple temps. En canvi, i valorant les dades disponibles, sembla que a partir d'aquesta dimensió hi ha un clar domini de pagesos ocupats ATC a l'explotació. De les 35 explotacions localitzades 24 diuen ocupar-se només en la seva explotació, 6 fan eventualment jornals en altres explotacions, 4 són pensionistes i un, a més de ser cap d'una explotació, és gerent d'una cooperativa. En resum, tot plegat fa pensar que a partir d'aquesta grandària una explotació és viable; ara, la pregunta que nosaltres ens plantegem és: pot viure d'aquesta explotació una família o, dit d'un altra manera, quin paper hi juguen la resta de membres que la componen?

6.1.1.4. Aportació de treball: mà d'obra familiar i no familiar

En la taula 10 hem relacionat l'aportació de treball que reben les explotacions diferenciant: a) Mà d'obra familiar, considerant, d'una banda, el treball que aporten els fills/es i avis/es que conviuen amb el cap d'explotació i la seva esposa i, d'altra, l'ajuda de familiars que no viuen amb aquests. b) Mà d'obra no familiar, considerant d'una banda la participació de veïns i d'altra el treball assalariat ja sigui fix o eventual. Com es pot veure, no valorem en aquesta taula ni l'aportació del cap d'explotació, comentada en l'apartat anterior, ni l'aportació de les esposes, que serà tractada en el proper apartat.

Cal remarcar en primer lloc l'alta participació dels fills/es que viuen a la llar, aportació de treball que com ara comentarem va directament lligada a l'edat d'aquesta població i, òbviament, al fet que hi resideixin. En tot cas, les dades ens informen que en un 54% de les explotacions hi ha aquest tipus de participació. En relació a la primera generació que conviu amb els enquestats, la col.laboració en les tasques agrícoles es pot qualificar de molt baixa, fet que nosaltres atribuïm -a part de l'edat- al tipus de producció de la zona i, molt especialment, a la distància entre la vivenda i els camps.

TAULA.10

BP: MA D'OBRA FAMILIAR I NO FAMILIAR

N ^o EXPL.	EDAT CAP	GRAND. EXPL.	TREBALL FAMILIAR A L'EXPL.				TREBALL ASSALARIAT	
			DINS		FORA		Fix	Eventual
			Fills	Avis	Família	Veïns		
19	43	35	2	0	no	no	0	4D
51	38	30	0	0	no	no	0	1H
29	61	29	0	0	si	no	0	2D
49	57	27,50	2	0	si	no	0	2H
14	39	18,50	2	0	si	no	0	
6	41	17	1	0	si	no	0	
27	59	16	0	0	si	no	0	
42	42	15	1	0	no	no	0	2H/1D
33	49	14,80	2	0	si	si	0	
50	28	13,20	0	0	si	no	0	2H
8	47	12,50	1	0	si	no	0	
16	42	12,40	1	0	si	no	0	1H
28	54	10,50	0	0	si	no	0	
37	50	10	2	0	no	no	0	
9	39	10	0	0	si	no	0	2H
10	59	9	1	0	si	no	0	
31	54	9	0	0	si	no	0	
32	49	9	0	1	no	si	0	
35	32	8,50	0	1	no	si	0	1H
20	57	7,50	3	0	si	no	0	
38	58	7,20	0	0	si	no	0	1H
39	59	7	2	0	si	no	0	1H/2D
22	48	7	2	0	si	no	0	
7	46	7	2	1	si	no	1	2H
17	59	6	3	0	si	si	0	3H
12	55	6	2	0	si	no	0	
3	56	6	0	0	si	si	0	2H/4D
15	41	6	1	0	si	no	0	
11	53	5,60	4	0	si	no	0	1H
2	61	5,40	0	0	si	no	0	
41	42	5,20	2	0	si	no	0	
5	62	5	1	0	si	no	0	
36	49	5	2	0	si	no	0	1H
43	66	5	0	0	no	no	0	
44	50	5	3	0	si	no	0	
46	62	5	0	0	no	no	0	
26	43	5	0	0	si	no	0	
40	35	4,50	0	0	no	no	0	
34	60	4	1	0	si	no	0	1H
24	44	3,50	0	0	si	no	0	
45	57	3	2	0	si	no	0	
47	36	3	0	0	si	no	0	
21	64	2,80	1	0	si	no	0	
48	33	2,80	0	1	si	no	0	
1	57	2	3	0	si	no	0	
13	45	1,50	2	0	si	no	0	
23	61	1,40	0	0	si	no	0	1H
30	62	1,25	0	0	no	no	0	
25	65	1,20	0	0	si	no	0	
18	32	1	0	0	si	si	0	

Potser el fet més característic d'aquestes explotacions és l'alta mobilitat de familiars, ja que un 80% diu rebre aquest tipus d'ajut. Aquesta participació és molt intensiva en el moment de la recol·lecció: plegar avellanes, recollir olives i veremar són tasques de caràcter plenament familiar. En aquestes feines hi col·laboren, a més dels fills/es casats/des i els seus respectius cònjuges, pares, sogres i molt sovint germans/es i cunyats/des amb els que s'intercanvien l'ajuda. D'altra banda, i dins el treball no familiar, trobem algunes explotacions que intercanvien treball amb els veïns, col·laboració cada dia menys usual. La norma d'aquesta ajuda o col·laboració és la no retribució monetària. En el cas dels fills/es que no viuen a l'explotació i normalment, també, dels pares i sogres, se'ls compensa amb productes (oli, vi, fruits secs o també hortalisses al llarg de l'any), i amb la resta significa, normalment, intercanvi de treball.

Malauradament, no disposem per als diferents tipus d'ajut o col·laboració el grau de dedicació a les explotacions; no obstant, sí que podem aproximar-nos al tipus d'ocupació dels fills/es que conviuen amb el cap d'explotació. En la Taula 11 es pot consultar la participació dels fills/es segons edat, grau de dedicació a l'explotació i activitat principal.

Contrastant la documentació segons edat i sexe, s'observa una clara diferència en la iniciació a la professió de pagès per raó de sexe. Així, les nenes sembla que no participen

en l'explotació abans dels 14 anys; contràriament, els nens s'inicien a la professió de pagès a partir dels 10-11 anys. Aquesta dades són força reveladores i confirmen les tesis de què "la responsabilitat precoç dels nois en tasques professionals correspon a la necessitat tècnica d'un aprenentatge llarg destinat a facilitar una adaptació a la diversitat de les situacions agronòmiques i és, de fet, una preparació pel futur paper de cap d'explotació. L'aprenentatge familiar es fa per i per a la pràctica, s'aprèn fent i s'aprèn el que un està destinat a fer (...). Els nois i les noies s'inicien en una edat molt precoç a un procés d'aprenentatge; pels fills, es reserva un espai únic, l'explotació, mentre que per les noies primer l'aprenentatge és en l'esfera domèstica i més tard s'inicien en la productiva" (Berlan, 1989).

D'altra banda, veiem que les noies entre 14 i 20 anys ajuden, preferentment, de manera ocasional en les tasques productives, mentre que els nois hi participen, més freqüentment, de manera estacional o en períodes punta. Igualment, el que és interessant d'aquestes dades és que el nivell d'instrucció és diferent entre ambdós sexes. Com es pot llegir, totes les noies menors de 20 anys diuen no dedicar-se a cap activitat econòmica ja que estan realitzant algun tipus d'estudi; contràriament, i sempre segons la documentació, sembla que els nois a partir dels 17 anys s'incorporen al mercat de treball.

TAULA.11

BP: TREBALL A L'EXPLOTACIO
(Fills/filles que viuen a l'explotació)

NOIES	32	Menys de 13 anys	11	ATC	0
				ATP	0
				ESTACIONALMENT	1
				OCASIONALMENT	0
				NO PARTICIPEN	10
		De 14 a 20 anys	11	ATC	0
				ATP	0
				ESTACIONALMENT	4
				OCASIONALMENT	7
NO PARTICIPEN	0				
Més de 20 anys	10	ATC	0		
		ATP	1		
		ESTACIONALMENT	5		
		OCASIONALMENT	3		
		NO PARTICIPEN	1		
NOIS	42	Menys de 13 anys	16	ATC	0
				ATP	0
				ESTACIONALMENT	3
				OCASIONALMENT	2
				NO PARTICIPEN	11
		De 14 a 20 anys	9	ATC	1
				ATP	0
				ESTACIONALMENT	5
				OCASIONALMENT	3
NO PARTICIPEN	0				
Més de 20 anys	17	ATC	1		
		ATP	4		
		ESTACIONALMENT	6		
		OCASIONALMENT	6		
		NO PARTICIPEN	0		

Ara, i deixant de banda aquest desfasament, hom constata que majoritàriament els joves (nois i noies) treballen fora del sector agrari. El que sorprèn d'aquesta informació és l'elevat nombre de nois que diuen treballar en el sector serveis (s'inclou aquí la construcció) com assalariats eventuais. Contràriament, i amb totes les reserves d'aquesta documentació, hi ha una proporció més elevada de noies que treballen a la indústria i amb una més elevada estabilitat de treball, si entenem com a tal el fet d'ésser treballadores fixes. L'eventualitat en el treball dels fills pot apuntar a una certa predisposició d'aquests a les necessitats productives de l'explotació.

TAULA.12 BP: OCUPACIO DELS FILLS/ES EN ALTRES ACTIVITATS

NOTES	TREBALLEN	8	INDUSTRIA F.	3
	TREBALL AGR.	1	INDUSTRIA E.	1
	NO TREBALLEN	23	SERVEIS F.	3
			SERVEIS E.	1
NOIS	TREBALLEN	16	INDUSTRIA F.	2
	TREBALL AGR.	3	INDUSTRIA E.	3
	NO TREBALLEN	23	SERVEIS F.	4
			SERVEIS E.	7

La incorporació de fills/es a la professió de pagès es pot valorar de molt baix, però sembla que si algú es queda a l'explotació o hi participa de forma més freqüent és, òbviament, el noi. En efecte, el nombre de casos en què el fill treballa

ATC a l'explotació familiar és només de dos i per tant és molt arriscat apuntar tendències; no obstant, observem que, en ambdues explotacions, que podríem qualificar d'intermèdies-grans segons la dimensió mitjana estimada, l'activitat agrícola es complementa amb la ramadera (vedells d'engreix i gallines de posta), dades que podrien indicar que és en aquest tipus d'explotacions a on hi ha possibilitats d'ocupar permanentment més d'una persona. D'altra banda, en quatre explotacions, de grandària petita, en les quals el cap d'explotació fa jornals fora de la pròpia explotació, els fills diuen participar-hi regularment ATP i, en una explotació, una noia filla d'una explotació petita (4 ha.) diu treballar com assalariada eventual en l'agricultura i participar regularment ATP en l'explotació familiar. La coincidència entre explotacions portades per caps d'explotació ATP que són principalment assalariats i fills que diuen treballar-hi també ATP pot indicar que la discontinuïtat de treball en la pròpia explotació obliga a una més alta participació familiar.

En síntesi, el que ens revela la informació és que tots els fills/es, a partir dels 11 anys els nois i dels 14 les noies, aporten treball en les explotacions familiars de manera ocasional o estacional; ara, el grau d'incorporació a aquesta activitat com a ocupació principal és molt baix i només sembla que és en les explotacions amb una producció intensiva on és possible la incorporació de joves a l'explotació familiar.

Una documentació realment difícil d'aconseguir amb cert rigor és la de contractació de treball assalariat. La precaució, la poca claredat i, fins i tot, la por amb què els pagesos informen fan preveure que les dades que comentem s'han de prendre com indicatives i no hi ha dubte que pel conjunt d'explotacions són infravalorades. Segons les respostes obtingudes, un 36% de les explotacions contracten treball assalariat i majoritàriament es lloguen treballadors eventuais. Només una explotació agrícola-ramadera (engreix de pollastres) té un jornalier fix a l'explotació.

La grandària de l'explotació sembla que és la variable més explicativa a l'hora de valorar el treball assalariat, ja que també aquí la línia divisòria està a les 5 hectàrees de SAU. Pel que fa a la contractació de mà d'obra, tot i que per norma es contracta més treball masculí, sembla que hi ha una certa diferenciació per sexes segons les tasques a realitzar. En general, el treball més contractat és el de podar o esporgar, que és bàsicament una feina d'homes. Una feina per la que sovint es contracta treball és la d'espollar raïms -aclarir els ceps-, feina molt delicada i especialitzada -segons informen els pagesos- i també és feina d'homes. Contràriament, esperonar els avellaners -aclarir els brots per obtenir més qualitat-, feina delicada i que demana "mans àgils", com diuen els pagesos, és una tasca de dones. Finalment, algunes explotacions contracten també treball assalariat en el moment de veremar i aquí les feines són repartides per raó de sexe: les dones tallen els raïms

i els homes recullen les cistelles. En general tot el treball contractat és realitzat pels pagesos de la comarca que, en moments puntuals, fan jornals en d'altres explotacions. Molt rarament es contracta treball assalariat en el moment de la recollida d'avellanes, olives i ametlles, feines, com hem dit abans, de caràcter plenament familiar.

D'altra banda, si repassem la Taula 10 veurem que algunes explotacions petites (menors de 5 ha.) contracten treball assalariat. Cal advertir que en aquests casos es tracta de lloguer de tractorades ja que són explotacions que no disposen d'aquesta eina.

Per concloure, podem dir que els fills/es de les explotacions agràries cerquen en primer lloc treball alternatiu fora del sector. La sortida d'aquesta població, i ens referim tant als que viuen a l'explotació com els que per motius diversos no conviuen amb els pares, no significa però una desvinculació total de les tasques agrícoles familiars, en especial en el moment de la recol·lecció. L'alta mobilitat de familiars en totes les explotacions, fins i tot d'aquelles el cap d'explotació de les quals treballa la terra a temps parcial, fa entreveure aquesta via com a necessària per a la continuïtat d'aquestes explotacions. Igualment, la proporció d'empreses que contracten treballadors eventuais (pagesos de la zona), fa pensar en una forta estacionalitat de totes les tasques i potser explica, també, l'alt nivell d'eventualitat en el treball que els caps

d'explotació realitzen en altres activitats econòmiques. En resum, l'explotació no requereix una aportació de treball regular -diària-, però obliga a estar disponible en moments claus del cicle agrícola.

6.1.1.5. L'aportació de treball de les esposes

a) Condició socio-econòmica de les esposes i grau d'ocupació en les EFA.

En la taula 13 hem resumit l'activitat agrària de les esposes segons la seva classificació professional i el seu grau de participació en les explotacions familiars agràries (EFA). Com era d'esperar, un 74% (37 casos) de les dones diuen ésser ajuda familiar a l'agricultura i només un 8% (4 dones) declaren ésser autònomes en el sector. Aquest darrer percentatge es pot qualificar de molt baix i més si pensem que declarar-se autònoma va estretament lligat a gaudir del REASS. La situació no seria preocupant si un nombre important de dones gaudís d'algun tipus de prestació, però si pensem que el 42% de les esposes (21 casos) sobrepassen o estan en el límit d'edat mínima exigible per iniciar la cotització i gaudir d'una pensió de jubilació (50 anys)[5] i considerem també que només vuit d'elles diuen haver tingut anteriorment un treball assalariat en el que podríem suposar que han estat donades d'alta en algun Règim de la Seguretat Social -els anys de cotització són acumulables-, podem afirmar que, globalment, la situació d'aquestes dones en el seu futur proper no és massa afalagador.

[5] Recordem que el període mínim de cotització exigible per tenir dret a la pensió de jubilació és de quinze anys, dels quals, almenys dos, hauran d'estar compresos dins dels vuit immediatament anteriors al moment de causar el dret.

TAULA.13

BP: CONDICIO SOCIO-ECONOMICA DE LES ESPOSES I GRAU D'OCUPACIO

Condicció socio-econòmica de les actives agràries	Grau de dedicació a l'explotació familiar	nombre percentatge	
		nombre	percentatge
Autònoma 4	ATC	1	2
	ATP	2	4
	Estacionalment	1	2
	Ocasionalment	0	0
Ajuda Familiar 37	ATC	0	0
	ATP	7	14
	Estacionalment	27	54
	Ocasionalment	3	6
Assalariada 2	Fixa	0	0
	Eventual	2	4
Sense classif. 7	No participen	7	14
		50	

Pel que fa a l'aportació de treball agrícola, i com a primera aproximació, les dades ens informen que ens trobem en una comarca on el grau de participació de la dona en les tasques productives es pot qualificar de baix. En efecte, el 56% diu que només aporta treball estacionalment o en períodes punta, tres dones només hi col.laboren ocasionalment i 7 dones diuen que no hi participen. En relació a aquestes darreres, és d'interès apuntar les causes, per elles comentades, que justifiquen la seva desvinculació del treball productiu de l'explotació. Dues dones comenten que per raó de salut actualment no hi participen;

una altra té cura, a més de dos avis, dels seus néts (la seva filla, mare dels nens, treballa a la fàbrica); una noia jove, casada l'estiu de l'entrevista, diu que no hi participa perquè l'explotació la porta el seu marit juntament amb els sogres; i per últim, tres dones diuen desentendre's del camp. En el moment d'ésser enquestades aquestes tres dones van argumentar: "Prou feina tenim amb el nostre propi treball i el de la llar"[6], i a més, una afegí: "Jo ja contribueixo suficientment a mantenir les terres, doncs part del meu sou s'inverteix a l'explotació"[7]. Opinió que, expressada amb més subtileza, és compartida per moltes dones.

D'altra banda, un 20% (10 casos) de les dones diuen participar-hi regularment ATP (únicament una dona diu ocupar-se ATC en l'explotació). Examinant aquestes situacions observem que: en quatre de les explotacions amb una aportació de treball més continu per part de les esposes, l'activitat agrícola es complementa amb una activitat ramadera; dues explotacions són les més grans localitzades en l'àrea d'estudi (35 hec. i 29 hec.

[6] Es tracta de tres dones de les quals una treballa en una botiga i, a més, té dos nens petits; una altra treballa a la fàbrica i, a part de tenir dos fills, conviu amb ells tres avis; i l'altra administrativa.

[7]. Recollit en el diari de l'enquestadora. És una dona de 43 anys que treballa d' administrativa, l'explotació familiar és de 12,4 hectàrees de SAU i diu que "l'agricultura comporta més despeses que guanys", Capçanes, expl. núm 16.

de SAU); una altra és a càrrec d'una dona vídua cap d'explotació i, finalment, en tres explotacions els marits fan jornals de manera eventual en altres explotacions.

En general, però, les dones valoren que la seva aportació de treball ha estat en general sempre baix (40%) i fins i tot, en alguns casos, assenyalen que la seva aportació ha minvat, ja sigui per raons de salut i edat o per necessitat de recórrer a una feina fora de l'explotació (24%). Igualment, val la pena comentar que quan a les dones vam demanar-els-hi que calculessin el percentatge que la seva activitat a l'explotació representa sobre el total d'ingressos a l'any, els resultats van coincidir amb el grau de dedicació a l'explotació. Així, un 84% declarà que la seva aportació és de menys del 25% del total; 6 casos el valoraren entre un 25-50%; i dues dones, més del 50%. Només el 20% de dones que diuen ocupar-se ATP a l'explotació apunten una major participació i asseguren que la seva contribució als resultats econòmics de l'explotació és superior al 25% del total.

No hi ha dubte que la situació és complexa per buscar explicacions en aquests casos de major participació, certament molt puntuals. De tota manera sembla força clar que quan una explotació és intensiva en producció requereix una implicació més directa i regular de tots els membres de la família (recordem que només cinc explotacions es dediquen a activitats ramaderes i, a excepció d'una que té un jornalер fix, en resta la

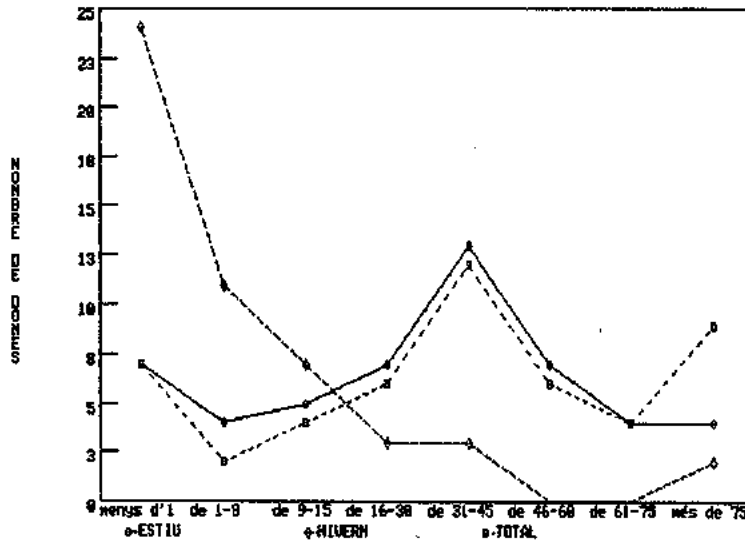
participació de la dona queda constatada). D'altra banda, en la resta de casos, i no valorant el cas de la dona vídua, la més elevada participació és difícil d'explicar, ja que, com ara comentarem, l'aportació real, segons jornades treballades, és per a totes aquestes dones molt propera a la del conjunt de dones del Priorat. No obstant, podem pensar que en les explotacions més grans, i atenent-nos a la resposta sobre participació en les decisions sobre gestió de les explotacions, les dones hi estan més implicades, ja que, si bé les jornades reals treballades, com deiem, no s'aparten de la mitjana comarcal, hom intueix que les esposes sovint afronten gestions quotidianes de l'empresa.

b) Jornades treballades a l'explotació.

Estranyament, i a excepció dels casos comentats d'explotació amb bestiar, les dones del Priorat s'ocupen diàriament a l'explotació, però, com hem vist, tampoc els esposos necessàriament han d'acudir-hi. El tipus de producció n'és l'explicació principal d'aquesta discontinuïtat; no obstant, el grau d'ocupació de les esposes sembla anar lligat al nivell de participació en les diferents tasques que al llarg de l'any agrícola requereixen els distints cultius.

En el Gràfic 8 es pot veure, segons les jornades declarades, una clara estacionalitat de l'ocupació. L'aportació és molt baixa a l'hivern, ja que només 8 dones diuen anar al camp més de 30 dies. Contràriament, la participació puja a l'estiu i la punta màxima d'ocupació és entre 30 i 45 jornades, però amb una estimable presència de dones amb una més elevada ocupació. Per norma, totes les dones participen en la recollida dels fruits: plegar avellanes i olives i veremar són tasques manuals que, com hem comentat, requereixen una alta mobilitat de familiars. En general s'aprecia que, segons el grau de concurrència dels diferents cultius en les explotacions, el grau d'ocupació de la dona és més o menys llarg, seguint sempre el calendari de recol·lecció. El calendari d'aquestes tasques, i en tot cas amb petits desfasaments temporals, és: recollir ametlles a l'agost; plegar avellanes entre finals d'agost i primers de setembre; veremar, entre mig setembre i octubre i plegar olives a finals de novembre i desembre. Si pensem que totes aquestes tasques són inajornables i que totes les explotacions del Priorat són especialitzades en aquests productes, forçosament s'ha d'acudir a utilitzar tota la mà d'obra familiar disponible.

GRAFIC.8 BP: NOMBRE DE JORNADES COMPLETES

Però, el nombre de jornades aportades per les dones no sembla anar només lligat al grau de concurrència dels diferents cultius ni a la grandària de les explotacions -tot i que òbviament hi té una certa importància- sinó també a la seva participació en les distintes pràctiques culturals dels conreus. Hem comprovat que quan una dona diu ocupar-se a l'explotació més de 60 dies a l'any és perquè, a més de treballar en la recol.lecció, participa en altres feines estacionals, especialment en la d'esperonar els avellaners i recollir "rama" després de la poda (tasca aquesta darrera -podar- que rarament fan les dones). Igualment, la participació de les esposes en aquestes operacions sembla tenir una relació directa amb el fet de si aquestes tenen o no una altra activitat econòmica, en especial fora de l'explotació.

c) La situació de les esposes en altres activitats econòmiques.

Un primer aclariment a efectuar és que un dels temes més difícils d'esbrinar, en el moment de l'enquesta, va ésser el de conèixer la situació real de les dones en relació als treballs remunerat que elles podien practicar, en especial quan es tracta de posar al descobert feines a domicili o feines en situacions legalment precàries (per exemple, treballar en la neteja d'altres llars). Per sintetitzar la documentació que ara comentem ha estat necessari reconstruir la situació de les dones a partir de distintes preguntes formulades al llarg de l'enquesta. Cal avisar que sovint l'entrevistadora havia de reconstruir la situació de la dona un cop fora de la vivenda, perquè era en el moment de la conversa informal -normalment quan l'enquesta es donava per acabada- quan la dona es mostrava més confidencial. Malgrat aquests inconvenients, pensem que les dades sobre activitat són molt reveladores.

Un primer cop d'ull a la Taula 14 pot induir-nos a concloure que ens trobem davant d'un col·lectiu que, com a activitat primera i principal, s'ocupa de les tasques de la llar. El que queda clar és que no hi ha cap dona que es deslliuri d'aquestes tasques. De la Taula es dedueix que l'ordre de descripció de la seva situació socio-econòmica va íntimament lligat al grau de seguretat laboral. En efecte, un 76% declara que la seva activitat principal és la de mestressa de casa,

mentre que la resta (el 24% de les esposes) són assalariades en la indústria o els serveis. Aprofundint en l'anàlisi de la situació socio-econòmica, i no valorant la seva situació en relació a l'explotació familiar, observem que hi ha 10 dones (un 20%) que realitzen una tasca extradomèstica, però en una situació informal. Les dades són, per tant, importants ja que indiquen una alta proporció d'esposes (el 44%) amb una ocupació plena o parcial fora de l'agricultura.

TAULA.14 BP: CONDICIO SOCIO-ECONOMICA DE LES ESPOSES EN ALTRES ACTIVITATS ECONOMIQUES

		nombre		percentatges	
ACTIVITAT PRINCIPAL	Mestressa de casa	38	+ EFA	25	50
		(76%)	+ EFA + Altr.Actv.Econ.	9	18
			+ Altr.Act. Econ.	1	2
			+ cap altra ocupació	3	6
	Assalariada	12	+ mestressa + EFA	9	18
indústria/serveis	(24%)	+ mestressa	3	6	
		TOTAL		50	100

Normalment, quan una dona és assalariada en la indústria o en els serveis de forma regular, declara que aquesta és la seva activitat principal. Rarament hi ha ocultació en la seva informació, ans al contrari, la declara de forma explícita i, fins i tot, amb certa satisfacció. Contràriament, quan una dona practica una activitat econòmicament submergida, vol deixar

entendre -quan la realitat, sovint, no és aquesta, ja que, com deiem, el grau d'ocultació és gran- que és una activitat secundària que practica a més a més.

Les feines més esmentades per les esposes que que s'ocupen en treballs submergits són: confecció a casa i neteja en la llar d'altri, si bé també algunes dones participen en algun negoci familiar (bar, botiga, etc.). Entre les de les dones que són treballadores fixes destaca: el sector de la confecció, botiga pròpia de comestibles i administrativa. Les possibilitats de gaudir d'un treball remunerat sembla anar molt relacionat amb les possibilitats de treball femení en els diferents municipis estudiats; així, de les 12 dones enquestades a Falset, 5 són treballadores fixes de la confecció i dues treballen per aquest sector a domicili. Com se sap aquesta és una activitat amb una demanda elevada de mà d'obra femenina i és en aquesta localitat del Priorat on hi ha la més alta concentració d'empreses d'aquest sector.

En general sembla apreciar-se una forta correlació entre treball productiu no agrari i l'edat de les dones enquestades. De les 19 dones que tenen menys de 45 anys, 10 practiquen alguna activitat extradomèstica no agrària, amb una més alta proporció de dones que practiquen aquesta activitat fora de la llar, és a dir, com a assalariades fixes. I és entre les dones més joves d'aquest col·lectiu on s'observa una correlació més positiva.

En síntesi, hom constata que el conjunt de dones del Priorat tenen un paper molt important dins l'aportació econòmica dels ingressos familiars. Gaudir d'una feina remunerada (dins o fora de la llar) no és, en general, motiu per desentendre's de les tasques de l'explotació, i per descomptat, com deiem abans, per deslliurar-se de les tasques domèstiques.

d) La jornada de les dones

En la Taula 15 hem classificat la jornada de les dones segons dedicació diària a les tasques domèstiques amb relació a d'altres activitats econòmiques no agràries i amb les càrregues socials familiars (només considerem aquí els avis/es i els fills/es menors de 10 anys). Quantificar el temps dedicat a les tasques domèstiques és per a les dones extraordinàriament difícil i, més, com explicarem, per a les que resten a la llar (s'ocupin o no en una activitat productiva a domicili). Una qüestió en la qual hi ha unanimitat per part de totes les dones és que l'ajuda per part d'altres membres de la família a les tasques domèstiques és molt baixa. Només quan a la llar hi conviu una filla, la mare rep un "cop de mà" d'aquesta; ajuda que se centra bàsicament en la d'endreçar la casa.

Com a mitjana les dones diuen ocupar-se de les tasques domèstiques set hores al dia, amb tendència cap a una jornada més llarga. Amb tot, sembla que hi ha una correlació força directa

TAULA.15

BP: LA JORNADA DE LES DONES

TREBALL DOMESTIC	ALTRES ACTIVITATS NO AGRARIES		ALTRES CARREGUES FAMILIARS		nombre	percentatge
	SI	NO				
De 1 a 5 hores dia 5 (10%)	SI	4 (8%)	Fills	1	2	
			Avis	2	4	
			Fills + Avis	0	0	
			Cap	1	2	
	NO	1 (2%)	Fills	0	0	
			Avis	1	2	
			Fills + Avis	0	0	
			Cap	0	0	
De 5,9 a 7 h. dia 22 (44%)	SI	8 (16%)	Fills	3	6	
			Avis	1	2	
			Fills + Avis	1	2	
			Cap	3	6	
	NO	14 (28%)	Fills	1	2	
			Avis	4	8	
			Fills + Avis	1	2	
			Cap	8	16	
Més de 7 hores dia 23 (46%)	SI	8 (16%)	Fills	0	0	
			Avis	2	4	
			Fills + Avis	1	2	
			Cap	5	10	
	NO	15 (30%)	Fills	2	4	
			Avis	2	4	
			Fills + Avis	5	10	
			Cap	6	12	
				TOTAL	50	100

entre treball permanent fora de la llar i temps dedicat a aquesta. En general les dones que són assalariades expliquen que les tasques domèstiques estan condicionades a la rigidesa del seu horari laboral. Així, totes les dones que treballen a la fàbrica tenen una jornada laboral de 8 o 9 hores, a excepció dels dissabtes i diumenges, i el promig d'hores a la llar és de 5 a 6 hores, jornada que s'allarga -potser de manera psicològica- si hi ha avis i nens a la llar; així, tal com comenta una dona: "L'àvia m'ajuda, però jo sempre haig de pensar què faré per dinar". Certament, les tasques domèstiques sovint es fan simultàniament: mentre el dinar es cou, s'aprofita per fer els llits o posar la rentadora, etc. Però també s'aprofita la caminada de la fàbrica a casa per comprar el que aquell dia es farà per dinar o sopar, etc., o també els moments d'"oci" per planxar o cosir (mirar la TV i planxar o cosir és una de les pràctiques més repetides per les dones).

Hom queda sorprès quan aquestes dones diuen que participen en les feines de l'explotació, malgrat que sigui de manera estacional. El treball de la fàbrica s'acaba a les 7h. o 8h. de la tarda; les feines de l'explotació es concentren a l'estiu, moment en què el dia és llarg i és possible anar a donar un cop de mà al marit i, en tot cas, expliquen, sempre hi ha el cap de setmana i, normalment, les vacances de la fàbrica són en el moment de més feina a l'explotació. Per aquestes dones sempre és primer la feina de la fàbrica i la de l'explotació -amb les excepcions abans comentades- que la de la llar.

Quan la dona resta a casa la necessitat de tenir cura de la llar és més gran; sovint mostren un cert sentiment d'obligació-culpabilitat envers la resta de membres de la família, fet que pot explicar aquesta jornada domèstica interminable. Quan una dona treballa a domicili, aquesta feina va a "remolc" de les necessitats de l'explotació, però també de les obligacions estipulades a la llar; és a dir, primer és la llar i l'altra feina es fa quan i com es pot. En general aquestes dones diuen estar disponibles per qualsevol esdeveniment de l'explotació: "Sí cal anar a plegar "rama", s'hi ha d'anar". Contràriament, és dubtosa la seva explicació davant les altres feines productives, fet que, entenem, pot anar més lligat a l'interès d'ocultació que a un desinterès econòmic cap a aquestes ocupacions.

e) A manera de resum

El que hem exposat fins ara assenyala que, malgrat la baixa participació real de les esposes a l'explotació i que el 62% pensi que sense el seu ajut l'explotació funcionaria, hi ha, en general, una disponibilitat total cap a aquesta. Hem vist que, amb coherència amb la participació, una alta proporció de dones valoren molt baixa la seva contribució en relació a les rendes obtingudes en l'explotació. No obstant, cal anotar que les dones no valoren com a feina productiva ni el fet de tenir cura de l'aviram, tasca que un 40% realitza, ni la de transformar

productes obtinguts a l'explotació per a l'autoconsum. És cert que pràcticament cap dona porta l'hort o, en tot cas, la seva participació és ocasional, ja que les característiques dels cultius d'aquesta comarca -amb una elevada discontinuïtat de les tasques- fan que tenir curar de l'hort sigui cosa d'homes. Tanmateix, la major part d'aquests productes són per l'autoconsum, però no només de la pròpia llar, sinó també pels fills i filles que viuen fora; d'aquesta manera veiem que: el 88% de les dones diuen fer conserves per l'any; un 56%, mermelades, i un 30% els preparen per congelar-los. Si a aquestes tasques -domèstiques o productives, però en definitiva estalvi familiar- hi afegim la seva disponibilitat i aportació de treball a l'explotació -malgrat que sigui estacionalment- (que es tradueix en un estalvi de salaris) i, a més, les activitats extra-domèstiques practicades -per no comptabilitzar el que significa la jornada de la llar-, és clar que la dona del Priorat fa un esforç inestimable per mantenir les rendes de la família pagesa d'aquesta comarca.

6.1.1.6. Recapitulació

L'orientació productiva del Priorat ve determinada per un clar predomini de conreus llenyosos: l'avellana i la vinya en són els màxims exponents. Malgrat les millores introduïdes a finals de la dècada dels setanta i principis dels vuitanta, el sector agrari de la comarca ha estat fortament desestabilitzat a causa de la competència de mercats tercers amb tracte preferencial amb la Comunitat Econòmica Europea.

La grandaria mitjana de les explotacions és de 5 a 10 hectàrees. Aquest tipus d'explotació, que sembla adient a les característiques físiques de la comarca, troba l'inconvenient de l'excessiva parcel·lació i la dificultat de mecanització, malgrat, també, la millora d'aquests darrers anys. L'eina de treball bàsica sembla ésser el motocultor.

El tipus d'explotació dominant és la propietat. No obstant, hi ha un cert retard en la transmissió dels patrimonis, la qual cosa porta els pagesos a dir que les terres que treballen són "d'ús del comú" (terra de la família).

Sigui qui sigui el propietari legal de la terra i hagi estat adquirida per herència o per compra, l'home n'ostenta sempre la funció de "Cap d'explotació".

L'edat dels caps d'explotació i de l'esposa és, de mitjana, de 50 i 47 anys respectivament, població que es pot qualificar de madura. Ens trobem davant unes famílies on, majoritàriament, el cicle intergenèsic és acabat. Altrament, l'actual tipologia de les llars és de famílies extenses, però la tendència sembla apuntar cap a la formació de famílies nuclears.

L'agricultura a temps parcial és un fenomen molt estès. Sembla però que hi ha una correlació entre grandària d'explotacions i ATP, i també entre els caps d'explotació joves i ATP. En els casos estudiats hi ha un nombre important de caps d'explotacions (de més de 40 anys) que fan eventualment jornades en altres explotacions de la comarca; contràriament, els caps d'explotació joves s'ocupen, normalment, de forma eventual en altres activitats econòmiques. L'eventualitat d'aquestes tasques apunta cap a una forta discontinuïtat de les feines de l'explotació, però que obliga a estar disponible en moments claus del cicle agrícola.

L'estacionalitat de la producció requereix una forta mobilitat de treballadors familiars, en especial durant la recol·lecció. En aquestes tasques hi participen familiars de dins i fora de l'explotació i no hi ha cap diferència per raó de sexe.

Malgrat tot, sembla que hi ha una clara diferenciació en la iniciació a la professió de pagès per raó de sexe. Tanmateix, els nois en edat de treballar presenten una més elevada eventualitat en el seu lloc de treball. Si bé cal confrontar aquesta documentació amb les possibilitats reals de llocs de treball i tipus d'activitat de la comarca, la més elevada eventualitat podria indicar una més elevada predisposició dels nois a les distintes pràctiques culturals de l'explotació.

Per algunes feines estacionals, especialment per la poda, es contracta treball assalariat, normalment pagesos de la zona.

El nombre de dones que es classifiquen professionalment com a pageses és molt baix, la norma és autocensar-se com ajuda familiar a l'explotació. Igualment, el grau de participació es pot qualificar de molt baix. En termes general podem dir que només en aquelles explotacions on es complementa l'activitat agrícola i la ramadera el treball de l'esposa és continu i regular al llarg de l'any.

L'estudi de les jornades aportades a l'explotació per les esposes ens notifica la forta estacionalitat de les tasques d'aquestes explotacions. És a l'estiu quan la dona presenta l'índex màxim d'ocupació, centrant la seva participació en la recol·lecció. Tanmateix, la dona es mostra disponible per altres activitats a realitzar al llarg de l'any, normalment en una

feina tan poc especialitzada com és recollir "rama" després de la poda o bé en una altra com és esperonar els avellaners -aclarir els brots per obtenir més qualitat-, feina segons els pagesos delicada que requereix "mans àgils".

Un 44% de les esposes practiquen alguna activitat extradomèstica no agrària, dins o fora de la llar, essent la feina més esmentada la de la confecció. Gaudir d'una feina remunerada no és, en general, motiu per desentendre's de les tasques de l'explotació. Per les dones que treballen fora de la llar, és clar que primer s'ha de complir amb aquesta, després amb la de l'explotació i, en darrera instància, queda la feina de la llar. Per les dones que practiquen una activitat "submergida", primer és l'explotació, segonament la família i, quan es pot, l'altra.

Cap dona es deslliura de les tasques de la llar, la participació per part d'altres membres de la família és baixa, llevat que hi hagi una filla a la casa. La gran simultaneïtat de feines domèstiques dificulta quantificar el temps dedicat a la llar. És clar que feines com transformar productes i tenir cura de l'aviram formen part de les tasques domèstiques que socialment tenen encomanades.

Si bé és clar que la dedicació de les esposes a l'explotació és baixa, encara que la dedicació és intensiva en el moment de la recol·lecció, també sembla estar molt arrelada la

seva disponibilitat. Tanmateix, si bé estem d'acord que la seva aportació en la renda obtinguda a l'explotació és baixa, no dubtem que la seva contribució en la renda de la família és extraordinàriament estimable.

ANNEX ESTADISTIC
AL BAIX PRIORAT

TAULA.1A

BP: DISTRIBUCIO DE LES TERRES, 1989 (en hectàrees)

Municipis	Fruita	Vinya	Olivera	Avell/Amet.	Total Cult.	Forestal	Supf.Total
Capçanes	2	31,50	5,40	29	67,90	31	98,90
Falset	1	17	5,70	71,70	95,40	21,60	117
Figuera, la	3,50	12	5,80	2,50	23,80	51,70	75,50
Guamets, els	0	33,75	9	23	65,75	6,50	72,25
Marçà	0	27,50	2,40	21	50,90	25,60	76,50
Masroig, el	2,50	19	3,90	13,50	38,90	21,10	60
Molar, el	2	14,90	4,10	6,50	27,50	24,50	52
Pradell	0	1,80	2,80	65	69,60	17,90	87,50
Torre de F.	0	0	0	5	5	3	8
TOTAL	11	157,45	39,10	237,20	444,75	202,90	647,65

TAULA.2A

BP: DISTRIBUCIO DE LES TERRES, 1989 (en percentatges)

Municipis	Fruita	Vinya	Olivera	Avell/Amet.	Total Cul.	Forestal	Total
Capçanes	18,18	20,01	13,81	12,23	15,27	15,28	15,27
Falset	9,09	10,80	14,58	30,23	21,45	10,65	18,07
Figuera, la	31,82	7,62	14,83	1,05	5,35	25,48	11,66
Guamets, els	0	21,44	23,02	9,70	14,78	3,20	11,16
Marçà	0	17,47	6,14	8,85	11,44	12,62	11,81
Masroig, el	22,73	12,07	9,97	5,69	8,75	10,40	9,26
Molar, el	18,18	9,46	10,49	2,74	6,18	12,07	8,03
Pradell	0	1,14	7,16	27,40	15,65	8,82	13,51
Torre de F.	0	0	0	2,11	1,12	1,48	1,24
TOTAL	100	100	100	100	100	100	100

TAULA.3A

BP: DISTRIBUCIO DE CONREUS, 1982 (en hectàrees)

Municipis	Fruita	Vinya	Olivera	Avell/Amet.	Horta	Altres	T.Cultius
Capçanes	2	351	73	107	3	12	548
Falset	0	773	46	1030	10	60	1919
Figuera, la	18	170	114	142	4	35	483
Guamets, el	8	512	150	103	12	18	803
Marçà	6	834	43	297	20	37	1237
Masroig, el	5	580	200	79	8	4	876
Molar, el	3	400	259	151	1	4	818
Pradell	4	96	54	632	5	8	799
Torre de F.	0	30	14	64	0	2	110
TOTAL	46	3746	953	2605	63	180	7593

TAULA.4A BP: FILLES QUE VIUEN A LA LLAR

Nº EXPL.	SEXE	ANY NAIX.	GRAND EXPL.	ACTIVITAT (1-2)	GRAU DEDICACIO (3)
32	Dones	1987	9	-	-
18	Dones	1985	1	-	-
47	Dones	1983	3	-	-
49	Dones	1982	27,50	-	-
40	Dones	1980	4,50	-	-
15	Dones	1980	6	-	-
24	Dones	1977	3,50	-	-
51	Dones	1977	30	-	-
1	Dones	1977	2	-	3
45	Dones	1976	3	-	-
26	Dones	1976	5	-	-
41	Dones	1975	5,20	-	4
42	Dones	1975	15	-	4
44	Dones	1974	5	-	4
11	Dones	1974	5,60	-	3
44	Dones	1973	5	-	4
6	Dones	1973	17	-	3
16	Dones	1971	12,40	-	3
20	Dones	1971	7,50	-	4
19	Dones	1971	35	-	4
33	Dones	1969	14,80	-	3
17	Dones	1969	6	-	4
12	Dones	1967	6	3-3	3
12	Dones	1967	6	3-3	3
21	Dones	1967	2,80	2-3	5
34	Dones	1966	4	1-3	2
37	Dones	1966	10	3-3	4
36	Dones	1965	5	2-2	4
39	Dones	1965	7	-	3
1	Dones	1965	2	2-2	3
11	Dones	1964	5,60	-	3
45	Dones	1958	3	2-2	4

(1-) Activitat laboral

- 1= agricultura
- 2= indústria
- 3= serveis

(-2) Condició laboral

- 2= assalariada fixa
- 3= assalariada eventual
- 4= ajuda familiar
- 6= autònoma

(3) Grau de dedicació agricultura

- 1= ATC
- 2= ATP
- 3= estacionalment
- 4= ocasionalment
- 5= mai

TAULA.5A

BP: FILLS QUE VIUEN A LA LLAR

Nº EXPL.	SEXE	ANY NAIX.	GRAND. EXPL.	ACTIVITAT (1-2)	GRAU DEDICACIO (3)
18	Homes	1989	1	-	-
24	Homes	1983	3,50	-	-
40	Homes	1982	4,50	-	-
35	Homes	1981	8,50	-	-
32	Homes	1981	9	-	-
16	Homes	1981	12,40	-	-
9	Homes	1981	10	-	-
26	Homes	1981	5	-	-
41	Homes	1980	5,20	-	-
51	Homes	1980	30	-	-
9	Homes	1979	10	-	-
14	Homes	1978	18,50	-	3
15	Homes	1978	6	-	4
11	Homes	1976	5,60	-	3
14	Homes	1976	18,50	-	3
41	Homes	1976	5,20	-	4
20	Homes	1974	7,50	-	3
7	Homes	1973	7	-	3
19	Homes	1972	35	-	4
22	Homes	1972	7	-	4
8	Homes	1971	12,50	1-4	1
10	Homes	1971	9	3-2	2
36	Homes	1971	5	-	4
49	Homes	1970	27,50	-	3
44	Homes	1970	5	1-3	4
13	Homes	1968	1,50	3-3	2
22	Homes	1968	7	2-3	4
13	Homes	1967	1,50	3-3	2
33	Homes	1967	14,80	1-4	1
17	Homes	1967	6	3-2	4
7	Homes	1967	7	-	3
37	Homes	1966	10	3-3	4
11	Homes	1966	5,60	3-3	3
49	Homes	1965	27,50	3-3	3
17	Homes	1965	6	3-2	4
1	Homes	1962	2	3-1	2
20	Homes	1961	7,50	3-3	4
45	Homes	1960	3	3-6	4
21	Homes	1957	2,80	2-2	2
5	Homes	1957	5	3-3	3
39	Homes	1956	7	2-2	4

(1-) Activitat laboral

- 1= agricultura
- 2= indústria
- 3= serveis

(-2) Condició laboral

- 2= assalariat fix
- 3= assalariat eventual
- 4= ajuda familiar
- 6= autònom

(3) Grau de dedicació agricultura

- 1= ATC
- 2= ATP
- 3= estacionalment
- 4= ocasionalment
- 5= mai

TAULA.6A

BP: ACTIVITAT DE LES ESPOSES

Nº EXPL.	EDAT ESPOSES	GRAND. EXPL.	ACTIV. AGRIC. (1/2-3)	ALTRES ACTIV. (4/5)	ABANS CASAM. (6)	TIPUS ACTIV. (7)	TIPUS FEINA	ACTIV. ACTUAL (8)	TIPUS FEINA
18	1963	1	4/3-1	-	2	3	Confecció	3	
50	1962	13,20	4/3-1	2/2	2	2	Confecció	3/4	Confecció
48	1960	2,80	5-1	-	5	-		5	
35	1959	8,50	6/1-1	-	2	2	Confecció	3	
47	1958	3	4/3-1	2/2	3/2	2	Confecció	3/4	Confecció
32	1957	9	4/3-1	-	2	3	Botiga	3	
40	1956	4,50	5-1	2/6	2 (f)	3	Botiga	4	Botiga
9	1954	10	4/2-1	2/3	2/3	3/2	Secrt./Conf.	3/4	Confecció
15	1954	6	4/2-1	-	2	3/2	Escola/Conf.	3/4	Confecció
24	1953	3,50	4/3-1	-	2	2	Confecció	3	
42	1952	15	4/3-1	2/2	2	2	Confecció	4	Confecció
14	1951	18,50	4/3-1	-	3	-	-	3	Neteja
26	1951	5	4/3-1	-	2/3	2/3	Conf./Neteja	3	
51	1951	30	3/3-1	-	2	3	Cambrera	3	
41	1950	5,20	4/3-1	-	9 (f)	3/2	Bar/confec.	3	
6	1948	17	4/3-1	2/6	3f/2	3/3	Coop./botiga	3	Botiga
19	1947	35	4/2-1	-	3	-	-	3	
16	1946	12,40	5-1	3/5	2	3	Administr.	4	Administrativa
22	1945	7	4/4-1	2/2	5	2	Confecció	3/4	Confecció
13	1944	1,50	4/4-1	-	3/5	-	-	4	
12	1944	6	4/3-1	-	3	-	-	3	
37	1943	10	4/3-1	-	3/9	-	-	3	
7	1943	7	4/3-1	-	5	-	-	3	
8	1943	12,50	4/2-1	-	3/5	-	-	3/4	Tallar file
33	1942	14,80	4/2-1	-	2	2	Administr.	3	Farmàcia
36	1942	5	4/3-1	-	2	2	Confecció	3	
44	1942	5	3/3-1	-	3f/5	3	Botiga	3	
11	1941	5,60	4/3-1	-	3/5	-	-	3	
49	1940	27,50	5-1	2/2	4	2	Confecció	4	Confecció
29	1939	29	6/2-1	-	3	-	-	3	
1	1938	2	4/3-1	3/2	3	3	Neteja	3/4	Neteja
28	1938	10,50	4/3-1	-	9	-	-	3	Néts
34	1936	4	5-1	-	2	3	Neteja	5	
38	1936	7,20	4/3-1	-	2	3	Cambrera	3	
3	1936	6	4/3-1	-	3f	-	-	3/4	Bar fill
31	1935	9	4/3-1	-	1/9	-	-	3	Neteja
20	1934	7,50	4/3-1	-	3/9	-	-	3	
2	1933	5,40	4/3-1	-	3/9	2/3	Conf./Botiga	3	
17	1932	6	4/2-1	-	3f/9	-	-	3/4	Confecció
27	1931	16	5-1	-	3f/1	-	-	5	Néts
10	1930	9	6/2-1	3/2	2	3/3	Confec./Bar	3/4	Bar-Agutzi
39	1930	7	4/3-1	2/6	3f	3/2	Telef./Botig	3/4	Botiga
30	1930	1,25	5-1	-	1/9	-	-	5	
5	1929	5	4/3-1	-	3/5	-	-	3	
45	1929	3	4/4-1	-	9	-	-	3	
23	1929	1,40	4/3-1	-	5	-	-	3	
46	1929	5	4/2-1	-	3f/9	-	-	3	
25	1929	1,20	3/3-1	-	5/9	3	Botiga	3/4	Confecció
21	1927	2,80	4/3-1	-	9	-	-	3	
43	1925	5	6/3-1	-	1/3	2	Confecció	3	

(Veure llegendes al darrera)

(1/) Condició en l'agricultura:

1= empresari	4= ajuda familiar
2= assalariada fixa	5= no participa
3= assalariada eventual	6= autònoma

(2) Dedicació:

1= ATC	4= ocasionalment
2= ATP	5= mai
3= estacionalment	

(-3) Altres condicions:

- 1= mestressa de casa

(4/) Altres activitats:

- 2= indústria
3= serveis

(5) Situació laboral:

1= empresari	4= ajuda familiar
2= assalariada fixa	6= autònoma
3= assalariada eventual	

(6) Activitat econòmica de soltera:

- 2= assalariada en indústria o serveis
3= ajuda a l'explotació familiar
5= sense ocupació
9= altres situacions

(7) Tipus d'activitat:

- 2= indústria 3= serveis
m= cessament per matrimoni
f= cessament per fills
a= cessament per altres motius

(8) Activitat econòmica actual:

- 3= treball a l'EFA
4= treball a l'EFA més altres activitats
5= mestressa de casa

TAULA.7A

BP: JORNADA DE TREBALL (EXPLOTACIO I LLAR)

Nº EXPL.	HORES TREBALL EXPL.		CAUSES PART. (1)	GRAU OCUP. (2)	MES MENYS (3)	JORNADA LLAR
	Estiu	Hivern				
18	4	80	1/3/4	1	3	6,30
22	56		1	1	3	4
50	60	48	3/4	1	3	4,90
13	60		2	1	2	11
47	72	-	3/4	1	2	3,90
46	80		1/3	1	2	6,30
42	85	48	3	1	2	6,60
17	90	630	1/3	2	1	10,30
51	120	80	1/3	1	3	11,45
21	130	140	1/3	2	2	8,30
38	164	56	1/3	2	3	5,50
36	174	84	1	2	3	6,90
32	195	40	3	1	3	8
39	200	-	1/3	1	2	8,30
25	209	42	1	1	1	7
3	240		1/3/4	2	2	8,30
24	266	80	1/3	2	1	8,30
26	266		1/2	2	1	9,40
43	270	-	1/3	2	2	8,30
9	286	50	1/2/3	2	1	6,90
15	290	180	2/3	2	1	6,30
8	300	75	1/2/3	3	3	8,45
7	300		3/4	2	1	7,50
2	300	60	1/2/3	2	1	8
23	328		3	2	3	6
31	336	320	1/3	2	1	6,90
29	336		1/2/3	2	3	6,60
28	345	50	1/3	3	3	6,30
1	350		1/3	3	2	9
6	400		1/3/4	2	3	5,30
37	418	270	1/3	2	1	3,60
45	424	60	1/3	1	2	6,30
12	450		1/3	2	2	10
19	472	56	1/3	2	1	6,45
20	480	220	1/3	3	3	7
44	496	-	3	1	3	8,30
5	500		1/3	2	1	6,90
33	536	67	2/3	3	1	7,30
41	560	-	1	2	1	7,90
35	627	360	2	4	1	7,60
14	636	56	1/3	3	3	10
11	675	119	1/3	2	3	9
30	-	-	3	1	2	5,30
16	-	-	-	1	2	7
49	-	-	-	1	3	8
48	-	-	-	1	3	5,30
40	-	-	-	1	3	5,30
27	-	-	-	1	2	8,60
34	-	-	-	1	2	5,30
10	8h.dia	6h.dia	1/6	4	1	1,70

(Veure llegendes al darrera)

(1) Causas de participació en L'EFA:

- 1= necessitat econòmica
- 2= per gust
- 3= ajuda al merit
- 4= per necessitat puntual

(2) Grau d'aportació:

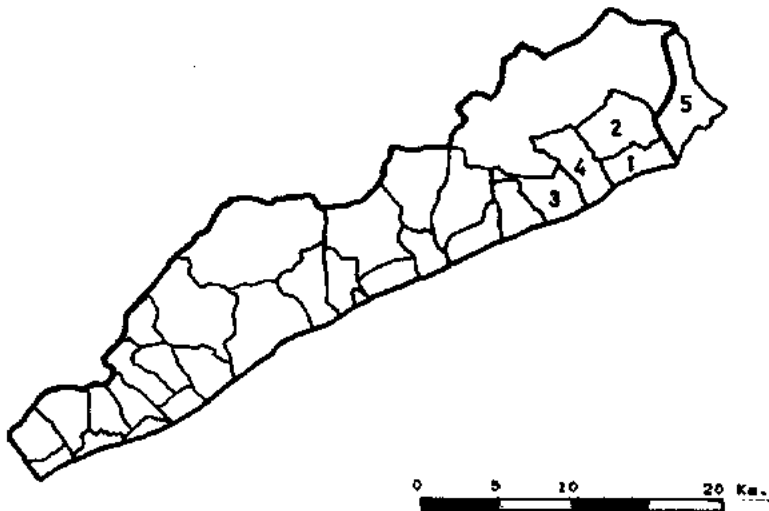
- 1= menys del 10%
- 2= del 10 al 25%
- 3= del 25 al 50%
- 4= més del 50%

(3) Més o menys participació en L'EFA

durant els darrers 10 anys:

- 1= realitza més treball
- 2= realitza menys treball
- 3= realitza el mateix treball

MARESME NORD - SELVA

1. Malgrat de Mar
2. Palafolls
3. Pineda de Mar
4. Sta. Susanna
5. Banes

6.1.2 Maresme nord-Selva

6.1.2.1 Característiques generals de les explotacions

a) Tipus d'hàbitat

En el mapa 1 hem cartografiat la localització dels camps o vivenda-camps de cada família pagesa, prenent com indicador la situació-localització del camp o camps més grans de cada pagès. Cal dir que el nivell de parcel·lació del conjunt d'explotacions estudiades és molt baix -només una explotació té tres parcel·les molt disperses- però, en general, segons els pagesos, els diferents troços són relativament pròxims entre ells. El 66% de la població pagesa que hem enquestat resideix habitualment dins el nucli urbà dels diferents municipis i té els seus camps de cultiu a un distància mitjana de 3.8 Km. En alguns casos la distància de la vivenda als camps és estimable, com, per exemple, els de dues famílies pageses de Pineda de Mar que s'han de desplaçar diàriament a 20 i 12 km, respectivament, a causa que una part important de les seves terres són situades, no només fora del seu municipi, sinó, també, fora de la nostra àrea d'estudi (es localitzen dins el terme municipal de Tordera). Tanmateix, i a causa de la grandària d'aquest conjunt de municipis, molts dels pagesos tenen la terra de cultiu, o part d'ella, en un municipi veí.

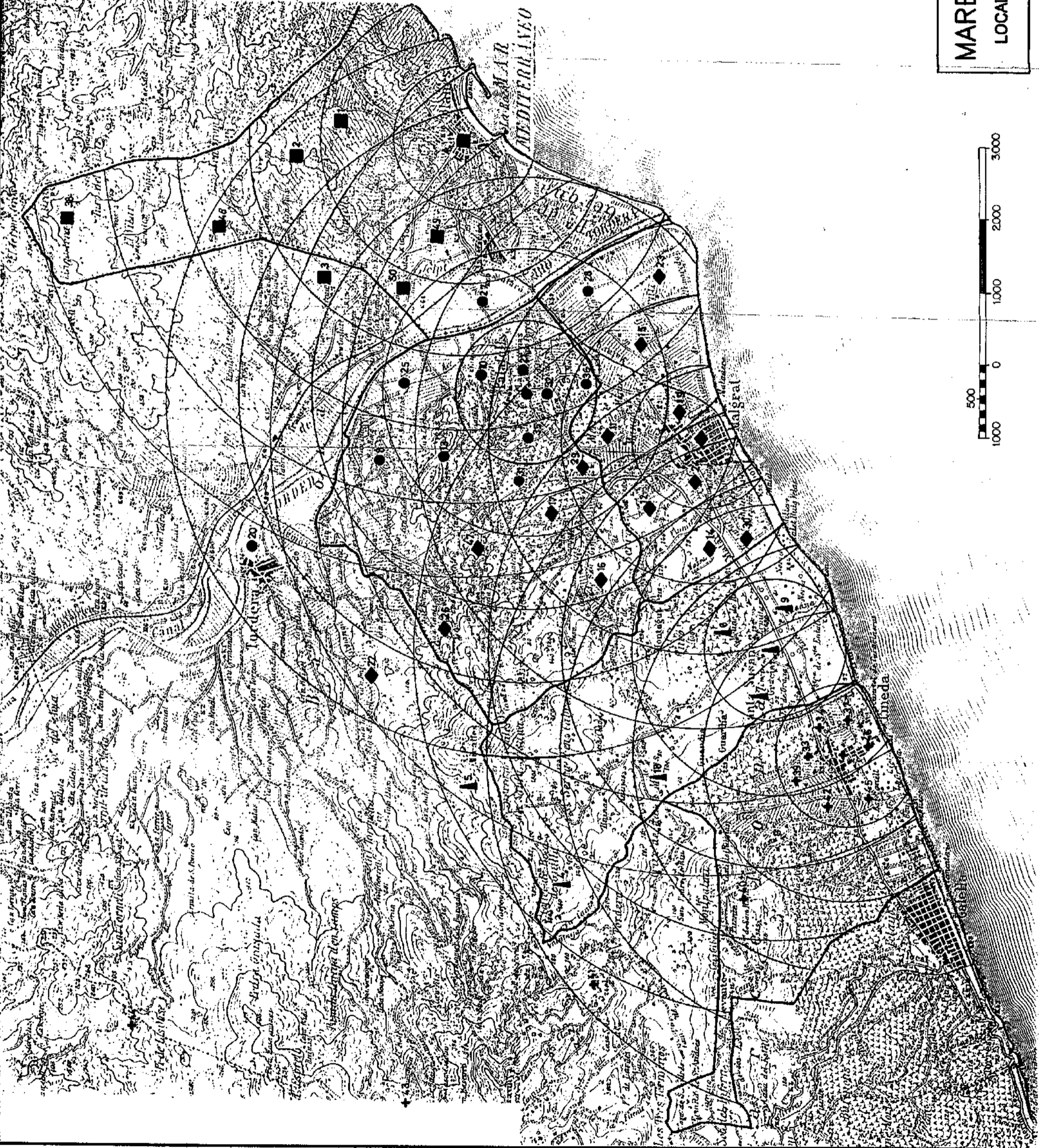
la dona n'és l'hereva de l'explotació, abans de casar-se ajudaven la família en les tasques de l'explotació, però, actualment, només dues dones diuen treballar-hi regularment a temps parcial i la resta (9 casos) diuen només treballar-hi estacionalment o en períodes "punta". Tanmateix, totes les dones diuen que la responsabilitat i les decisions quotidianes de les explotacions són cosa del marit.

Per últim, es pot dir que tot i que en els darrers 10 anys hi ha hagut un cert moviment de compra-venda de terra (16 explotacions han comprat terra), el nombre de superfícies transaccionades és molt baix (31,5 ha.) i, en la pràctica totalitat d'aquestes explotacions, els esposos diuen ésser-ne copropietaris.

MARESME NORD-SELVA

LOCALITZACIÓ DE LA MASIA-CAMP

+	PINEDA DE MAR
◆	MALGRAT DE MAR
■	BLANES
●	PALAFOLLS
▲	STA. SUSANA

Globalment són poques les explotacions estudiades localitzades de forma dispersa per aquest territori (vivenda-camps); no obstant, això no significa que alguns pagesos disposin d'una antiga vivenda (masia) en la zona a on tenen els camps i que en els moments de més feina les ocupin, però, en tot cas les usen com a magatzem per a la maquinària o altres estris.

Contràriament, com es pot consultar en el mapa, un nombre relativament important de famílies pageses tenen l'explotació (masia-camps) ubicada dins el perímetre pròpiament urbà; aquest és el cas de cinc famílies pageses de Pineda, tres de Palafolls i tres de Santa Susanna. També localitzem un nombre important de pagesos que tenen les terres a menys d'un km. del nucli urbà. La proximitat dels camps al nucli urbà o de la masia al poble es posa de manifest quan un 52% de les pageses (26 dones) diuen normalment desplaçar-se a peu, en bicicleta o en moto, per anar d'un lloc a l'altre[8].

En definitiva, el que es pot deduir del mapa és que ens trobem en una zona a on el sòl agrícola rep constantment la pressió de l'expansió urbana, derivada de la proximitat de grans nuclis de població. Les terres agrícoles competeixen fortament amb altres activitats econòmiques amb alta demanda de sòl:

[8] En aquest sentit cal comentar que moltes de les enquestes van ésser fetes per l'enquestadora -que resideix habitualment a Blanes- en bicicleta.

indústria, turisme, urbanitzacions de segona residència, vies de comunicació, etc., situació que ha provocat un elevat preu de la terra i priva al pagès d'accedir a la compra de noves terres per ampliar l'explotació.

b) Superfície i Orientació productiva de les explotacions

En l'apartat sobre "Aproximació socio-econòmica a l'àrea del Maresme Nord-Selva", deiem que ens trobem en una comarca d'agricultura periurbana i com a tal s'organitza en funció del proveïment del mercat urbà de productes frescos. De les 169[9] hectàrees censades un 93% es destinen a cultius d'hortalisses amb un domini total de terres de regadiu. Els conreus més estesos són: les patates, les mongetes tendres, les tomates i els enciams. Tots aquests productes van destinats preferentment a Mercabarna, però també, en menor quantitat, a Mercagirona. La comercialització es fa a partir de majoristes, cooperatives o de forma directa pels mateixos pagesos als mercats de destinació (són molts els que disposen de camió o furgoneta

[9] Hem d'esmentar que els pagesos d'aquesta zona només van estimar en l'enquesta la terra de cultiu; normalment, deien que no tenien terres forestals; ara, en tot cas, les dones -recordem que la major part de les enquestes van ésser contestades per les esposes- deien que en tenien però desconeixien el seu abast. La subestimació d'aquestes superfícies, segons les contestes obtingudes, sembla que es dona preferentment en les explotacions situades en els municipis de Palafolls, Santa Susanna o Tordera.

per realitzar directament el transport). Tanmateix, si bé totes les explotacions produeixen preferentment per aquests grans mercats i destinen una bona part de les seves terres a un sol producte segons els calendaris de producció -en general sobre una mateixa unitat de superfície es fan, de promig, tres aprofitaments a l'any-, un nombre important dedica una petita part de les terres -i en alguns casos tota la terra- a una més gran varietat de productes d'horta. Aquesta diversificació els permet vendre directament productes frescos al mercat local, ja sigui a partir de parades en els mercats municipals (més tard comentarem que aquesta és una tasca clarament femenina) o, també, a l'estiu, a hotels de la zona (vegeu Taula 1 i 2).

Tal com ha quedat explicat, el Delta de la Tordera té unes aptituds físiques (geològiques i climatològiques) altament favorables pel cultiu d'horta; això, però, segons expliquen els pagesos, la individualitat, en especial a l'hora de comercialitzar els productes, els posa en desavantatge enfront d'altres regions del sud i el llevant de la península, fet que provoca un desplaçament del Maresme com a subministrador diari dels mercats de Barcelona i de la seva àrea metropolitana. Tot plegat els obliga a incrementar la producció de cultius, introduint mètodes que els permetin avançar el calendari de la producció (cultius primerencs, el maig-juny) o retardar-lo (cultius tardans, de setembre a octubre). Aquest escalonament de la producció els permet mantenir bons preus, però, també, els obliga a una més alta aportació de treball i, per tant, a

TAULA.1 M-S: DISTRIBUCIO DELS CULTIUS, 1989 (en ha.)

	HORTA	FRUITERS	VINYA	CEREALS	TOTAL
BLANES	19,50	0	2	0	21,50
MALGRAT DE M.	47,90	0	0	0	47,90
PALAFOLLS	54	0	0	7,10	61,10
PINEDA DE M.	25,40	1,60	0	0	27
S.SUSANNA	11,40	1	0	0	12,40
TOTAL	158,20	2,60	2	7,10	169,90
Percentatges	93,11	1,53	1,18	4,18	100

TAULA.2 M-S: DISTRIBUCIO DELS CULTIUS, 1986 (en ha.)

	HORTA	FRUITES	VINYA	CEREALS	FLORS	TOTAL
BLANES	181	21	4	137,20	0	343,20
MALGRAT DE M.	350	0	0	0	0	350
PALAFOLLS	274	8	4	20	0	306
PINEDA DE M.	380	5	3	0	2	390
S.SUSANNA	179	0	0	5	0	184
TOTAL	1364	34	11	162,20	2	1573,20
Percentatges	86,70	2,16	,70	10,31	,13	100

Font: Rosés (1989)

TAULA.3 M-S: GRANDARIA DE LES EXPLOTACIONS D'HORTA, 1989.

	NOMBRE EXPLOT.	SUPERFIC. TOTAL (en ha.)	MITJANA Superfíc./ Explotació
De 0,5 a 1	9	8,30	,92
de 1,1 a 2	15	26,20	1,75
de 2,1 a 3	9	22,40	2,49
de 3,1 a 4	7	25,70	3,67
de 4,1 a 5	4	19	4,75
més de 5,1	4	27,20	6,80
TOTAL	48	128,80	2,68

disposar de mà d'obra de forma més regular al llarg de l'any. Per assolir aquests avantatges cal una important inversió, sobretot en hivernacles i tècniques de regatge controlat, situació que es tradueix en una elevada inversió de capital i que no tots els pagesos poden afrontar.

Donada la importància que en aquesta zona hi tenen les hortalisses, en la Taula 3 hem distribuït la grandària de les explotacions segons la superfície ocupada per aquests cultius. A la zona hi ha un clar domini d'explotacions de menys de 5 Ha. La mitjana és de 2,68 ha. per explotació, amb tendència a explotacions menors d'aquesta dimensió[10].

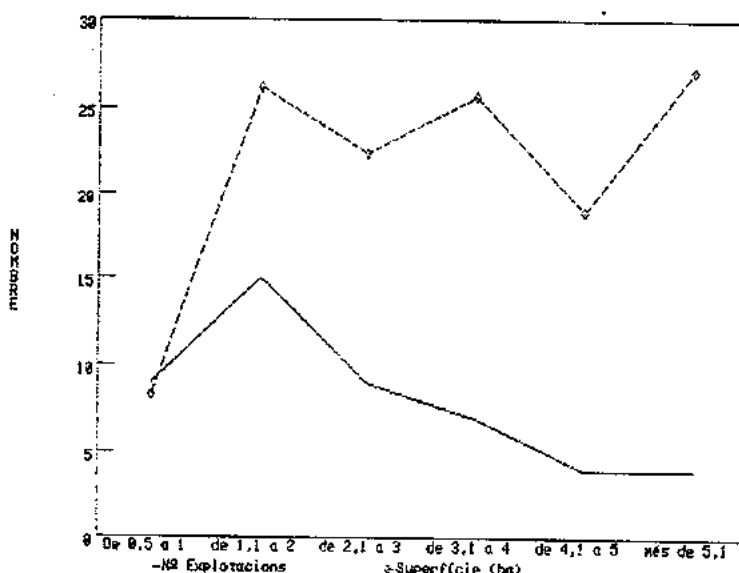
Anotem en primer lloc que el nombre total d'explotacions recollides en aquesta Taula és lleugerament inferior al nombre total d'explotacions enquestades (48). Una de les explotacions destina integrament les terres a fruiters de regadiu (1,6 ha.); el pagès explica que està abandonant les terres i des de fa dos anys ha deixat de fer horta[11]. Pel que fa a l'altra explotació, podem dir que teòricament no l'hem comptabilitzat, doncs es tracta d'una explotació gran (8 ha.) portada per dos germans i les seves respectives famílies (és un

[10] En relació a la grandària de les explotacions, el cens de 1982 situava l'explotació mitjana d'aquesta zona en unes 2,5 ha.

[11] Es tracta d'un pagès jove (41 anys) que des de fa dos anys fa de comissionista de fruites i verdures. Diu que amb aquest negoci té menys riscos que amb el de pagès.

proindivís) i, casualment, ambdues esposes han estat entrevistades[12]. Així, al tractar-se de la mateixa explotació, a efectes de superfície, grandària, treballadors, etc., només la considerem una vegada; ara, en relació a les qüestions més particulars que fan referència a la família, o a cada membre, l'analtzarem separatament.

GRAFIC.1 M-S: GRANDARIA EXPLOTACIO D'HORTA

[12] Malgrat tractar-se de la mateixa explotació va semblar-nos d'interès passar l'enquesta a les dues esposes, d'aquesta manera confrontàvem la documentació i coneixiem l'actitud d'ambdues dones davant l'ofici de pagès. Una de les famílies viu en el nucli urbà de Malgrat i l'esposa regenta una botiga de regals de la seva propietat. L'actitud d'aquesta dona cap a l'explotació era de pessimisme i desinterès; si bé va coincidir amb l'altra dona a l'hora de dir les hectàrees de l'explotació, deia no conèixer el nombre de màquines ni si hi havien assalariats. En general aquesta dona, com s'ha dit, mostrava un gran desinterès i afirma que, a més de no participar-hi, feia molt temps que no anava a veure els camps. L'altra família viu a la casa pairal, a uns dos Km. del nucli urbà (vegeu mapa, explotacions núm. 12 i 15); l'esposa participa activament en les feines del camp, coneixia bé l'explotació i deia que preferia anar al camp abans de quedar-se a casa.

La grandària de les explotacions ens evidencia que ens trobem en una comarca on la terra és molt repartida i en la que la pressió urbana i la manca de terres obliguen, com diu Rosés (1988), a què "la via de l'"ampliació" tingui només una direcció: la intensificació de l'explotació". Un fet important, i que assenyalàvem en el primer apartat, és la baixa mobilitat de terres via compra-venda. En els darrers deu anys només tres explotacions han incrementat la seva superfície a partir de la compra de terres i cinc n'han adquirit via arrendament. El total de terres transaccionada ha estat de 5,5 ha. per compra-venda i 8,1 per arrendament. Tots els pagesos enquestats han comprat o arrendat les terres a pagesos que han abandonat l'activitat. Cal explicar que els pagesos que han arrendat terra expressaven el desig de compra; ara, el preu que assoleix la terra fa que ni els propietaris vulguin vendre, esperant ofertes millors, ni que els compradors puguin pagar-ne els preus que aquests en demanen.

Pel que fa a altres produccions es pot dir que són pràcticament testimoniales. Només aquelles explotacions en poques mans o que no poden fer grans inversions s'ocupen d'aquests cultius.

La ramaderia no té, en aquesta zona, tradició. Nosaltres només hem localitzat una petita explotació de vaques de llet i de vedells a Palafolls, però que complementen amb

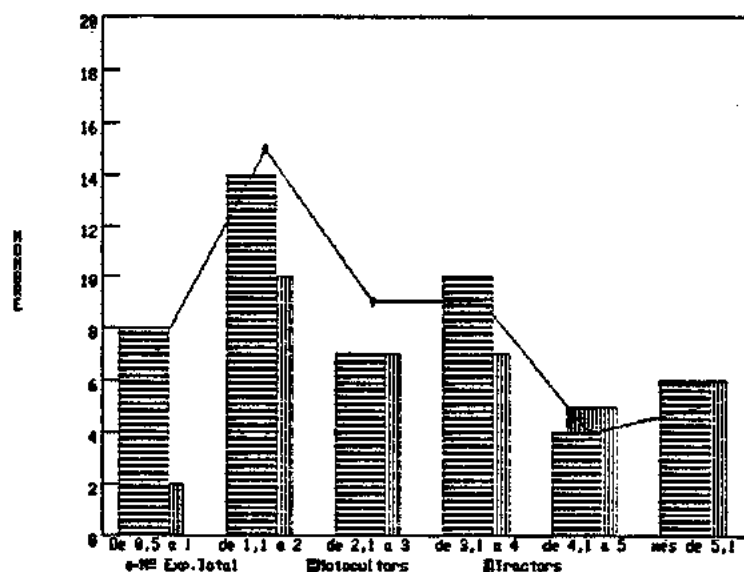
l'activitat hortícola. Cal dir, però, que hi ha un nombre important d'explotacions (19, que representen el 38% del total) que crien bestiar menut: gallines i conills per l'autoconsum familiar, tot i que algunes explotacions venen aquests productes (o subproductes: ous) a particulars. Tenir cura d'aquest bestiar és una tasca específicament femenina, però en especial de dones grans.

c) La mecanització

El motocultor ha estat des de sempre l'eina més comuna de les explotacions hortícoles; ara, progressivament, sembla que els tractors es van imposant. El nombre de tractors és de 37 i el de motocultors de 49, el que significa 0,23 tractors i 0,29 motocultors per ha. de SAU; en resum, un índex de mecanització extraordinàriament alt. Amb tot cal pensar que aquest repartiment no és homogeni: 27 explotacions tenen un motocultor i a més un tractor; 11 explotacions, un motocultor; dues, un motocultor i dos tractors; tres explotacions, dos motocultors i un tractor; tres explotacions, un sol tractor; dues explotacions, un sol motocultor, i una explotació diu no disposar de cap d'aquestes màquines (es tracta de l'explotació de fruiters abans esmentada). En el Gràfic 2, es pot veure que hi ha una relació força directa entre grandària d'explotació i tipus i nombre de màquines i tot

sembla indicar que el motocultor és una eina bàsica en totes les explotacions, però és en les menors d'una ha. on aquesta és l'eina preferent.

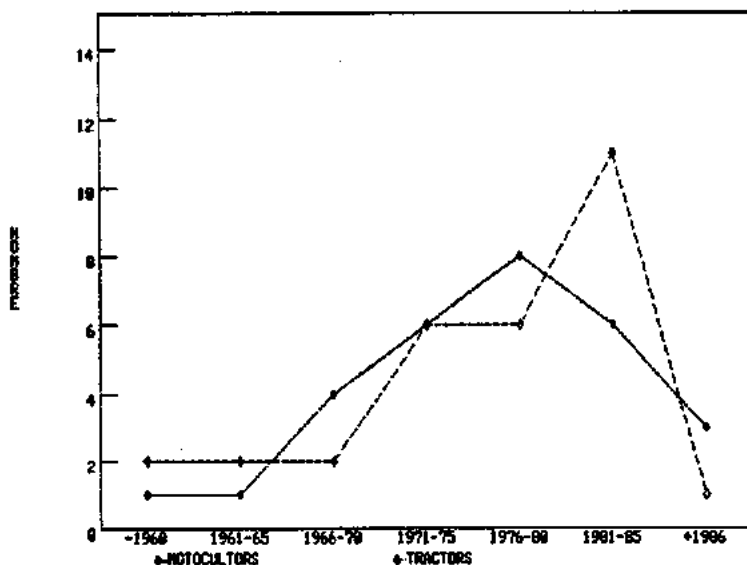
GRAFIC.2 M-8: MAQUINES PER EXPLOTACIO

En relació a l'edat de la maquinària hem de d'esmentar, en primer lloc, que no tots els pagesos van saber-nos informar de l'any que van adquirir el tractor o el motocultor. En aquest sentit cal dir que el fet que la majoria de les enquestes fossin contestades íntegrament per les esposes n'és la principal causa. En general la resposta era: "no ho sé, això és cosa del meu marit"; contràriament, també cal dir que en alguns casos les esposes ho recordaven perfectament i sempre lligat a un esdeveniment familiar important: any de naixement d'un fill, havien pintat la casa, etc. Malgrat això, a partir de les dades disponibles, que representen el 60% dels motocultors censats i el 81% dels tractors, hem elaborat el Gràfic 3 en el que podem

observar una important renovació de la maquinària. Diguem renovació perquè en un nombre important es tracta de recanvi o ampliació de la maquinària existent. D'aquesta manera podem dir que en el darrer quinquenni dels anys setanta hi va haver una important renovació de motocultors, mentre que en el primer quinquenni dels vuitanta es va donar un important recanvi o compra de tractors. Aquesta renovació segurament indica el grau de dinamisme del sector, ja que els pagesos expliquen que substitueixen aquesta maquinària per una altra a la qual s'hi pot acoplar un equip d'accessoris més ampli i més perfeccionat.

GRAFIC.3 M-8: EDAT DE LES MAQUINES

Altrament, moltes explotacions disposen de furgonetes, camions o vehicles-furgonetes per transportar directament els productes de l'explotació al lloc de distribució o venda: cooperatives, mercat local o directament als mercats de

destinació. En general els pagesos opinen que solventar-se ells la qüestió del transport significa no tractar amb intermediaris i, en definitiva, obtenir més guanys per producte venut.

d) Titularitat de les explotacions

L'estudi de la titularitat de les explotacions en aquesta zona resulta extraordinàriament complex per la gran varietat de situacions que hem trobat. Cal, primerament, diferenciar "Cap d'explotació" de "Titular de la terra", referint-nos tant als propietaris legals de les terres com als que en signaren el contracte d'arrendament. Ara, independentment de qui n'ostenti la titularitat, la funció de Cap d'explotació recau sobre l'espòs de manera aclaparadora. Cap dona posa en dubte que la responsabilitat de l'explotació és del marit. En aquest sentit cal citar el cas d'una dona vídua, usufructuària de les terres, que esmentà que l'actual cap d'explotació és el seu fill gran solter. Només una dona és cap d'explotació i es tracta d'una dona soltera que juntament amb la seva germana, també soltera, tenen al seu càrrec una explotació adquirida per herència en règim d'arrendament.

En la Taula 4 es poden llegir les diferents situacions que en relació a la titularitat legal de les terres hem copçat en aquest conjunt d'explotacions. En primer lloc s'observa que en un 78% (39 casos) de les explotacions s'hi ha accedit o s'hi

TAULA.4

M-S: REGIM DE TINENÇA DE LES TERRES

		Nombre	Percentatge	
EXPLOTACIO EN PROPIETAT (56%)	Pare de l'espòs Mare de l'espòs Espòs Germans	5	46	
		0		
		16		
		2		
	Pare de l'esposa Mare de l'esposa Esposa Germanes	1	10	
		1		
		3		
		0		
	EXPLOTACIO EN ARRENDAMENT (28%)	Pare de l'espòs Mare de l'espòs Espòs Germans	2	24
			0	
9				
1				
Pare de l'esposa Mare de l'esposa Esposa Germanes		1	4	
		0		
		0		
		1		
EXPL. PROPIETAT + ARREND. (16%)		Pare de l'espòs Mare de l'espòs Espòs Germans	0	8
			1	
	3			
	0			
	Pare de l'esposa Mare de l'esposa Esposa Germanes	1	8	
		0		
		1(usufruct.)		
		0		
	Co-propietaris	2		

accedirà per línia masculina, és a dir, l'espòs n'ostentarà o n'ostenta la titularitat legal. En un 18% d'aquestes explotacions (7 casos), no s'ha donat encara el relleu generacional i la titularitat majoritàriament és a mans del pare; en cinc d'aquestes explotacions, els caps d'explotació són els més joves localitzats en l'àrea d'estudi (entre 30 i 39 anys). En totes elles, els pares, que majoritàriament no comparteixen la vivenda amb els fills, hi treballen activament i en una explotació, que la mare n'és la propietària, diu també treballar-hi ATC.

Tanmateix, però, aquestes dades podrien induir-nos a una interpretació errònia, ja que podríem pensar, donat el baix nombre de casos que no gaudeixen de la titularitat, que és molt freqüent en la zona que ambdós figures recaiguin sobre la mateixa persona. Si consultem la Taula 10 -que comentarem més endavant-, veurem que en sis explotacions els fills dels actuals titulars, casats i amb residència pròpia, treballen a temps complet en l'explotació familiar. És a dir, és possible que si en lloc d'enquestar els pares haguéssim enquestat els fills aquests s'haurien declarat caps d'explotació, i per tant el percentatge de no titulars jurídics hauria augmentat considerablement. En definitiva hom comprova que la figura de cap d'explotació quan hi treballen més d'un home (i en especial si ambdós són casats) és realment molt confusa. No passa igual en el cas que la mare en sigui la titular legal, doncs, com hem vist, aquesta cedeix la figura de Cap d'explotació al fill.

Només en nou explotacions la successora legal és o serà l'esposa i cal dir que en quatre casos, tot i que l'edat de les dones és força elevada (més de 45 anys), l'accés no s'ha fet efectiu. Igualment, hem d'esmentar que en aquest grup hi comptem una dona vídua usufructuària de les terres i una dona soltera. Així, podem dir que les transmissions via femenina són realment migrades i, encara que el nombre de casos és molt baix, sembla que l'accés legal es produeix en edat força més tardana que en els homes. Totes aquestes dones, a excepció -òbviamment- de la dona soltera, han considerat l'espòs -o, com abans hem esmentat, el fill- com a responsable de l'explotació.

Que les transmissions via femenina són molt poc freqüents ens queda constatat en la Taula 6A en la qual observem que 28 dones (un 56%) són filles de pagès. Quan a les dones, els vam demanar quina era la seva activitat abans de casar-se; totes elles van declarar ajudar a l'explotació agrària familiar, fet que ens confirma la seva procedència. En nou casos aquestes dones van declarar que compartien l'ajuda a l'explotació familiar amb altres activitats econòmiques; tanmateix, però, hem comprovat que algunes dones pubilles de la casa afirmen que abans de casar-se no col.laboraven en les feines de l'explotació. Aquesta dada pot indicar-nos que el nombre de dones, filles de pagès, pot ésser més elevat, i més si pensem que el nivell més baix de participació en l'agricultura abans de

contraure matrimoni es localitza en les dones d'edat més jove (menys de 40 anys). Tot plegat ens confirma l'exclusió de la dona com hereva de l'explotació familiar.

Finalment observem, també, en la Taula 4 el cas de diversos germans que comparteixen l'explotació. En un cas es tracta d'una explotació en proindivís -cas que ja hem comentat- i els dos germans i les respectives famílies la porten conjuntament[13]. L'altre cas es tracta també de dos germans, i les respectives famílies, que porten una explotació heretada en règim d'arrendament, en la qual cada família té un sou (hi treballen les dues esposes de forma permanent) i al final de l'any es reparteixen els beneficis. Per acabar, cal comentar que en dues explotacions els esposos diuen ésser-ne co-propietaris, ja que una part de les terres en propietat (ambdós famílies tenen a més terra arrendada) van ésser adquirides després de la unió matrimonial.

En resum, queda clara la preferència masculina en l'ordre de transmissió de les terres. La figura de cap d'explotació és confusa, totes les dones joves diuen que la responsabilitat diària de l'explotació és del seu marit, malgrat que el pare o sogre hi treballi permanentment i en sigui el

13 Volem comentar que aquest és un dels casos que de forma hipotètica plantejàvem en el capítol 3.4., apartat 3.4.3.3.: a efectes censals, quin dels germans hauríem de considerar Titular i Cap d'explotació, tenint en compte que cada un d'ells rep un salari i participa òbviament dels beneficis?

titular legal. Tanmateix, un tret significatiu a assenyalar de totes aquestes situacions apuntades és que, en un elevat nombre d'explotacions d'aquesta zona, l'empresa familiar, però no la vivenda principal, és compartida per diferents membres de la família (pares-fills/germans). Així, com intentarem demostrar més endavant, tot apunta que el model familiar del Maresme Nord-Selva és format per famílies nuclears, però en canvi l'explotació familiar presenta un model clarament de família extensa.

6.1.2.2. Característiques generals de la unitat familiar

La població censada en aquest conjunt d'explotacions és de 180 persones, amb un lleuger pes de dones sobre homes (50,8 % i 49,2%, respectivament). La situació favorable de les dones prové d'una relativa presència més elevada de dones vídues i també, de dones de la 2na generació solteres (cal pensar que estem parlant d'un col·lectiu molt baix i que tres persones, com és el cas, expliquen aquest cert desequilibri entre sexes favorable a la població femenina). La 3ra generació -fills/es- que viu en el conjunt d'aquestes llars és extraordinàriament equilibrada; de totes maneres, cal veure l'edat de les mares i el nombre de fills/es que resideixen fora de la llar materna per explicar-nos l'actual estructura familiar (vegeu Taula 5).

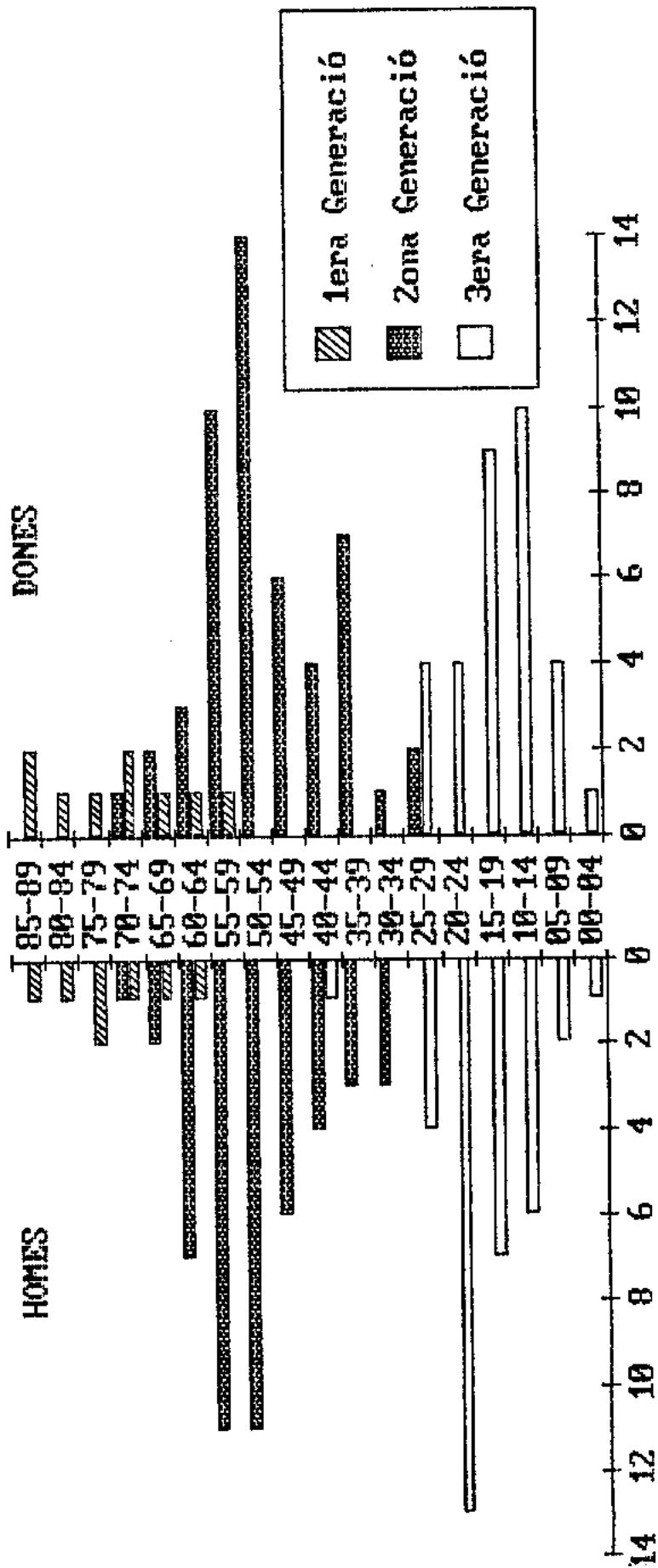
La piràmide de població ens indica, a grans trets, dos grans grups generacionals importants en aquestes explotacions. Un és el format pels esposos, població nascuda entre 1930 i 1939, amb una tendència important, d'homes, de la dècada anterior (en especial nascuts entres 1925 i 1929), i contràriament, una tendència, d'esposes, de generacions més joves. En definitiva la piràmide ens constata el desequilibri d'edat que normalment es dona entre esposos (la mitjana d'edat dels homes és de 53 anys i la de les dones de 50 anys). L'altre grup generacional important és format per la població jove que viu a la llar familiar, generacions nascudes entre 1965-1979. Globalment, els fills/es

TAULA.5

H-S: COMPOSICIO FAMILIAR DE LES EXPLOTACIONS
(Per generacions, sexe i estat civil)

		nombre	sexe	total		nombre
		-----	%	%		-----
1ra. GENERACIO	AVIS	7	7,87	3,87	CASATS	3
					SOLTERS	0
					VIDUS	4
	AVIES	9	9,78	4,97	CASADES	3
					SOLTERES	1
					VIDUES	5
2na. GENERACIO	CAPS D'EXPL. homes/dones	49	55,06	27,07	CASATS	48
		1	1,09	,55	SOLTERS/ES	2
					VIDUS	0
	ESPOSES	49	53,26	27,07	CASADES	48
					SOLTERES	0
					VIDUES	1
2na. GENERACIO	GERMANS	0	0	0	CASATS	0
					SOLTERS	0
					VIDUS	0
	GERMANES	1	1,09	,55	CASADES	0
					SOLTERES	1
					VIDUES	0
3ra. GENERACIO	FILLS	33	37,08	18,23	CASATS	0
					SOLTERS	33
					VIDUS	0
	FILLES	32	34,78	17,68	CASADES	0
					SOLTERES	32
					VIDUES	0
TOTAL	HONES	89	100	49,17	CASATS	51
					SOLTERS	34
					VIDUS	4
	DONES	92	100	50,83	CASADES	51
					SOLTERES	36
					VIDUES	5
		181				

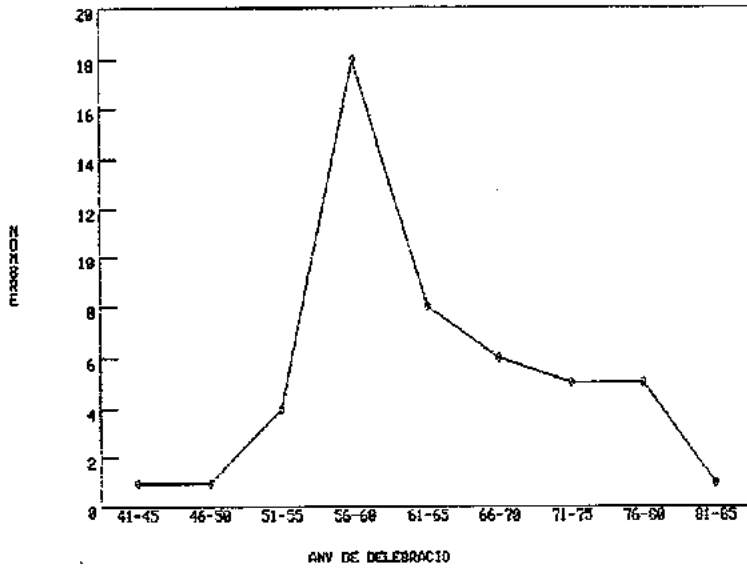
PIRAMIDE DE POBLACIO DEL MARESME NORD - SELVA

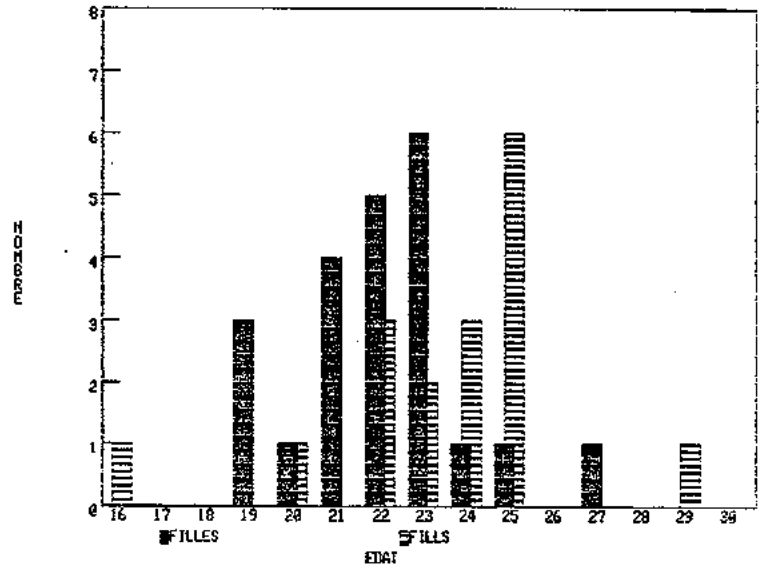
que conviuen amb els pares tenen una mitjana de 19 anys els nois i de 16 anys les noies. Aquest desfasament en l'edat dels fills/es s'explica pel fort desequilibri entre sexes en el grup d'edats de 20 a 24 anys, provocat pel buit de noies d'aquesta edat. Tanmateix, hi ha una entrada acusada entre les generacions de 1940-1964, buit més fort en els homes que en les dones, a causa de la lleugera juvenesa de les esposes en relació als esposos. La primera generació, formada per avis i àvies, bàsicament, té un pes molt baix dins aquest conjunt poblacional.

El Gràfic 4 sobre any de matrimoni de la segona generació mostra que un nombre molt important dels enllaços maritals es van celebrar entre els anys 1956-60. Tot fa suposar que, entre aquest quinqueni i el primer dels anys seixanta, van ésser anys de natalicis importants dins aquest conjunt de famílies. En efecte, si hom mira l'edat dels fills/es que actualment viuen fora de la llar (un total de 39, el 37% dels fills/es nascuts vius), un 69% van néixer en el període de més unions matrimonials. La sortida d'aquesta població explica la manca d'efectius joves entre 20 i 35 anys, molt més acusada en les noies que en els nois (22 i 17 respectivament). Igualment, segons l'edat de sortida d'aquesta població per sexes, s'observa que les filles abandonen la llar familiar a partir dels 21 anys, situant-se la punta màxima en els 23 anys; contràriament, hi ha un cert retardament de la sortida per part dels nois que se centra en els 25 anys. El matrimoni és la raó principal que explica la sortida de la llar familiar dels fills (només en un

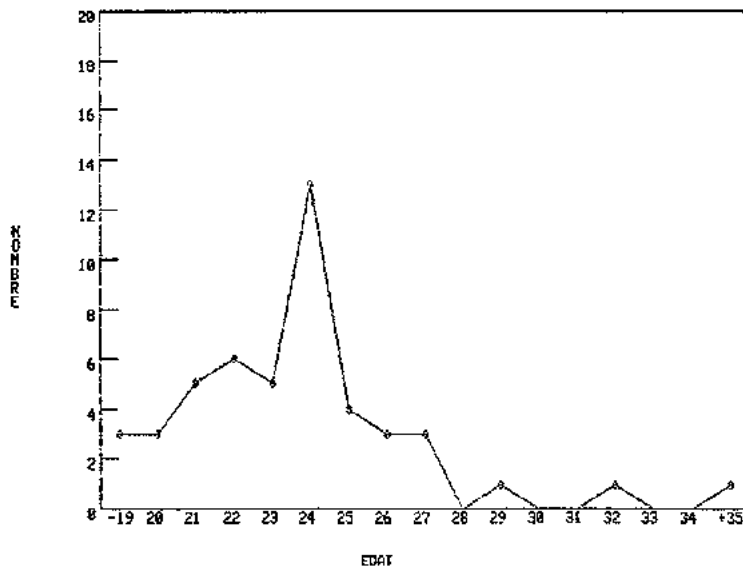
GRAFIC.4 M-S: Zona. GENERACIO ANY DE MATRIMONI

GRAFIC.5 M-S: EDAT DE SORTIDA DELS FILLS/ES

GRAFIC.6 M-S: EDAT DE MATRIMONI DE LES MARES

cas la sortida s'ha produït per raons d'estudi). Confrontant l'edat de sortida de les filles de la llar familiar amb relació a l'edat de casament de les mares sembla que actualment s'ha avançat lleugerament l'edat de sortida de les noies de la llar materna (veure Gràfics 5 i 6).

Globalment, tot indica que en la dècada dels vuitanta el conjunt d'explotacions de la nostra zona d'estudi ha vist modificar de manera important la seva estructura familiar i, en els anys noranta, si no es trenca la tendència actual (que res ho fa entreveure), seran anys de sortida massiva de població. En la piràmide podem observar un contingent important de nois que actualment tenen de 20 a 24 anys i de noies entre 15 i 19, població que és en edat, potencial, de sortir de l'explotació per raons de matrimoni.

En la Taula 6 es pot llegir l'estructura familiar del Maresme Nord-Selva segons nombre de fills/es d'origen i segons l'actual composició. Dels 105 fills/es nascuts vius en aquestes famílies (2,1 fills/es per dona) en resten a casa 66 fills/es (1,3 fills/es per família); la composició de les llars evoluciona, òbviament, segons avança l'edat dels membres que conformen aquesta població i en aquest cas tot indica que en el seu conjunt és el moment de recanvi generacional. La característica d'aquestes llars ve marcada per un nombre important de famílies nuclears estrictes (formades pel matrimoni sol) -un 28%- o per aquelles en les que només hi resta un fill/a

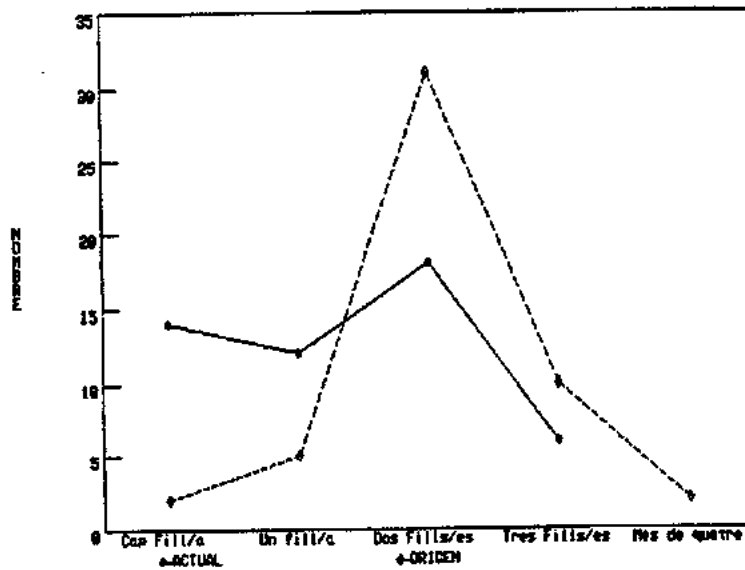
TAULA.6

M-S: ESTRUCTURA FAMILIAR SEGONS NOMBRE DE FILLS/ES

2na.GENERACIO

	ACTUAL COMPOSICIO		COMPOSICIO D'ORIGEN	
	Famllies nombre	Percentatges Total	Famllies nombre	Percentatges Total
Cap Fill/a	14	28	2	4
Un fill/a	12	24	5	10
Dos Fills/es	18	36	31	62
Tres Fills/es	6	12	10	20
Més de quatre	-	0	2	4
Total Famllies	50	100	50	100

GRAFIC.7 M-S: ESTRUCTURA FAMILIAR SEGONS EL NOMBRE DE FILLS/ES

per llar -24%-; en aquestes darreres, majoritàriament, es tracta de segons fills molt propers a l'edat mitjana de sortida, si prenem com a referència l'edat dels seus predecessors.

L'estudi de l'actual tipologia de les llars (Taula 7) mostra que el model predominant en aquest conjunt de famílies és l'uninuclear (matrimonis, mares o pares, sense o amb fills solters i cap altra persona), el que indica un nivell de convivència intrageneracional molt baix. És difícil afirmar que aquest ha estat el model tipus dominant a la zona; ara, si considerem l'edat mitjana dels actuals esposos (persones principals) podem pensar que l'edat mitjana dels seus progenitors se situa entre 75 i 80 anys i, si pensem que l'esperança de vida presenta a Catalunya una situació molt afalagadora, és molt probable que l'índex de supervivència sigui força elevat[14]. En resum, en el Maresme Nord-Selva, no sembla donar-se un canvi en les tipologies de les llars, sinó que es troben en el moment de renovació generacional.

Cal parlar, doncs, d'un procés transitori; la descomposició d'aquests nuclis familiars, associada a l'edat assolida pels fills, provoca, indiscutiblement, el trencament dels vincles diaris de convivència intrageneracional. En

[14] Segons Cabré & Pujades (1990), a l'any 1980 l'esperança de vida a Catalunya era de 73,8 anys en els homes i de 79,5 en les dones i les perspectives, segons les autores, apunten que l'esperança de vida segueixi una favorable trajectòria ascendent.

TAULA.7

M-S: TIPOLOGIA DE LES LLARS

		PERCENTATGES						
		Nº de llars	àmbit d' estudi	Província. Barcelona*	Catalunya*	Espanya	CEE	
		-----	-----	-----	-----	-----	-----	
L L A R S	UNINUCLEARS (76%)	MATRIMONI SENSE FILLS SOLTERS I CAP ALTRA PERSONA	11	22	17,02 17,03	19,23 18,03	15,72	21,10
		MATRIMONI AMB FILLS SOLTERS I CAP ALTRA PERSONA	26	52	49,09 41,54	45,93 37,58	49,89	39,63
		MARE/PARE SOLS AMB FILLS SOLTERS I CAP ALTRA PERSONA	1	2	,79 ,99	4,99 4,71	5,66	5,32
		MATRIMONI SENSE FILLS SOLTERS I AMB ALTRES PERSONES	2	4	2,74 3,44	2,80 3,28	2,21	1,73
		MATRIMONI AMB FILLS SOLTERS I AMB ALTRES PERSONES	9	18	8,56 12,09	9,40 10,63	8,19	3,50
		MARE/PARE SOLS AMB FILLS SOLTERS I AMB ALTRES PERSONES	0	0	,36 ,49	1,20 1,24	1,45	1,29
	EXTENSES (22%)	ALTRES SITUACIONS	1	2	21,44 24,42	16,45 24,53	16,88	27,43

Font: elaboració pròpia a partir de les enquestes i Solsona & Treviño (1990).

* El primer percentatge fa referència a la distribució de les llars tipus i el segon a l'estructura de les llars en les zones rurals.

qualsevol cas, però, el que nosaltres volem indagar és fins a quin punt la sortida dels fills de la llar trenca els vincles familiars en relació a la continuïtat de l'explotació familiar agrària com a lloc de producció.

Finalment, en la Taula 8 es pot conèixer el nivell d'instrucció del conjunt de membres d'aquestes famílies. Tant en la primera com en la segona generació hi ha un alt domini de població amb estudis primaris. El nombre de caps de d'explotació i esposes amb un nivell d'instrucció de grau mitjà és baix: un home i quatre dones; tanmateix, només un cap d'explotació diu tenir estudis universitaris (agrònom). Pel que fa als fills/es el nivell d'instrucció va directament lligat amb l'edat d'aquesta població. No obstant, un 66% dels nois de més de quinze anys han fet o estan fent estudis secundaris i 8 sobre 14 han optat per estudis de Formació Professional i dos estan en aquests moments fent estudis universitaris; per les noies, el percentatge és d'un 76%, el que vol dir que proporcionalment hi ha més noies que arriben a aquest nivell d'instrucció i dues sobre vuit realitzen estudis de FP, el que indica una major preferència cap als estudis de BUP. Aquesta darrera opció sembla indicar, també, una tendència lleugerament superior de noies que accedeixen a estudis universitaris. En resum, que els fills/es tinguin un bon nivell d'instrucció sembla que és una característica que avaluen com important les famílies pageses enquestades; ara, són les noies les que més, freqüentment, opten per un nivell de formació que les permeti d'accedir a estudis de nivell superior.

TAULA.8

M-S: NIVELL D'INSTRUCCIO DELS COMPONENTS FAMILIARS
(Per generacions i sexe)

		Nombre	Percentatge
		-----	-----
1a. GENERACIO	AVIS	Estudis Prim.	5 83,33
		Grau mig	0 0
		Superiors	0 0
		Sense estudis	1 16,67
	AVIES	Estudis Prim.	5 88,33
		Grau mig	0 0
		Superiors	0 0
		Sense estudis	1 16,67
2na. GENERACIO	HOMES	Estudis Prim.	45 91,84
		Grau mig	1 2,04
		Superiors	1 2,04
		Sense estudis	2 4,08
	DONES	Estudis Prim.	44 88
		Grau mig	4 8
		Superiors	0 0
		Sense estudis	2 4
3ra. GENERACIO	FILLS	No tenen edat	1 3,13
		1er Grau EGB	4 12,50
		2on Grau EGB	14 43,75
		Secundaris	8 25
		Superiors	5 15,63
	FILLES	No tenen edat	0 0
		1er Grau EGB	3 9,09
		2on Grau EGB	14 42,42
		Secundaris	14 42,42
		Superiors	2 6,06

6.1.2.3. L'aportació de treball dels caps d'explotació

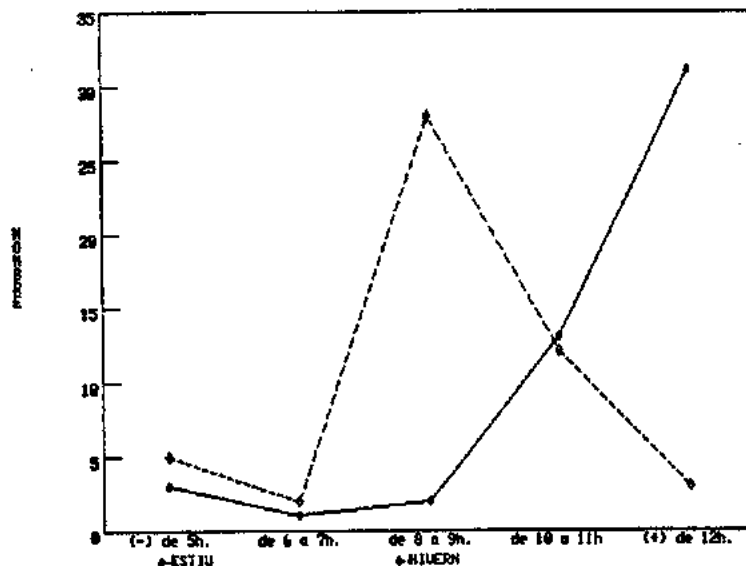
Quasi el 100% dels caps d'explotació declaren ésser treballadors pel seu compte a l'agricultura (només tres pagesos diuen estar jubilats) i, alhora, ocupar-se a temps complet a la seva explotació[15] (també, només tres pagesos diuen ocupar-se ATP i un estacionalment). Les xifres ens indiquen que ens trobem amb una zona on l'agricultura, o potser és més correcte dir l'horticultura, permet, al menys al cap d'explotació, dedicar-se exclusivament a aquest treball (vegeu Taula 2A).

El grau de dedicació anual dels caps d'explotació va relacionada amb l'estacionalitat dels cultius, però, també, i de manera important, amb les hores solars. Així, com es pot llegir en el Gràfic 8 un 90% diuen treballar més de 10 hores diàries a l'estiu i la majoria d'ells -31 pagesos- diuen que la seva jornada durant aquest període és de més de 12 hores al dia. A l'hivern, la jornada normalment s'escurça, doncs, un 56% diu ocupar-se entre 8 i 9 hores; però, un 30% diu dedicar-s'hi, també, més de 10 hores. És difícil saber fins a quin punt aquestes hores de dedicació són reals, en tot cas el que es

[15] Cal dir que hi ha un pagès que és masover; les terres són propietat d'un advocat de Barcelona, i ell i la seva esposa reben un salari fix mensual per tenir cura de les terres i de la casa pairal (feina aquesta darrera que fa l'esposa).

desprèn del gràfic és una "sensació" d'ocupació intensiva que reflexa l'esclavitud que sovint els pagesos manifesten sobre la seva professió.

GRAFIC. 8 M-8: JORNADA DEL CAP D'EXPLOTACIO

De la dedicació d'aquests pagesos -segons la jornada laboral estimada- no es constata que aquesta estigui directament relacionada amb la grandària de l'explotació ni amb l'edat dels caps d'explotació. El grau d'ocupació és per a tots els caps d'explotació molt coincident; això, obre un interrogant pel que fa a si hi ha o no una relació entre grandària de l'explotació i aportació de treball d'altres membres de la família o personal assalariat, que intentarem contestar en el proper apartat. No obstant, i a nivell d'hipòtesi, nosaltres apuntem que, tot i que la majoria de conreus d'hortalisses es realitzen a l'aire lliure, les llargues jornades laborals anuals (de mitjana els pagesos treballen 2700 hores a l'any) poden anar

relacionades amb la intensitat d'aprofitaments de la superfície disponible al llarg de l'any i, també, a una creixent productivitat dels conreus protegits que allarguen els calendaris propis dels cicles agrícoles.

Una qüestió important a ressenyar és l'edat d'arribada d'aquesta població a les explotacions. Tot i que la majoria dels caps d'explotació són fills de la casa i que possiblement van iniciar-se en la professió de pagès en edat molt jove -l'aprenentatge el van fer segurament al costat dels pares-, nosaltres entenem que la data de matrimoni o, més concretament, el fet matrimonial -que va acompanyat de la formació d'una família pròpia, dins o fora de la vivenda materna- és un moment important a valorar ja que s'inicia un nou cicle de vida i, possiblement, professional en la relació pares-fills. La majoria dels caps d'explotació van contraure matrimoni -com s'ha comentat abans- entre els anys 1956-1965 (53%), el que ens fa dir que la incorporació decisiva d'aquesta generació a les explotacions es fa en el moment de canvis més significatius del sector agrari català. És ben sabut que el creixent procés d'urbanització i industrialització iniciat la dècada dels seixanta donà lloc a un fort creixement de la renda de la població, cosa que comportà una modificació substancial en la demanda de productes agraris. Tot i que la vocació hortícola d'aquesta zona data de principis de segle, la posició capdavantera del Maresme com a subministrador de productes frescos al mercat barceloní s'intensifica en aquests anys a causa del creixement de població enregistrat molt

especialment en l'àrea metropol.litana de Barcelona. Ben segur que la incorporació d'aquesta població hi va tenir un paper fonamental, tant en la introducció de noves varietats hortícoles de demanda creixent en el mercat, com amb iniciatives i inversions per fer viables aquestes explotacions.

Malgrat tot això, i donada la mitjana d'edat dels caps d'explotació -53 anys- que podem qualificar de madura-gran, tot sembla indicar que en aquest conjunt d'explotacions ha arribat l'hora de donar entrada a noves generacions. Certament, la incorporació progressiva de nous efectius -un 34% han arribat a partir de la segona dècada dels seixanta- fa entreveure una bona dinàmica en el recanvi generacional; ara, de no donar-se una forta entrada d'efectius joves, les perspectives de futur de l'agricultura d'aquesta comarca no serà massa afalagadora.

Finalment, i per acabar, volem fer algunes consideracions en relació als tres pagesos localitzats en la nostra recerca que són pagesos jubilats i, també, dels que han declarat ocupar-se ATP a l'explotació.

Pel que fa als primers -jubilats- cal anotar que, en el Padró municipal, en una d'aquestes explotacions hi figura com a pagesa l'esposa -l'espòs era censat com a pensionista- i la resta eren censats com a pagesos en actiu (recordem que la nostra font data de 1986). No obstant, en el moment de l'enquesta les tres esposes, en respondre sobre la situació laboral de

l'espòs i de la pròpia, van dir que tots s'ocupaven a ple temps a l'explotació i totes van fer la mateixa observació. Totes elles es van declarar com ajuda familiar a l'agricultura ja que cap d'elles era treballadora pel seu compte (dit d'una altra manera, cap pagava la SSA), totes asseguraren que els esposos seguien treballant a ple temps en l'explotació -malgrat ésser jubilats- i tots tenen intenció de continuar l'activitat mentre la salut els ho permeti. Per solventar problemes fiscals -els productes es venen preferentment a Mercabarna i és necessari el NIF per les factures-, elles figuren actualment com a responsables i això permet al matrimoni no sumar rendes. En les tres explotacions, la seva continuïtat no és assegurada: en totes només hi ha noies (en una tres, en l'altra dues i en l'altra una) casades que viuen fora de la llar materna. Només en una d'aquestes explotacions els gendres, freqüentment, i les filles, ocasionalment, donen un cop de mà en els moments de més feina.

Aquestes matisacions -malgrat el baix nombre- ens sembla que mereixen atenció per distintes raons: en els padrons municipals d'aquesta zona no hem localitzat cap més pagès o pagesa jubilat, però, per les respostes obtingudes en aquestes explotacions -localitzades en diferents municipis-, és probable que el pagès del Maresme segueixi la seva activitat malgrat l'edat. Però la dada de més interès que cal comentar és que quan l'explotació no té continuïtat assegurada la responsabilitat "teòrica" (en termes fiscals) recau sobre l'esposa; malauradament, però, tot i que elles diuen que sempre han

participat activament a l'explotació, cap gaudeix de Seguretat Social Agrària, el que vol dir que cap d'aquestes dones té assegurada la seva pròpia pensió de jubilació[16].

Altrament, només tres caps d'explotació diuen dedicar-se a temps parcial i un de manera estacional a l'agricultura. Un d'aquests pagesos és cap d'una explotació gran (5 hectàrees) i la seva principal ocupació és la gerència d'una cooperativa -a més d'ésser regidor de l'ajuntament- i en l'explotació hi ha des de fa molts anys un treballador fix ATC, a més de treballadors assalariats que varien en funció de l'època de l'any (tot i que les terres són propietat de l'esposa, ella no hi participa). Un altre d'aquests pagesos treballa en un magatzem del sindicat (Cambra Agrària Local) i a l'explotació hi va diàriament l'esposa i en moments punta contracten treballadors assalariats. L'altre diu que actualment està abandonant les terres i ara només hi resten fruiters i un petit hort del qual la dona en té cura unes hores al dia; l'actual professió de l'espòs és la de comissionista de verdures (es tracta del cas que hem comentat en l'apartat anterior). Finalment, un pagès és propietari d'un bar i aquesta és, actualment, la seva feina principal; les terres, segons comentà l'esposa, les mantenen en

[16] Consulteu taules 2A i 6A; es tracta de les explotacions 1, 17 i 45.

producció per motius sentimentals. Curiosament, com es pot veure, en tots els casos -a excepció del que regenta el bar- la seva ocupació principal està relacionada amb l'activitat agrària.

6.1.2.4. Aportació de treball: mà d'obra familiar i no familiar

L'anàlisi del treball a l'explotació per part d'altres membres de la família resulta en aquesta zona extraordinàriament complexa. Per facilitar el seu estudi tractarem en aquest apartat tot el treball a l'explotació, valorant tant el que aporta el cap d'explotació -comentat en l'apartat anterior- com el de l'esposa -que serà analitzat més extensament en el proper apartat- com el de la resta de treballadors: mà d'obra familiar i no familiar, per entendre que l'estudi de la totalitat de la població activa permet aproximar-nos a la situació real de l'agricultura d'aquesta zona.

Els resultats de les enquestes ens indiquen, i així ho intentarem demostrar, que l'aportació de treball en l'horticultura va directament relacionada amb la grandària de l'explotació. Tanmateix, la participació per sexes -en especial el de les esposes- sembla estar condicionat per la disponibilitat de treball familiar masculí, de dins o fora de la llar. Altrament, com argumentarem, la convivència generacional a la llar familiar no és un tret, almenys actualment, generalitzat en la zona agrícola d'aquesta zona; contràriament, la continuïtat generacional de les explotacions agràries com a lloc de treball és encara molt freqüent.

a) El grau d'ocupació dels treballadors

En la Taula 9 hem agrupat tots els tipus de treball: mà d'obra familiar i no familiar a les explotacions, diferenciant en el primer grup els membres que hi participen segons la relació de parentiu amb el cap d'explotació -visquin o no a la llar familiar-, sexe i grau de dedicació. En el cas del treball no familiar, diferenciem els assalariats fixos i els assalariats eventuais, segons, també, la variable sexe. Anotem que el nombre de treballadors assalariats recollits s'ha d'entendre com indicatiu, en especial el que fa referència als treballadors eventuais. A opinió nostra, el treball assalariat localitzat és subestimat, ja que com es pot comprovar, entre explotacions de la mateixa grandària i sovint amb un nombre molt desigual de treballadors familiars, les diferències són importants i en algun cas, que diuen no llogar-ne, la resposta és francament dubtosa. D'altra banda, és fàcil pensar que el terme "treballador eventual" respon més a la situació d'irregularitat contractual d'aquests treballadors que a una situació real de treballadors temporers. Malgrat tot, nosaltres estimem l'aportació d'aquest treball com població activa a temps parcial a l'explotació (ATP).

L'aportació de treball a les explotacions l'hem classificat segons que la jornada de treball sigui superior o inferiors a sis hores diàries. Quan un treballador diu ocupar-se més de 7 hores al dia és considerat com ocupat a temps complet

TAULA.9

M-S: APORTACIO DE TREBALL A LES EXPLOTACIONS
(segons grandària d'explotació, grau de dedicació i sexe)

GRANDARIA EXPLOTACIO	GRAU D'OCCUP.	SEXE	CAP EXPL.	CONJUGE	FILLS DINS	FILLS FORA	AVIS DINS	AVIS FORA	ALTRES FAMIL.	ASSALARIATS		TOTAL
										FIXOS	EVENTS.	
MENYS D'1,9 HA. (14 EXP./ 28%)	ATC	HOMES	12	0	0	1	0	0	0	0	0	13
		DONES	1	7	0	1	0	0	1	0	0	10
	ATP	HOMES	1	0	0	0	1	0	0	0	1	3
		DONES	0	1	0	0	1	0	0	0	0	2
DE 2 A 2,9 HA. (13 EXP./ 26%)	ATC	HOMES	11	0	4	2	0	1	0	3	0	21
		DONES	0	4	0	0	0	0	0	1	0	5
	ATP	HOMES	2	0	0	1	0	0	0	0	3	6
		DONES	0	6	0	0	0	1	0	0	0	7
DE 3 A 3,9 HA (10 EXP./ 20%)	ATC	HOMES	10	0	1	2	1	0	0	1	0	15
		DONES	0	8	1	0	0	0	0	1	0	10
	ATP	HOMES	0	0	1	0	0	0	0	0	5	6
		DONES	0	1	0	0	1	0	1	0	0	3
DE 4 A 4,9 HA (5 EXP./ 10%)	ATC	HOMES	5	0	1	0	0	1	3	1	0	11
		DONES	0	4	0	0	0	0	2	0	0	6
	ATP	HOMES	0	0	0	0	2	1	0	0	5	8
		DONES	0	0	2	0	0	2	0	0	0	4
DE MES DE 5 HA. (8 EXP./ 16%)	ATC	HOMES	7	0	2	1	0	0	4	4	0	18
		DONES	0	3	1	0	0	0	0	0	0	4
	ATP	HOMES	1	0	2	0	0	1	0	0	11	15
		DONES	0	1	0	0	0	0	2	0	5	8
TOTAL			50	35	15	8	6	7	13	11	30	175

a l'agricultura (ATC), quan s'ocupa entre 4 i 6 hores diàries, l'hem considerat com ocupat ATP; la població que diu dedicar-s'hi menys de 3 hores diàries no és aquí comptabilitzada per entendre que distorsiona l'aportació real de treball a les explotacions. Igualment, i per la mateixa raó, no s'hi inclouen aquí els fills/es i avis/àvies que diuen ajudar puntualment o ocasionalment en l'explotació, per considerar que la seva jornada laboral no és continua al llarg de l'any. Amb això, no s'ha d'entendre que l'aportació d'aquest treball no sigui d'interès per a l'explotació, sinó que en els moments punta és per a aquesta francament estimable.

D'altra banda, el que sí hem considerat treball a l'explotació és la venda directa dels productes de l'explotació en els mercats locals per part d'un membre de la família. Aquest treball, realitzat quasi exclusivament per dones, sobretot les esposes, és valorat per elles com treball a l'explotació, ja que a més de la venda, que significa un ingrés important per l'economia de l'empresa familiar, obliga a la vegada a realitzar altres tasques que també fan les dones: classificar, encaixar, carregar, collir productes del dia, etc., tasques que sovint es fan hores abans d'anar al mercat o a la tarda del dia anterior. En aquest sentit, per estimar la jornada de treball hem sumat les hores diàries dedicades a la venda directa de productes amb les hores diàries declarades destinades a les feines pròpiament

de l'explotació, utilitzant per la seva classificació el mateix criteri descrit anteriorment (de 4 a 6 hores jornada ATP i més de 6 hores jornada ATC).

El conjunt de població ocupada en aquestes explotacions és de 175 persones, de les quals 134 (el 76,5%) són mà d'obra familiar i 41 (el 23,5%) treballadors assalariats. La mà d'obra familiar, sigui ATC o ATP, és distribuïda de la següent manera: un 37% correspon als caps d'explotació, un 26% a les esposes, un 17% a fills/es (que viuen o no a la llar familiar), un 9,7% als avis/es (que comparteixen o no la vivenda amb els caps d'explotació) i un 9,7% és d'altres familiars, normalment germans que són co-propietaris de l'explotació objecte d'estudi. En resum, les dades evidencien la complexitat en relació als actius agraris que participen en aquest conjunt d'explotacions.

En relació al treball no familiar hem localitzat en total 41 treballadors assalariats, 11 dels quals són treballadors fixos en alguna d'aquestes explotacions i la resta -30- treballadors eventuais. El nombre de treballadors fixos es pot valorar com estimable; no obstant, i com hem comentat, les dades d'aquesta població, globalment, ens semblen infravalorades.

Independentment del tipus de treballador (mà d'obra familiar o no familiar), domina en aquestes explotacions l'aportació de treball masculí: el 66% és aportat per homes. El desequilibri per sexes prové, preferentment, del treball

assalariat: només el 17% del treball assalariat és aportat per dones i com es pot llegir a la Taula 9 només hem localitzat dues dones assalariades ATC i cinc dones assalariades ATP. Si bé el treball familiar també és favorable a la població masculina (el 59% són homes i el 40,6% són dones), la proporció per sexes assenyalava un paper estimable de les dones dins l'agricultura de la zona.

De tot el treball familiar -134 persones- el 76% diu treballar ATC a l'explotació (102 persones) i el 24% s'ocupa ATP (32 persones). Les dones són les que presenten un percentatge més elevat de treball a l'explotació ATP: de les 54 dones localitzades que aporten treball, 19 (el 35,2%) tenen aquest grau d'ocupació, percentatge que en el cas dels homes és del 16,4%. No obstant, en conjunt, es pot valorar com elevat el grau d'ocupació d'aquesta població per raó de sexe.

En resum, considerant tot el conjunt de treballadors que aporten treball a les explotacions segons el seu grau d'ocupació, el 64% (112) diuen ocupar-se ATC i el 35% (62) ATP; les dades ens informen que l'aportació de treball i el grau d'ocupació és aquí francament elevat.

Abans d'acabar, voldríem fer una pinzellada sobre la situació dels fills/es que viuen a l'explotació, malgrat que els que hi participen a temps complet o a temps parcial són estudiats -com s'ha dit- dins el grup de mà d'obra familiar. Dels 65

fills/es que viuen a la llar, com hem esmentat, el 50,8% són nois i el 49,2% noies; 9 filles i 13 fills són menors de 14 anys i la seva col.laboració en l'explotació és pràcticament nul.la (només un noi de 14 anys diu ajudar en moments punta). De les 19 noies de més de 15 anys, dues treballen a l'explotació ATC; set estan estudiant i només tres d'elles ajuden a l'explotació en moments punta i deu treballen en altres sectors econòmics -especialment els serveis- i només una ajuda ATP a l'explotació (en especial a la mare en la venda de productes al mercat) i 4 participen en moments punta. En relació als nois que tenen més de 15 anys -un total de 24-, vuit treballen ATC a l'explotació; vuit treballen en altres sectors econòmics i, d'aquests, només un diu ajudar en moments punta a l'explotació; i finalment, vuit són estudiants, quatre d'ells diuen participar-hi ATP (tres estudien Formació Professional Agrària) i un ocasionalment en període punta.

La participació d'aquesta població, considerant els que hi participen ocasionalment o en períodes punta, es pot estimar per les noies en un 52.6% i en els nois d'un 58%. La diferència entre ambdós grups prové bàsicament del grau d'ocupació, ja que són els fills els que més freqüentment participen ATC i, també, ATP. La participació de les noies és més marginal i tot apunta a què l'accés futur a cap d'explotació serà per línia masculina (vegeu Taules 4A i 5A).

b) Grandària de les explotacions i aportació de treball

La mitjana de treballadors pel conjunt de les explotacions és de 2,2 persones ocupades ATC i d'1,2 persones ATP. Ara, en la Taula 9, podem observar que hi ha una relació força directa entre grandària d'explotació i nombre de persones que hi participen. D'aquesta manera podem dir que les explotacions amb una grandària de 0,50 a 1,99 ha. ocupen 1,6 treballadors per explotació ATC i 0,4 treballadors ATP. Les explotacions de 2 a 3,99 ha. ocupen a 2,3 treballadors ATC i 0,95 treballadors ATP i, finalment, les explotacions de més de 4 ha. ocupen a 3 treballadors ATC i 2,7 treballadors ATP.

Analitzant l'aportació de treball a les explotacions segons grandària i sexe, localitzem, també, diferències importants. Les explotacions de 0,5 a 1,99 ha. ocupen 0,9 homes i 0,7 dones ATC i 0,2 homes i 0,1 dona ATP; és a dir, la participació de les dones és lleugerament inferior. Les dades informen que són les dones més joves d'aquestes explotacions les que mostren l'índex més baix de participació. Tanmateix, en el conjunt d'aquestes explotacions l'aportació ATP és molt baixa a causa, sobretot, de la baixa aportació de treball assalariat eventual i, també, del fet que les dones-esposes, o bé hi participen a ple temps, o bé quasi podríem dir que se'n desentenen, d'aquesta activitat (en alguns casos, per edat i malaltia i, en altres, les joves, per tenir una feina fora de la

llar). Globalment, en aquestes explotacions l'aportació de treball per part d'altres membres familiars és poc freqüent, ja que només tres explotacions reben treball d'aquest tipus (en una hi treballen ATP l'avi i l'àvia; en una altra hi participen ATC el fill de la casa i la seva esposa que viuen fora de la llar materna i, finalment, una és portada per una dona soltera que comparteix la feina amb la seva germana també soltera).

En les explotacions de 2 a 3,99 ha. s'ocupen 1,6 homes i 0,7 dones ATC i 0,5 homes i 0,4 dones ATP; el desequilibri entre sexes és provocat més pel clar domini de treball masculí familiar -en especial fills o pares, no considerant el cap d'explotació- que per la baixa participació de les esposes i sogres (només hem localitzat una filla treballant en aquestes explotacions). De totes maneres, com es pot consultar a la Taula 9 i contràriament al que hom pot esperar, és en les explotacions més grans d'aquest grup a on l'aportació de treball de les esposes és més elevada. En les explotacions de 2 a 2,99 ha. les dones-esposes hi participen preferentment ATP (un 60% de les dones que hi aporten treball), mentre que en les explotacions de 3 a 3,99 ha. la participació és preferentment ATC (un 89% de les dones que hi aporten treball). Com a primera conclusió podríem dir que, a partir de 2 ha., s'incrementa l'aportació de treball per part d'altres familiars (aquest representa el 22% del treball total d'aquest grup d'explotacions i generalment és aportat pel fill o el pare) o assalariats fixos (que representa el 19% del

total aportat, amb un clar domini d'homes) participació que és ATC. Aquest treball sembla que, en part, allibera l'esposa d'aquestes tasques; ara, a mesura que incrementa la grandària de l'explotació, el treball de les dones és requerit com a necessari. Cal observar que, quan a l'explotació hi ha més de dues dones (normalment jove i sogre), o bé ambdues hi participen ATP o la dona jove no hi participa.

Finalment, pel que fa a les explotacions de més de 4 ha., s'ocupen 2,2 homes i 0,8 dones ATC i 1,8 homes i 0,9 dones ATP. El nombre de treballadors per sexes és lleugerament més alt que l'observat en el conjunt d'explotacions de la zona. Igualment, veiem que la principal aportació de treball és masculina, però la presència femenina és lleugerament més elevada que en els altres grups analitzats. En aquest grup és, com era d'esperar, a on percentualment hi ha més aportació de treball assalariat (35%); ara bé, potser el més destacable és l'aportació de treball per part d'altres membres de la família (representa el 23% del treball familiar), i es tracta de germans i cunyades del cap d'explotació que són co-propietaris de les explotacions estudiades.

En resum, en el conjunt d'explotacions del Maresme Nord-Selva l'aportació de treball va directament relacionada amb la grandària de les explotacions. La presència de la dona-esposa és globalment molt estimable: 1,06 dones de mitjana per explotació. L'aportació prové preferentment de les esposes i, en

menor mesura, de les mares-sogres o joves de la casa; la participació de les filles és realment molt baixa (visquin o no a la llar familiar). Les dones-esposes perden pes com a treballadores a causa de l'elevada presència d'homes, bàsicament, quan incrementa l'aportació de treball per part dels fills, persones que són cridades al futur relleu generacional com a caps d'explotació, o dels avis, persones que, si bé teòricament han cedit el relleu, es mantenen en actiu a l'explotació familiar.

c) El relleu generacional de les explotacions

L'elevada participació familiar en aquestes explotacions ens porta a l'anàlisi del seu possible relleu generacional, informació que pot portar-nos a conèixer l'actual viabilitat i la continuïtat futura de les explotacions.

En la Taula 10, hem ordenat les explotacions segons l'edat de les esposes i hi hem anotat els anys de matrimoni, considerant que entre un any o dos després de la unió matrimonial és molt possible el naixement del primer fill/a. Per a cada explotació hem apuntat l'aportació de treball per part de tots els membres de la família, seguint el criteri de temps dedicat a l'explotació descrit anteriorment. Per criteris de cicle reproductiu, hem classificat les esposes en dos grans grups d'edat, considerant també els anys de matrimoni: a) esposes de

TAULA.10

M-S: APORTACIO DE TREBALL A LES EXPLOTACIONS

Nº EXPL.	EDAT ESPOSA	ANYS MATRI	GRAND. EXPL.	APORTACIO DE DINS LA LLAR FAMILIAR				APORTACIO DE FORA LA LLAR FAMILIAR									
				Espòs (1)	Esposa (1)	Fills/es		Avis		Fills/es		Avis		Altres Fam.			
						ATC	ATP	ATC	ATP	ATC	ATP	ATC	ATP	ATC	ATP		
16	-	-	,90	1	3**												
45	71	32	2	1	2												
1	67	43	1,30	1	1												
10	61	36	1,30	1	2												
34	61	36	5	2	-												
43	61	29	,60	1	3												
46	59	-	,50	-	1												1D
17	59	33	1	1	1												
13	59	35	1	1	1*												
3	58	33	2,10	1	1*												
11	57	38	2,90	1	2					1H	1D						
4	57	33	3,50	1	1*												
44	57	33	2,30	1	1					1H							
47	57	33	3,30	1	1*					1H							
33	56	32	1	1	-												
7	55	32	4	1	1					1H							1H/1D
24	54	32	2	1	-												
31	54	28	2	1	1	1H											
22	54	27	3	1	1					1H							
36	54	29	5	1	1	1H/1D											
9	53	29	2,50	1	2	1H											
29	53	26	6,60	1	1					1H							
6	53	29	2,60	1	3**	2H											
15	53	29	8	1	2	1H											1H
30	52	29	3,60	1	1	1D	1H										
32	52	18	2	2	2												
48	52	29	3,20	1	1	1H											
50	51	30	1,60	1	1												
27	50	27	3	1	1												
38	50	29	1,30	1	1*					1H/1D							
25	49	20	3	1	1												
12	49	25	8	1	-												2H 1D
49	49	26	3,60	1	3*					1D							1D
5	48	21	1,30	1	1					1H/1D							
21	48	26	4,60	1	1	1H											1H/1D
18	45	26	2	3	2												
37	43	23	6	1	-					2H							
20	43	23	7	1	3												
2	41	19	4,90	1	1*					1H/1D	1H						
35	40	19	3,20	1	1												
14	39	13	2	1	2												
41	37	15	1,60	2	3												
19	37	15	1	1	-												
28	37	13	6	1	1												1H 1H 1D
8	36	12	3	1	2					1H							
42	35	14	2	1	1*												
39	35	14	4	1	1*												1H/1D
26	34	10	4	1	-												1H 1D 1H
23	28	11	1,60	1	-												
40	28	6	2	1	-												1H 1D

(1) 1= ATC | 2= ATP | 3= estacionalment.

* Mercat local ** Botiga pròpia

més de 42 anys, per considerar que a partir d'aquesta edat es pot perfilar ja el relleu per part dels fills/es, i totes tenen fills/es de més de 18 anys, dins o fora de l'explotació[17] (malgrat tot, en alguns casos resten a casa fills/es menors de l'edat estimada i és difícil conèixer el seu destí professional, fet que pot provocar alguna distorsió en la nostra anàlisi); b) esposes menors de 41 anys, cap d'elles té fills/es majors de 18 anys i en tots els casos aquests estan estudiant (estudis secundaris en alguns casos, però la majoria són en edat escolar de bàsica).

El grup format per les esposes de més de 42 anys és el més nombrós, aplega 38 explotacions, el 76% del total, i segons l'actual situació laboral dels fills/es és possible fer una primera aproximació sobre el futur relleu generacional d'aquestes explotacions. De l'anàlisi d'aquesta població en relació al total censat podem fer les següents classificacions:

a) Explotacions en què no hi ha possibilitats de relleu generacional per no haver-hi cap fill/a dins o fora de l'explotació: dos explotacions (4%). Es tracta, d'una banda, d'una explotació portada per una dona soltera cap d'explotació i una germana també soltera i, d'altra, un matrimoni gran sense fills.

[17] Només en tres casos que les esposes tenen més de 42 anys el fill/a primer és menor de 18 anys. La unió matrimonial d'aquests esposos es produí fa uns 18-21 anys.

b) Explotacions en què cap fill/a resideix a la llar materna i cap dels quals aporta treball ATC a l'explotació: nou explotacions (18%).

c) Explotacions en què cap fill/a resideix a la llar materna, però algun aporta treball ATC a l'explotació: tres explotacions (6%).

d) Explotacions amb fills/es dins i fora de la llar materna que tenen edat per treballar-hi (més de 18 anys), però que cap hi participa ATC: nou explotacions (18%).

e) Explotacions amb fills/es dins i fora de la llar materna que tenen edat per treballar-hi (més de 18 anys) i algun d'ells hi participa ATC: onze explotacions (22%).

f) Explotacions en les quals, tot i que les esposes tenen més de 42 anys, cap fill assoleix l'edat estimada per conèixer el seu futur professional: tres explotacions (6%).

g) Explotacions en què la mare-vídua ha cedit la funció de cap d'explotació al fill: una explotació i aquest és solter (40 anys).

En resum, i salvant que en moltes explotacions hi resten fills/es en edat inferior a 18 anys i que estan estudiant o són escolars, podem dir que en el subgrup d'explotacions

descrites en els punts a), b) i d) la continuïtat de l'explotació no és en principi assegurada, explotacions que representen el 40% del total estudiat. En els subgrups descrits en els apartats c), e) i g) la continuïtat de l'explotació pot valor-se favorablement, ja que en totes elles hi ha un o més d'un fill o filla treballant ATC a l'explotació familiar, explotacions que representen el 30% del total estudiat. En aquestes explotacions, cal dir que el relleu generacional que s'hi ha donat o es perfila serà via masculina ja que només en dues explotacions dues noies diuen treballar-hi ATC, però també cal anotar que en ambdues explotacions hi ha dos nois que hi treballen.

Pel que fa al grup d'esposes de menys de 41 anys, en les que cap fill/a hi treballa ATC[18] per qüestions d'edat, ja que els anys de matrimoni no és en cap cas superior als 19 anys, podem dir que, globalment, aquestes són generacions joves incorporades. En aquest conjunt d'explotacions, observem que en nou casos els esposos s'hi han incorporat en la dècada dels setanta i en tres en la dels vuitanta; nosaltres entenem que no és erroni dir que aquestes són explotacions en les que ja s'ha donat la continuïtat generacional.

[18] En una explotació hi ha una noia i un noi (de 17 i 16 anys, respectivament), que estan estudiant FP -administrativa i agrària- i diuen que hi participen ATP.

Així, si prenem com a vàlides les conclusions que hem assenyalat en el primer grup analitzat, i considerem que el segon grup es pot entendre com a generacionalment renovada, es pot dir que en el 54% de les explotacions del Maresme Nord-Selva la continuïtat de l'explotació, sempre que no hi hagi factors externs que influeixin -la situació que viu el sector agrari català en el seu conjunt en pot ésser una causa-, la supervivència futura n'és assegurada[19].

Una darrera observació que ens sembla d'interès analitzar sobre les explotacions que hem apuntat com a possibles d'ésser o que estan generacionalment renovades és la seva grandària en relació al conjunt d'explotacions estudiades. De les explotacions que hem estimat com a potencialment continuades (15 explotacions), 6 d'elles tenen més de 4 ha i representen el 46% del total d'explotacions d'aquesta grandària; 8 d'elles tenen entre 2 i 3,9 ha. i representen el 34,8 % del total d'explotacions d'aquesta grandària i una explotació té menys d'1,99 ha., el que representa el 7,1% del total d'explotacions d'aquesta grandària. Si a aquests percentatges hi sumem les explotacions generacionalment continuades, el resultat és: el 69% de les explotacions de més de 4 ha.; el 56% de les 2 a 3,99

[19] No hem comptabilitzat el subgrup de l'apartat f), ja que com hem dit no hi ha cap fill/a que tingui 18 anys. Ara, ens sembla oportú apuntar les característiques d'aquestes explotacions, tot i que no tenim cap intenció d'avançar cap tipus d'especulació. En dues explotacions només hi ha filles i la dimensió d'aquestes són relativament petites (2 i 1,3 Ha) i en l'altra hi ha un fill i dues filles i la grandària de l'explotació és de 3 ha.

ha. i el 28,6 de les de menys d'1,99 tenen possibilitat de continuïtat. Ens sembla que aquestes dades són força reveladores i, amb totes les reserves, la conclusió més important és que la variable grandària juga un paper important en la continuïtat futura de l'agricultura del Maresme Nord-Selva.

Un altre fet destacable d'aquesta zona d'estudi en el que voldríem insistir és en la intensitat de treball agrícola que aquestes explotacions requereixen. En sis explotacions de més de 4 ha. de terra de cultiu, que signifiquen el 46% de les explotacions localitzades d'aquesta grandària, l'explotació és co-explotada per més d'una família, normalment germans (5 casos), que plegats -amb les respectives famílies- viuen exclusivament del treball de l'explotació[20]; totes elles s'organitzen i treballen, generalment de manera no formalitzada, com una societat. Una explotació és portada per tres famílies: l'enquestada, els pares del cap d'explotació i una família veïna; les tres han constituït una Societat de Béns i tenen assignat un salari mensual per família (hi treballen tots, espòs i esposa de cada matrimoni). D'aquesta manera, sense perdre el caràcter

[20] Només en dos casos les dones diuen no treballar-hi. En un cas la dona té una botiga pròpia de joguines i diu no interessar-li la feina de l'explotació (vegeu nota [12]). L'altra dona enquestada diu no participar-hi per conflictes intergeneracionals. Els pares dels dos germans (un espòs d'aquesta dona) hi treballen ATC i els fills estan coaccionats davant qualsevol iniciativa. El pare, diu la informant, "n'és l'amo i senyor", ella explica que, fins que els autèntics caps d'explotació no siguin els dos germans, no hi vol participar, malgrat que hi té interès i que la feina de pagès li agrada.

familiar -tot i que totes contracten treball assalariat i sovint fix-, l'estructura social d'aquestes explotacions és qualitativament d'interès per explicar-nos la dinàmica de l'agricultura d'aquesta zona.

Per tant, i recapitulant tot el que hem exposat en aquest apartat, les explotacions més dinàmiques i amb més possibilitats són les de grandària gran; no obstant, la seva viabilitat productiva i econòmica passa, igual que en les petites, per una alta intensitat de treball per unitat de superfície. Les explotacions del Maresme Nord-Selva tendeixen cap a explotacions extenses de treball familiar i nosaltres pensem que aquesta conclusió cal tenir-la en compte a l'hora d'elaborar una política territorial agrària del nostre país.

Per acabar, voldriem insistir, atesa la complexitat de l'aportació de treball aquí apuntada, que l'estudi detallat dels actius que realment treballen a l'agricultura i el seu grau de dedicació al sector és una de les qüestions -tal com hem exposat en el Capítol 3.4.- avui pendent en les nostres estadístiques i que només podrem discernir sobre els distints grups d'actius agraris quan aquesta informació s'incorpori i es tracti correctament en les nostres fonts d'informació.

6.1.2.5. L'aportació de treball de les esposes

a) Condició socio-econòmica de les esposes i grau d'ocupació en les EFA.

En la Taula 11 es pot consultar l'activitat agrària de les esposes segons la seva classificació professional i el seu grau de participació en les explotacions familiars agràries (EFA). Un 18% (9 dones) són treballadores pel seu compte a l'agricultura i, a excepció d'una dona jove de 32 anys d'una explotació gran (6 ha)[21], totes són majors de 52 anys, població que representa el 30% de les dones de més d'aquesta edat localitzades. El que semblen indicar les dades és que les esposes no adquireixen aquesta condició fins una edat força avançada, més per assegurar-se la pensió de jubilació que per prevenir-se de qualsevol esdeveniment. Ara, globalment, el percentatge de dones inscrites dins aquest Règim es pot qualificar de baix.

[21] Es tracta de l'explotació que és portada per tres famílies i que és constituïda com una Societat de Béns.

TAULA.11 M-S: CONDICIO SOCIO-ECONOMICA DE LES ESPOSES I GRAU D'Ocupacio

Condicio socio-economica de les actives agraries		Grau de dedicacio a l'explotacio familiar	nombre	percentatge
Autònoma 9 (18%)		ATC	6	12
		ATP	3	6
		Estacional	0	0
		Ocasional	0	0
Ajuda Familiar 31 (62%)		ATC	20	40
		ATP	6	12
		Estacional	5	10
		Ocasional	0	0
Assalariada 1 (2%)		Fixa	1	2
		Eventual	0	0
Sense classificar 9 (18%)		No participa	9	18

La classificació d'ajuda familiar és la condició més estesa: un 62% (31 dones). No es diu res de nou quan diguem que el model agrari familiar afavoreix que la dona pagesa s'auto-classifiqui professionalment com ajut familiar; tanmateix, però, voldríem anotar que moltes dones en respondre a aquesta qüestió matisaven: "No es tracta d'ajudar l'home sinó d'ajudar en el negoci familiar, és necessari que la dona-esposa hi sigui, perquè cadascú hi té la seva feina". L'estatut professional d'ajuda familiar respon més a la manca d'una terminologia precisa per identificar el treball de la dona, que a la condició real que elles com a treballadores assumeixen. De fet, quan la dona és

preguntada per la seva professió, la resposta immediata és: "És clar, sóc pagesa", independentment de la condició legal que l'acull.

Només una dona diu ésser assalariada a l'agricultura i aquesta juntament amb l'espòs fan de masovers d'una masia. Ambdós tenen assignat un salari mensual per les seves tasques. L'esposa, però, tot i que participa ocasionalment en el camp (és una explotació gran de 7 ha., cinc de les quals es destinen a cereals i dos a hortalisses), té cura del bestiar menut i, molt especialment, de portar la casa dels amos de la finca. Gairebé podríem dir que aquesta és la seva feina principal.

El percentatge de dones enquestades que diuen no participar en l'explotació familiar és considerable: el 18% (9 casos). Les causes de la seva absència són diverses: per edat-malaltia (3 dones); per tenir una feina remunerada fora de la llar (4); perquè el negoci els funciona bé i la seva feina és substituïda per jornalers (dona de 61 anys, filla de la casa) o, per contra, perquè l'explotació no dóna prou i estan pensant en abandonar-la (dona jove de 37 anys). Per tant, les situacions són diverses i el fet de no participar-hi és motivat per situacions personals sovint, entre elles, contradictòries. Per exemple, de les quatre dones que diuen no participar-hi per gaudir d'una feina fora de la llar a ple temps, les respostes van ésser: " Jo ja hi participaria... m'agrada la feina de pagès, però no ho faré

fins que els meus sogres no resolguin la situació"[22] (34 anys); "Viure a pagès i estar a l'explotació m'agrada i penso tornar-hi, però hem quedat enganxats amb les inversions i ara és necessari un sou de fora"(28 anys); "No en vull saber res de l'explotació, jo tinc la meva botiga que em dóna prou maldecaps, a més això de pagès és un mal negoci... ja els ho dic als meus fills"[23] (49 anys); "Al meu home li encanta la vida de pagès. Ell era ferrer, però quan ens vam casar va decidir treballar amb els meus pares... jo no, jo no hi he participat mai... fa molts anys que treballo d'administrativa" (28 anys)[24].

L'aportació o grau d'ocupació de les dones d'aquesta zona en l'explotació és francament elevada: un 52% s'hi ocupa ATC (més de 7 hores al dia); un 18% s'hi ocupa ATP (entre 4 i 6 hores diàries) i 12% només hi participa en períodes punta i, tal com hem esmentat en el paràgraf anterior, el 18% no hi participa. La primera conclusió, i atenent-nos a aquestes dades, és que les esposes ocupen un lloc important dins les tasques productives d'aquest conjunt d'explotacions.

[22] Veure nota [20].

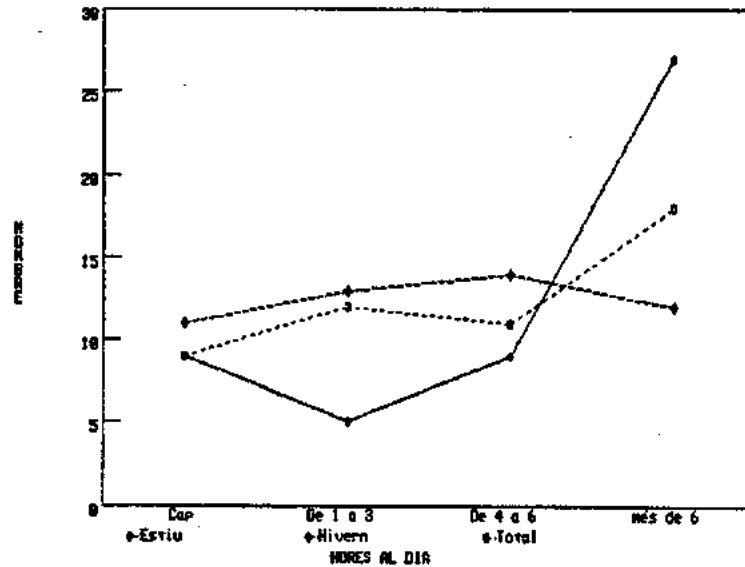
[23] Veure nota [20].

[24] Totes aquestes opinions són recollides en el diari de l'enquestadora.

b) Jornades treballades a l'explotació.

Que la feina del camp al Maresme Nord-Selva té un caràcter clarament estacional no hi ha cap dubte, així ho expressen les dones: "La feina durant l'any està mal repartida, a l'estiu l'aborreixes i a l'hivern l'enyores; és esgotador haver de fer la feina de l'any en tants pocs mesos". Aquesta irregularitat de la jornada de treball afecta a tots els membres de la família, però són les dones les que veuen més alterada la seva dedicació anual. En el Gràfic 9 es pot veure la clara oscil·lació del treball: mentre que a l'estiu un 54% (27) de les dones van al camp més de 7 hores al dia, igualant en molts de casos l'horari dels altres membres que hi participen -9 dones diuen dedicar-s'hi més de 10 hores i 7 dones, entre el mercat i el camp superen d'escreix aquest horari-, a l'hivern només el 24% hi treballen tan intensament. Ara bé, són poques les esposes -deixant de banda les que diuen no participar-hi mai- que no han d'acudir algunes hores hivernals als camps: el 54% hi van de mitjana entre 2 i 5 hores diàries.

GRAFIC.9 M-8: PARTICIPACIO A L'EXPLOTACIO

Per a moltes dones de la comarca participar a l'exploració té un doble sentit: treballar directament en ella i vendre els productes al mercat local. Indiscutiblement, aquesta és una feina femenina; a l'home, diuen les dones, ni li agrada ni ho sap fer, "tenen poca paciència", és el qualificatiu més repetit per les dones. En tot cas, si algú hi participa són les filles i les sogres. De les explotacions que venen directament els seus productes, d'un total d'11 (el 22%), set "paren" al mercat local i quatre tenen botiga o improvitzen parades a l'entrada de la pròpia vivenda (recordem que són moltes les que viuen dins el nucli urbà i que es troben dins una zona turística), sistema aquest que a l'estiu sol prol.liferar. Aquesta és una tasca que es realitza de forma regular al llarg de l'any; ara, l'horari, en alguns casos, es redueix a l'hivern, en especial el de les dones que no tenen "parada" fixa en el mercat. La jornada d'aquestes dones -sense restar